

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Умплзунт

Weymouth June 8

1906

Կ. Կրեպիստով և Ն. Բարսեղյան
Կ. ԿՈՒՍՏԱՆՍ ԵՒ Լ. ՍՈՒՐԱԲՈՒՆ

ԲՈՒՆԱՐԵՆԻ ՍՈՎԵՏ
ՄԱՅՐԵՆԻ ԻՕՄԲ

ՈՍԵՐՎԱԿԱՆ ԶԵՆՈՒՄԻ ԵՒ ՄԱՅՐԱՆԻ
ՍՈՒՐԱԲՈՒՆ

ՏՅ ԿՐԵՊԻՍՏՈՎ ԵՒ Ն. ԲԱՐՏԵՂՅԱՆ
ՀԱՄԱՌՈՑ ՀԱՅԵՐԵՆ-ՈՒՍԵՐԵՆ ԲԱՌԳՐԳՈՎ

Գին Լ. 80 կոպ.

Կրեպիստով Կ. ԵՒ
Ն. Բարսեղյան

№ 221

Печатано съ перемѣнами съ 2-го изданія, признаннаго поста-
новленіемъ Попечительскаго Совѣта Кавказскаго Учебнаго Округа
„пригоднымъ какъ учебное пособіе въ низшихъ учебныхъ за-
веденіяхъ“.

Միջիմոս

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Տպարան Տ. Մ. Ռոսինկուդի

1906

4-97

1003-10
EMIS .20. 05

Կ. ԿՈՒՍԻԿԵԱՆ ԵՆ Լ. ՍԱՐԳՍԵՅՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԽՕՄՔ

ՀՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ ՉԵՌԱՐԿ ԵՐՐՈՐԴ ԵՒ ՉՈՐՐՈՐԴ
ՏԱՐԻՆԵՐԻ

ՀԱՄԱՌՈՏ ՀԱՅԵՐԵՆ ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԲԱՌԳՐԲՈՎ

Գինն է 80 կոպ.

4-րդ արտգրուիւն

Печатано съ перемѣнами съ 2-го изданія, признаннаго поста-
новленіемъ Попечительскаго Совѣта Кавказскаго Учебнаго Округа
„пригоднымъ какъ учебное пособие въ низшихъ учебныхъ за-
веденіяхъ“.

219/21

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս
Տպարան Տ. Մ. Ռոտինեանցի
1906

29.05.2013

Կ Ա Ջ Մ Ո Ղ Ն Ե Ր Ի Յ

Մայրենի լեզուի դասագիրքը կարող է ծառայել իր նպատակին այն ժամանակ, երբ նրա մէջ գետեղուած յօդուածները հետաքրքրական են իրանց բովանդակութեամբ և գրուած են կանոնաւոր, սահուն լեզուով՝ երբ ընթերցանութեան նիւթը մատչելի է մանկական հասակի ըմբռնողութեան համար: Կազմելով մեր ձեռնարկը այս ուղղութեամբ՝ մենք խոյս ենք տուել ձրգձգուած, տաղտկալի հատուածներից և ընտրել ենք մեր ինքնուրոյն ու թարգմանական գրուածքներից միայն այնպիսի արձակ և ոտանաւոր կտորներ, որոնք, ինչպէս փորձը ցոյց տուեց՝ ուսանելի լինելով հանդերձ՝ դիւրամարտ են աշակերտների համար: Այս դասագիրքը բաժանուած է երկու մասի: Առաջին մասը պարունակում է իր մէջ դիւրեմբունելի ոտանաւորներ, առակներ, և փոքրիկ պատմուածքներ, մեկնողական ընթերցանութեան և բանաւոր վարժութիւնների համար: Երկրորդ մասը բաղկացած է աւելի բարդ բանաստեղծութիւններից և պատմական-նկարագրական հատուածներից, որոնք ծանօթացնում են մեր երկրի ու ժողովրդի ներկայի և մասամբ անցեալի հետ:

Ի նկատի ունենալով տեղ-տեղ հայ աշակերտների ուրոյն պայմանները՝ աւելորդ չհամարեցինք կցել ձեռնարկիս և համառօտ բառգիրք, կարծում ենք, որ այդ ևս կըթեթեացնէ այնքան ծանրաբեռնուած մեր օտարախօս աշակերտների աշխատանքը:

Լոյս ընծայելով «Մայրենի խօսք»ը կըցանկանայինք, որ նա լինէր ոչ միայն դպրոցական ձեռնարկ, այլ և ընթերցանութեան սիրելի գիրք հայ մանուկների համար: Գուցէ այս մեր հրատարակութիւնը օգտակար լինի և այն չափահասներին, որոնք ըսկսում են ծանօթանալ հայոց լեզուին:

Զորրորդ տպագրութեան մէջ արուած են մի քանի լրացումներ և փոփոխութիւններ:

Ա. Մ Ա Ս Ն

(ԵՐՐՈՂ ՏԱՐԻ)

1.

ՄԱՐՄԵՆԻ ԱՆԴԱՄԵՆԵՐԻ ՎԷՃԸ

Մի օր մարդու անդամներն, իրար ծառայելուց ձանձրանալով՝ չուղեցին այլ ևս կատարել իրանց պաշտօնը:

Ոտներն ասացին. — «Ինչո՞ւ միայն մենք պիտի կրենք ուրիշների բեռը. գտէ՛ք ձեզ համար ոտներ, եթէ քայլել կամենում էք»:

Ձեռներն ասացին. — «Ինչո՞ւ ուրիշների համար միայն մենք աշխատենք. եթէ ձեզ ձեռք է հարկաւոր, շինեցէք ձեզ համար ուրիշ ձեռներ»:

Բերանը մըմռաց. — «Իրաւ, ես չատ խենթ եմ եղել, որ ստամոքսի համար սնունդ եմ ծամում, ինչ է՝ որ նա մարսէ նրան ձգուած. թող ինքն իրան բերան գտնէ»:

Աչքերն էլ չուղեցին ամբողջ մարմնի վրայ հսկել: Միւս անդամներն էլ այսպէս խօսեցին և այլ ևս իրանց պաշտօնը չկատարեցին:

Ի՞նչ եղաւ հետևանքը:

Ամբողջ մարմինը հետզհետէ սկսեց տկարանալ, մաշուել: Անդամները, տեսնելով որ իրանց կորուստը մօտ է՝ ճանաչեցին յանցանքը և սկսեցին առաջուայ պէս իրար ծառայել:

Նզոպոս.

2.

ՊԱՊԸ ԵՒ ԹՈՌՆԻԿԸ

Պապը սաստիկ ծերացել էր: Նրա աչքերը լաւ չէին տեսնում, ականջները ծանրացել էին. նրա ձեռներն ու ոտները ծերութիւնից դողդողում էին, այնպէս որ գրալը բերան տանելիս՝ կերակուրը կաթկըթացնում էր:

Դուր չէր գալիս այս բանը նրա որդուն և հարսին: Նրանք ծերին իրանց հետ միևնոյն սեղանը չէին նստեցնում, այլ վառարանի յետեւը, մի անկիւնում կաւէ ամանով էին հաց տալիս ուտելու. խեղճ ծերուկի աչքերը լցւում էին արտասուքով. նա տխուր ու տրտում նայում էր այն կողմը, ուր փռած էր լինում հացի սեղանը:

Մի անգամ, հաց ուտելիս՝ ծերի ձեռները դողդողացին, ամանը վայր ընկաւ, կտրուեց: Աւելի ևս բարկացան հարսն ու որդին. նրանք գնեցին մի փայտէ աման և այնուհետև դրանով էին կերակուր տալիս իրանց հօրը:

Ծերուկը մի շորս տարեկան թոռնիկ ունէր: Մի անգամ մանկիկը, յատակի վրայ նստած՝ փայտից մի ինչ-որ բան էր շինում:

— Ի՞նչ ես անում, որդի, — հարցրեց նրան մայրը:

— Փոքրիկ աման (գուշ) եմ շինում, — պատասխանեց երեխան, որ երբ հայրիկս ու մայրիկս ծերանան՝ նրանով կերակուր տամ նրանց:

Հայրն ու մայրը իրար նայեցին և ամօթից կարմրեցին: Այնուհետև նրանք սկսեցին ծերին իրանց հետ նստեցնել. երբէք նրա հետ կոպիտ չէին վարւում, միշտ պատուով և ին պահում նրան:

Գրիմ

3.

ՔԱԶԱՍԻՐՏ ԳՈՐՏԸ

Մի գիւղացի դաշտից սայլով խոտ է տանում: Այդ միջոցին մի գորտ ճանապարհի վրայ մահ գալիս է լինում, [թէ ինչպէս է պատահում՝ ընկնում է սայլի անուի տակ և սաստիկ ջարդւում: Այս անբաղդութեան լուրը իսկոյն տարածւում է շրջակայքում, շորս կողմից գալիս հաւաքւում են դրացի ու ազգական գորտերն և յայտնում են իրանց կարեկցութիւնը. միևնոյն ժամանակ աւելի բաջասիրտները ասում են, որ պէտք է վրէժխնդիր լինել իրանց բարեկամին այդ օրը գրցողից:

«Դուք հանգիստ կացէ՛ք», պատասխանում է ջարդուած գորտը, ես էլ պարտքի տակ չըմնացի, [թէ որ նա ինձ այս օրը գցեց, ես էլ նրան (սայլի անուին) մի լաւ շանգուեցի. այնպէս որ, քանի որջ ու կենդանի է, երբէք չի մոռանայ: Մրա համար է ասած՝ «Էրուած սրտին մանանեխ»:

(Ժողովրդական)

4.

ԷՇԸ ԱՌԻԻԾԻ ՄՈՐԹՈՎ

Էշը ձանձրացել էր աշխատելուց: Նա փախաւ իր տիրոջից և ճանապարհին գտաւ առիւծի մորթի: «Օ՛, սա ինձ պէտք կըգայ», ասաց էշը: Փաթաթուեց առիւծի մորթու մէջ և սկսեց ման գալ անտառում, հէնց իմանաս՝ առիւծ լինէր: Իրաւ, բոլոր գազանները ընդունում էին նրան առիւծի տեղ և ահ ու դողով փախչում էին նրանից: Գողոզացաւ էշը. «Արի առիւծի նման մոնաշամ», — ասում է նա, —

2.

ՊԱՊԸ ԵՒ ԹՈՌՆԻԿԸ

Պապը սաստիկ ծերացել էր: Նրա աչքերը լաւ չէին տեսնում, ականջները ծանրացել էին. նրա ձեռներն ու ոտները ծերութիւնից դողդողում էին, այնպէս որ գրաւը բերան տանելիս՝ կերակուրը կաթկըթացնում էր:

Դուր չէր գալիս այս բանը նրա որդուն և հարսին: Նրանք ծերին իրանց հետ միևնոյն սեղանը չէին նստեցնում, այլ վառարանի յետնը, մի անկիւնում կաւէ ամանով էին հաց տալիս ուտելու. խեղճ ծերուկի աչքերը լցւում էին արտասուքով. նա տխուր ու տրտում նայում էր այն կողմը, ուր փռած էր լինում հացի ռեզանը:

Մի անգամ, հաց ուտելիս՝ ծերի ձեռները դողդողացին, ամանը վայր ընկաւ. կոտրուեց: Աւելի ևս բարկացան հարսն ու որդին. նրանք դնեցին մի փայտէ աման և այնուհետև դրանով էին կերակուր տալիս իրանց հօրը:

Ծերուկը մի չորս տարեկան թոռնիկ ունէր: Մի անգամ մանկիկը, յատակի վրայ նստած՝ փայտից մի ինչ-որ բան էր շինում:

— Ի՞նչ ես անում, որդի, — հարցրեց նրան մայրը:

— Փոքրիկ աման (գուշ) եմ շինում, — պատասխանեց երեխան, որ երբ հայրիկս ու մայրիկս ծերանան՝ նրանով կերակուր տամ նրանց:

Հայրն ու մայրը իրար նայեցին և ամօթից կարմրեցին: Այնուհետև նրանք սկսեցին ծերին իրանց հետ նստեցնել. երբէք նրա հետ կոպիտ չէին վարւում, միշտ պատուով և ին պահում նրան:

Գրիմ

3.

ՔԱՋԱՍԻՐՏ ԳՈՐՏԸ

Մի գիւղացի դաշտից սայլով խոտ է տանում: Այդ միջոցին մի գորտ ճանապարհի վրայ ման գալիս է լինում, թէ ինչպէս է պատահում՝ ընկնում է սայլի անուրի տակ և սաստիկ ջարդւում: Այս անբաղդութեան լուրը խկոյն տարածւում է շրջակայքում, չորս կողմից գալիս հաւաքւում են դրացի ու ազգական գորտերն և յայտնում են իրանց կարեկցութիւնը. միևնոյն ժամանակ աւելի բաջափրտները ասում են, որ պէտք է վրէժխնդիր լինել իրանց բարեկամին այդ օրը գրցողից:

«Դուք հանգիստ կացէք», պատասխանում է ջարդուած գորտը, ես էլ պարտքի տակ չըմնացի, թէ որ նա ինձ այս օրը գցեց, ես էլ նրան (սայլի անուրին) մի լաւ շանդռեցի. այնպէս որ, քանի ողջ ու կենդանի է, երբէք չի մոռանայ: Սրա համար է ասած՝ «էրուած սրտին մանանեխ»:

(Ժողովրդական)

4.

ԷՇԸ ԱՌԻԻԾԻ ՄՈՐԹՈՎ

Էշը ձանձրացել էր աշխատելուց: Նա փախաւ իր տիրոջից և ճանապարհին գտաւ առիւծի մորթի: «Օ՛, սա ինձ պէտք կը գայ», ասաց էշը: Փաթաթուեց առիւծի մորթու մէջ և սկսեց ման գալ անտառում, հէնց իմանաս՝ առիւծ լինէր: Իրաւ, բոլոր գաղանները ընդունում էին նրան առիւծի տեղ և ահ ու դողով փախչում էին նրանից: Գողգոցաւ էշը. «Արի առիւծի նման մոնաշամ», — ասում է նա, —

«ամա բոլորը կը փախչին հա, այն ժամանակ ես անտառի միակ տէրը կը լինեմ, աղատ ինձ համար կ'ապրեմ», և սկսեց էշի պէս զռալ: Հէնց որ զազանները լսեցին այդ զոռոցը՝ իսկոյն հասկացան բանի զօրութիւնը և սկսեցին իրանց ոխը հանել էշից: Տէրն էլ լսել էր էշի զոռոցը. նա զնում է անտառ, մի մեծ մահակ ձեռին, և ծեծ ու զմբոցով տուն է բերում աղանջեղ անասունին:

Եղոպոս

5.

Ա Ռ Ի Ի Ծ Ն Ե Ի Մ Ո Ի Կ Ը

Առիւծն իր փառաւոր ճաշը վերջացնելուց յետոյ պառկել էր անտառում խիտ թուփերի մէջ: Այդ միջոցին մի մուկ ծակից դուրս գալով մօտենում է նրան ու կամաց-կամաց սիրտ անելով բարձրանում է մէջքին և սկսում ամէն տեղ պըտրտել. մինչև անգամ մտնում է աղանջի մէջը: Առիւծը՝ մի թեթև անհանգստութիւն զգալով, թաթը տանում է դէպի զլուխն ու չօշափելով բռնում այդ չնչին արարածին: Տեսնելով որ իր վեհանձնութեան չի սաղի, եթէ ամէն ձեռքն ընկած տկար արարածին պատժէ, աղատ արձակում է:

Մի քանի օրից յետոյ առիւծն ընկնում է թակարդի մէջ ու ոտքերի սաստիկ սեղմուելուց այնպէս է զոռում ու մռնչում, որ լսողները երկիւղից սարսափում են և ոչ ոք սիրտ չի անում մօտ դնալու:

Առիւծի սաստիկ ձայնը երբ ընկնում է թշուառական մկան աղանջը՝ նա մօտ է վազում ու ինչ տեսնի. իր վեհանձն բարեկամն արդէն թակարդումն է: Մտածում է երախտապարտ չմնալ ու մի կերպ օգնել նրան այդ նեղ

դրութեան մէջ. ուստի, աննկատելի կերպով սողալով, մըտնում է թակարդը սարքած փոսի մէջ և սկսում թակարդի կապկապած բոլոր կաշէ փոկերը կըծոտելով կտրտել, որով աղատում է թակարդից կենդանիների հպարտ թագաւորին:

Առիւծն տեսնելով մկան արած բարիքն՝ ասում է — «ձմարիտ որ, ամենափոքրիկ արարածներն անգամ իրանց տեղին մեծ են և անգնահատելի»:

(Ժողովրդական)

6.

Ա Գ Ա Հ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Հ Ե Տ Ե Ի Ա Ն Ք Ը

Երեք մարդ միասին ճանապարհորդելիս գանձ գտան ու բաժանեցին իրանց մէջ: Բայց սրովհետև նրանց ճանապարհի պաշարը պակասել էր, ուստի իրանցից փոքրիկին ուղարկեցին քաղաք՝ կերակուր բերելու: Նա գնաց և ճանապարհին այսպէս էր մտածում ինքն իրան. «Ես այժմ հարուստ եմ. բայց աւելի հարուստ կըլլեմ, եթէ ընկերներին մասն էլ ես վեր առնեմ: Եւ այս մի դժուար բան չէ: Կը թուշաւորեմ այն կերակուրը, որ պէտք է գնեմ. իսկ իմ մասին կ'ասեմ, որ արդէն ճաշել եմ»:

Իսկ միւս ընկերները այսպէս էին խօսում. «Ինչո՞ւ մենք բաժին տանք այն պատանուն. եթէ նրա բաժինն էլ մենք վերառնենք՝ աւելի կը հարստանանք: Ուրեմն, հէնց որ նա գայ՝ իսկոյն սպանենք»:

Պատանին բերեց թունաւորուած կերակուրը: Ընկերները իսկոյն հանեցին սրերը և սպանեցին նրան: Իսկ յետոյ կերակուրն ուտելով՝ իրանք էլ մեռան: Գանձը մնաց անտէր:

Ս. Նազարեանց

Թ Ո Ւ Թ Ա Կ Ն Ո Ւ Ս Ո Ւ Ա Կ Ը

Մի թուլթակ տան մէջ այնքան ճղղաց, շրշրաց, որ տանուտէրը տանից դուրս անել տուեց նրան:

Թուլթակի ինքնասիրութեանը դիպաւ այս բանը, և նա սկսեց գանգատուել սոխակին, որ եկել էր նրան տեսնելու:

—Աչքի լոյս,—ասաց թուլթակը սոխակին—ես լսել եմ. որ դու լաւ վարպետ ես երգեցողութեան մէջ. խնդրեմ լըսես իմ երգերը և ասես ինձ, թէ ինչ պակասութիւն կայ նրանց մէջ, որ իմ տիրոջը չեն դուր գալիս: Նա շատ սիրով լսում է արտուտին ու ծիծեռնակին, որոնց երգածը մկան ծըւծըւոցի է նման, բայց հէնց որ ես եմ երգում և իմ բոլոր ճարտարութիւնը ցոյց տալիս՝ իսկոյն հրամայում է, որ ինձ հեռացնեն:

—Չատ լաւ—ասաց սոխակը—երգիր, տեսնեմ ի՞նչպէս ես երգում: Ես ուրախութեամբ կը լսեմ քեզ պէս սիրուն թռչունի երգը:

Թուլթակն սկսեց իր բոլոր ճարտարութիւնը թափել. հաւի պէս կրկրչաց, շան պէս հաջեց, կատուի պէս մլաւեց, մի խօսքով՝ կրկնեց իր բերան արած բոլոր բառերն ու երգերը:

—Այժմ, սիրելիս,—ասաց նա սոխակին,—խնդրեմ ասես, դու լսած կ'աս մի այսպիսի բան երբեքիցէ:

—Սիրուն թուլթակ,—պատասխանեց սոխակը,—դու ինձ կը ներես, եթէ ես քեզ մի համեստ նկատողութիւն անեմ: Դու երգում ես ուրիշների նման, ուրիշների ձայնով. ուրիշների երգեր ես երգում: Եթէ ունենաս բո սեփական երգը՝ էլ քեզ տանից դուրս չեն անի:

Հ Ա Յ Ր Ը Ե Ի Ո Ր Դ Ի Ք

Հայրը պատուիրեց, որ իր որդիքը միմեանց հետ հաշտ ապրեն: Նրանք չէին կատարում հօր պատուէրը: Այն ժամանակ հայրը հրամայեց բերել մի ցախաւել և առաց որդոց:

—Պտորեցէք այս ցախաւելը:

Նրանք շատ շարշարուեցին, բայց չկարողացան:

Հայրը յետ արաւ ցախաւելը և հրամայեց, որ աւելի ամեն մի ճիպոտը առանձին կտորեն. նրանք հեշտութեամբ կտորեցին ճիպոտները:

Հայրն ասաց.

—Այդպէս և դուք, եթէ ապրէք հաշտ ու համաձայն՝ ոչ ոք ձեզ չի յաղթի. իսկ եթէ իրար հետ կռուէք և միմեանց հակառակ լինէք՝ ձեզ ամեն մարդ հեշտութեամբ ջոկ-ջոկ կ'ոչնչացնէ:

Հ Ի Ն Ձ Ր Ո Յ Ց

Չատ հին ժամանակ մի թագաւոր կար՝

Զօրեզ, իմաստուն և շատ էլ արդար,

Դա որ ծերացաւ, մօտեցաւ մահուան,

Ձը գիտէր թէ ով կ'յաջորդէ իրան:

Թէպէտ նա ունէր տասներկու որդի,

Բայց չէր իմանում թէ ովին ընտրի.—

Մեծը ուժով էր, բայց անգութ ու չար,

Նորանից փոքրը՝ թոյլ ու ցաւագար:

Երբորդը անհոգ ու խելքից պակաս,

Չորրորդը անմիտ, թէն անվնաս:

Այսպէս ոչ մէկը իր սրտովը չէր:

Ո՛չ մէկն իր հոգին, իր խելքը չունէր:

Միայն մի քիչ յոյս փոքրիկն էր տալիս,

Նա էլ հօրը մօտ շատ չէր գնում գալիս:

Այդ պատճառով էլ հայրը չը գիտէր,

Թէ արդեօք նա ի՞նչ շընորհքի տէր էր:

Վերջապէս մի օր՝ տես ինչ հընարեց...

Իր հաւատարիմ ծառային կանչեց,

Թէ՛ «Գընա մի լաւ ցախաւել քաղիր,

Երեք չորս տեղից պինդ ուռնով կապիր»:

Երբ որ ասածը ծառան կատարեց,

Բերեց ցախաւելն առջին դրեց,

Նա կանչեց իր մօտ բոլոր որդոցը

Եւ առաջարկեց հընարած գործը:

«Միրելիք, ասաց, ես ձեզ կանչել եմ,

Որ վերջին կամքս, ամենքիդ յայտնեմ:

Ինչպէս տեսնում էք, ես ծերացել եմ,

Եւ բաւական է որքան ապրել եմ:

Չուտով իմ նախնեաց ճամբովը կ'երթամ

Նրանց պէս ես էլ սև հող կը դառնամ:

Բայց բանի ողջ եմ, չունչս բերանումըս,

Կ'ուզեմ ձեզ յայտնել՝ ինչ կայ մըտքումս:

Ահա ձեր առջև մի նոր ցախաւել,

Որ ես հէնց այսօր կապել եմ տըւել:

Ո՛վ որ ձեզանից կը կոտրէ սըրան,

Իմ թագն ու գահը ես նըրան կը տամ»:

«Հայր, ես կը կոտրեմ», ասաց մեծ որդին,

Եւ վստահութեամբ մօտեցաւ աւլին:

Վերցրեց աւելը և ծունկը կալաւ:

Քաշեց, քաշըրչեց, ոչինչ չը եղաւ:

Չատ քրտինը թափեց, շատ չարշարուեցաւ,

Գեղնեց, սըփըրթնեց և յետ քաշուեցաւ:

Յետոյ երկրորդը եկաւ վեր առաւ,

Նա էլ իր եղօր դառն օրին հասաւ:

Երբորդն էլ եկաւ իր ուժը փորձեց,

Բաւական տանջանք չորրորդն էլ կրեց:

Միւսներն էլ իրանց բազդը փորձեցին,

Բայց ցախաւելը չի էլ ծըռեցին:

Ամենից վերջը փոքրը մօտեցաւ,

Եւ իր հօր առջև տես ինչ խօսեցաւ:

«Հայր, ես չեմ ուզում իմ ուժը փորձել,

Իմ եղբարց նման իզուր չարշարուել»...

Եւ այս ասելով՝ նա վեր է առնում

Աւելի կապերը քանդում, արձակում:

Ճըկուն ճըղները մէկ մէկ վերցընում,

Ամենի առջև կտրատում ջարդում:

«Ապրես, իմ որդի, ասում է հայրը,

Քեզ արժանի է իմ թագն ու գահը»:

Գըրկում է որդուն, ճակատն պաշում

Եւ թագն իր ձեռքով գըլխին է դընում:

«Տեսէք, ասում է միւս եղբայրներին,

Դուք չը նախանձէք ձեր եղբօր փառքին:

Եթէ սըրա հետ սերտ սիրով մընաք,

Աւելի մեծ ուժ և փառք կը ստանաք:

Իսկ եթէ գատուիք և ջոկ ջոկ լինէք

Քանդուած աւելի պէս շուտ կը կտրատուէք...

10.

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Ո Փ

Երկաթափաճառը երկու հատ խոփ ունէր, երկուսն էլ մի մեծութեան և մի վարպետի ձեռքով շինուած:

Մի երկրագործ դրանցից մինը գնեց և գործ ածեց, իսկ միւսն երկար ժամանակ մնաց խանութումն ընկած:

Պատահեց որ մի քանի ժամանակից յետոյ այդ երկու ընկեր խոփերը հանդիպեցին իրար:

Գործածուած խոփը արծաթի պէս պըսպըղում էր, և աւելի էր գեղեցկացել, քան թէ նոր շինուած ժամանակն էր, իսկ խանութում անգործ մնացածը ժանգոտել ու սևացել էր:

— Այդ ինչիցն է, որ դու այդքան գեղեցկացել ես, — հարցրեց սևացած խոփը իր ընկերին:

— Աշխատելուցն է, բարեկամ, աշխատութիւնն է ինձ գեղեցկացրել, պատասխանեց ընկերը:

Ա՛խ, ինչքան բախտաւոր ես դու, որ ընկար երկրագործի ձեռքը: Ես այստեղ մնացել եմ բանտարկուած, և ինչպէս տեսնում ես, անգործութիւնիցս ժանգոտել ու սևացել եմ:

11.

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Ճ Ա Ն Ա Պ Ա Ր Հ Ո Ր Դ

Երկու ճանապարհորդ միասին գնալիս իջևանեցին մէկ հիւրանոցում: Գիշերը նրանց զարթեցրեց մէկ աղմուկ. տեղեկացան որ գիւղիւմը հրդեհ է պատահել: Ճանապարհորդներին մինը սկսեց շտապով հագնուել, որ գնայ օգնելու, միւսը յետ էր պահում նրան ասելով. «Գնանք մեր ճանա-

պարհը, այստեղ առանց մեզ էլ մարդ չատ կայ»: Իսկ ընկերը չլսեց նրան և վազեց դէպի այրուող տունը: Ցան առաջ, որ շորս կողմից արդէն կապուած էր բոցերով, կանգնած էր մի կին և աղաղակում էր. «Ո՛հ, երեխայքս, երեխայքս»: Այս սրտակտուր ձայնը լսելով՝ օտարականը ներս վազեց կրակի մէջ, չնայելով բորբոքուած բոցերին և փրուող գերաններին: «Նա կորաւ, այո, նա կորաւ», գոչում էին շատերը. բայց մի րօպէից յետոյ օտարականը դուրս երևաց կրակի միջից խանձած մազերով ու շորերով: Նա ձեռքումն ունէր երկու փոքրիկ երեխաներ, որոնց նա տուեց հեկեկող մօրը. թշուառ կինը առաջ գրկեց իւր զաւակներին, կարծես չըհաւատալով, թէ նրանք կենդանի են, իսկ յետոյ ընկաւ օտարականի ոտներն: Այդ իսկ րօպէին փուլ եկաւ այրուող տունը:

12.

Ե Ր Կ ՈՒ Բ Ա Ր Ե Կ Ա Մ Ե Ի Ա Ր Զ Ը

Երկու բարեկամ գնացին անտառ, որ իրանց համար որս անեն այնտեղ, Յանկարծ անտառից մի արջ դուրս պրծաւ և կատաղութեամբ նրանց վրայ վազեց: Նրանցից մէկը, տեսնելով արջին՝ շտապով ծառը բարձրացաւ, իսկ միւսը, յիշելով, որ արջը մեռելներին չի դիպչում, գետնի վրայ ընկաւ, շուռչն իրան քաշեց և անշարժ մնաց, որ արջը կարծէ, թէ նա մեռած է:

Արջը մրթմրթալով մօտեցաւ նրան, ականջը կամացուկ դէմ արեց բերնին, դէս-դէն հոտոտեց և, մեռած կարծելով նրան՝ հեռացաւ:

Անցաւ վտանգը: Ծառի վրայ նստած ընկերը վայր իջաւ և հարցրեց. «Բարեկամ, արջը ինչ ասաց ականջիդ»:

Ընկերը պատասխանեց. «Արջը խրատեց ինձ, որ ես քեզ պէս մարդու չեմ էլ տեղ դուրս չգամ, որ մի փորձանք պատահելիս չթողնես ինձ մենակ և ինքդ փախչես»:

Ճշմարիտ բարեկամը նեղութեան ժամանակն է իմացում:

Խ. Աբովեանց

13.

Ս Ո Ղ Ո Մ Ո Ն Ի Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ը

Հրէաների Սողոմոն թագաւորը շատ հանճարեղ մարդ էր: Նրա իմաստութիւնը աշխարհքին յայտնի եղաւ հէնց նրա թագաւորութեան առաջին օրերում:

Մէկ օր թագաւորի մօտ եկան գանգատուելու երկու կին: Նրանցից մէկն ասում է.

Ո՛հ, տէր իմ, ես ու այս կինը բնակում ենք մի տան մէջ: Աստուած ինձ մի որդի տուեց. երեք օրից յետոյ սա էլ ունեցաւ մի որդի: Մեր տանը մեզնից աւել ոչ ոք չէ բնակում. մենք մենակ ենք: Պատահամբ այս կինը գիշերով ընկնում է իր երեխայի վրայ և ինքը չիմանալով այդ՝ երեխան խեղդուում մեռնում է: Կէս գիշերին սա վեր է կենում, իմ երեխաս գրկիցս առնում է և իր խեղդուած որդին իմ ծոցն է դնում: Առաւօտը զարթնում եմ երեխայիս ծիծ տալու, տեսնում եմ որ մեռած է երեխաս: Իսկ ցերեկը ուշադրութեամբ քննելով տեսնում եմ, որ իմ որդին չէ:

— Այդպէս չէ, ասում է միւս կինը. կենդանին իմ, տղան է, մեռածն է քոնը:

— Ո՛հ, մեռածը քո տղան է, իսկ կենդանին իմ, պատասխանում է գանգատող կինը:

Թագաւորը տեսնելով որ չկայ մի վկայ, որից կարո-

ղանալ ճշմարիտն իմանալ. առանց երկար մտածելու հրամայում է սպասաւորներին. «Մի սուր բերէք այստեղ»: Նրբ սուրը բերում են, Սողոմոնը հրամայում է. «Կէս արէք այս կենդանի երեխային. մի կէսը տուէք մէկին, միւս կէսը՝ միւսին»:

Կանանցից մէկն ասում է թագաւորին. «Մի սպանէք»: Իսկ միւսն ասում է. «Ո՛հ. ոչ ինձ լինի, ոչ քեզ, թող կըտրեն»:

Թագաւորն ասում է. «Առաջին կնոջ տուէք երեխան, էլ մի կտրէք, որովհետեւ նա է հարազատ մայրը»:

Աստուածաշունչ

14.

Ա Պ Ր Ե Լ Ո Ւ Հ Ա Մ Ա Ր Հ Ա Յ Է Պ Է Տ Ք

Փրանսիայի մի թագաւոր իմացաւ, որ իր իշխաններից մէկը յանդգնել է ծեծել մի երկրագործի: Յանցաւոր իշխանին պալատ է հրաւիրում և առանց մի բան ասելու՝ ճաշի է նստեցնում: Թագաւորը հրաման էր տուել ծառաներին՝ բազմախորտիկ սեղան պատրաստել. ամենապատուական կերակուրներ զրուած էին առատ-առատ, բայց հաց բնաւ չկար:

Իշխանը այս բանի վրայ դարձանում է, չէ կարող մեկնել գաղտնիքը: Նոյն միջոցին թագաւորը ներս մտնելով հարցնում է. «Ի՞նչպէս է իշխան, կերակուրները լաւ են, հաւանում ես»:

— Սքանչելի է, վեհափառ տէր, շատ պատուական է, շատ համեղ կերակուրներ են. բայց ներեցէք համարձակութեանս, բնաւ չկարողացայ ուտել. ապրելու համար հաց է պէտք, տէր իմ:

— Լաւ, — պատասխանում է թագաւորը՝ դէմքը խոթոռելով. — հասկացիր հիմա քեզ տուած դասս: Քանի որ ապրելու համար հաց է պէտք՝ ուրեմն իմացիր լաւ վարուել մեզ համար հաց պատրաստող գիւղացիների հետ:

15.

Ե Ր Կ Ո Ւ Գ Ի Ի Ղ Ա Յ Ի Ը Ն Կ Ե Ր Ն Ե Ր

Երկու գիւղացի ընկերներ — Թադէոսը և Մարկոսը — միասին ճանապարհ ելան մի օտար քաղաք՝ փող վաստակելու: Քաղաքը իրանց գիւղից շատ էր հեռու, բայց ճանապարհը կարճ էր երևում, որովհետեւ նրանք շարունակ քայլում էին և, կարծես, չէին յոգնել:

— Ի՞նչ լաւ բան է մի սիրտ մի հոգի լինել, — ասաց միկը միւսին, — առաւօտից մինչև այժմ քայլում ենք և կարծես տանից նոր ենք դուրս եկել:

Կարճ ժամանակից յետոյ նրանք հասնում են մի անծանօթ գիւղ և իջևանում են գիւղապետի տանը: Գիւղապետը սիրով է ընդունում նրանց և ուզում է իմանալ, թէ իր հիւրերն ինչ տեսակ մարդիկ են: Նա գաղտնի հարցնում է Թադէոսին. «Ընկերդ ո՞վ է, լաւ մարդ է»:

— Մի հարցնիլ, ասաց Թադէոսը, — է՛չի մէկն է:

Գիւղապետը, զարմանալով Թադէոսի պատասխանի վերայ՝ հարցնում է Մարկոսին. «Ո՞վ է բարեկամդ»:

— Մի հարցնիլ, շան — մէկն է:

Գիւղապետը պատրաստել տուեց հացի սեղանը, հրաւիրեց հիւրերին և բերեց երկու լիքը պնակ, մինը ոսկորներով զրեց Թադէոսի առաջ, միւսը խոտով՝ Մարկոսի առաջ:

Հիւրերը իրար նայեցին և դարձան գիւղապետին ասացին. «Վայել է քեզ այսպէս վարուել մեզ հետ»:

— Նա վարուեցի, պատասխանեց գիւղապետը, — համաձայն այն վկայութեան, որ դուք տուիք միմեանց մասին, և ըստ այնմ պատրաստեցի ձեր կերակուրները:

Ինչ կը ցանես, այն կը հնձես:

16.

Ճ Ա Ր Պ Ի Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ե Ի Վ Ա Խ Կ Ո Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մակեդոնիայի Փիլիպոս թագաւորին ընծայ էին բերել մի փառաւոր ձի: Այդ ձին կոչւում էր Յլագլուխ, որովհետեւ գլուխը նման էր ցուլի գլխին: Չատ վարպետ ձիավարձներ չկարողացան այդ ամենի, իստերախ ձին սանձելուստի Փիլիպոսը կամենում էր նրան հեռացնել իբրև վնասակար կենդանու: «Ափսոս, — ասաց նրա դեռահասակ որդին՝ Աղեքսանդրը, — ափսոս, որ իրենց անկարողութեամբ և վախկոտութեամբ այս որանչելի ձին ձեռքից պիտի հանեն»: Փիլիպոսը, որդու անձնապատանութիւնը ուղղելու համար՝ հրամայեց, որ ինքը հեծնի վրան: Աղեքսանդրը ուրախութեամբ վազեց գնաց կատաղի ձիու մօտ, շոյեց, փայփայեց նրան, հանգստացրեց, ճարպիկութեամբ վրան ցատկեց, մի փոքր ժամանակ քայլեցրեց, յետոյ մտրակեց, սանձարձակ վազեցրեց, յոգնեցրեց: Յետոյ սանձը դարձրեց, բերաւ հօր առջև հանդարտ հանդարտ ձիավարեց ու վայր իջաւ: Փիլիպոսը զարմացաւ. «Որդեակ, — ասաց, քեզ արժանի թագաւորութիւն որոնիր. Մակեդոնիան բաւական չէ», և գրկեց, համբուրեց նրան: Յետոյ այս ամենի ձին այնքան ընտելացաւ Աղեքսանդրին, որ նա խոնարհւում էր, մէջքը դէմ էր անում՝ երբ Աղեքսանդրը կամենում էր հեծնել:

Պլուտարքոս

Մի գիւղացու ախոռից գողացան նրա ձիերից ամենալաւը: Մի քանի օրից յետոյ՝ նա գնաց շուկայ մի ուրիշ ձի գնելու դիտաւորութեամբ. բայց մեծ եղաւ զարմանքը՝ երբ նա ճանաչեց ծախու հանուած ձիերի մէջ իր սեփական ձին: Իսկոյն բռնեց նրա սանձից և պօռաց. «Այս ձին իմն է, երեք օր է, որ ինձանից գողացել են»:

«Սխալուժ էք, պարոն,—ասաց քաղաքավարի ձևով այն մարդը, որ ուզում էր ձին ծախել.—մի տարի կայ որ այս ձին իմն է, ուրեմն ձերը չէ անշուշտ: Գուցէ նա նմանութիւն ունի ձերինի հետ, բայց այդ նմանութիւնը ոչինչ չէ ապացուցանում»:

Գիւղացին շուտով երկու ձեռքերը ձիու աչքերի վրայ դրեց և ասաց. «Է՛հ, եթէ այդչափ երկար ժամանակից ի վեր ձին քոնն է, աստ տեսնեմ, ո՞ր աչքն է կոյր»:

Միւսը, որ ձին գողացել էր և ուշադրութեամբ չէր գինեկ նրան, շուարած մնաց. բայց քանի որ մի բան պէտք էր ասել՝ պատասխանեց. «Զախ աչքը»:

—Սխալ է,—ասաց գիւղացին:

—Զէ, չէ, ընդմիջեց դողը, սխալուեցի, ուզում էի ասել, թէ աջ աչքն է, որ չէ տեսնում:

Այդ միջոցին գիւղացին բացեց ձիու աչքերը և ասաց. «Հիմա հաստատուեց, որ դու ստախոս ես և գող. ձին ո՛չ կոյր է, ոչ էլ մի աչքանի: Հարցումիս նպատակն էր նենկութեանդ քօղը բանալ և երևան հանել գողութիւնդ»:

Բոլոր ներկայ եղողները սկսում են ծիծաղել և աղաղակել. «Գողը բռնուեց, բռնուեց»:

Գողը ստիպուեց նախ ձին յանձնել իր օրինաւոր տիրոջը. ապա բանտարկուեց և կրեց արժանի պատիժը:

Ս. Նազարեանց

1585 թուականին, Հնդկաստան մեկնող մի նաւ, ալէկսնութեան հանդիպելով՝ խրուեց ցամաքի մէջ: Նաւագնացները խորտակուած նաւի բեկորներից մի նաւակ շինեցին և նրանով շարունակեցին իրենց ուղևորութիւնը: Նաւապետը տեսնելով որ նաւակը շատ է բեռնած՝ յայտնում է, որ եթէ աստներկու հոգի ծովը չձգուին՝ նաւը բոլոր մարդկանցով ջրի տակը պիտի գնայ: Վիճակ գցեցին և որոշեցին տասներկու մարդը: Սրանց մէջ կար մի երիտասարդ, որ նաւակի մէջ ունէր մի կրտսեր եղբայր: Վերջինս նաւապետի ոտքն էր ընկնում և աղաչում, որ եղբօր տեղը իրան նետեն ծովը: «Եղբայրս ինձանից աւելի բաջ է. նա է պահում հօրս և մօրս. եթէ նա կորսուի՝ ծնողներս էլ թշուառութեան մէջ պիտի մեռնին. աղաչում եմ, փրկեցէ՛ք եղբօրս կեանքը, որով փրկած կըլինիք և ծնողներիս. ինձ նետեցէ՛ք ծովը, ինձ, որ չեմ կարող նրանց օգնել»:

Նաւապետը համաձայնեց և կրտսեր եղբօրը ծովը նետել տուեց: Երիտասարդը, մօտ վեց ժամ լողալով՝ հետեց նաւակին և վերջապէս հասաւ նրան: Երբ նա փորձում էր նաւակը մտնել՝ նրան սպառնում էին սպանել, բայց նա չէր վհատում, աշխատում էր մօտենալ. նրան ուզում էին թրով խփել, իսկ նա թրի ծայրիցն է բռնում և թոյլ չէ տալիս իրան խփեն, մինչև որ աջողւում է նաւը մտնել: Նրա գիմացկունութիւնը շարժում է բոլորի սիրտը, և թոյլ են տալիս, որ նա մտնի նաւի մէջ: Այսպիսով եղբայրասէր տրդային աջողւում է փրկել թէ իր և թէ եղբօր կեանքը:

Վ Ե Հ Ա Ն Ձ Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Մի շատ հարուստ մարդ, ծերութեան օրերում, ցանկացաւ իր ունեցած կայրը բաժանել իր երեք որդոց մէջ։ Իւրարանշիւրին իր՝ մասը տալուց յետոյ, նա ասաց. «Մնում է էլի մի շատ թանկագին գոհար. ես այն կը տամ ձեզանից նրան, ով մի վեհանձնութիւն կ'անի։ Իսկ զրա համար ես ձեզ երեք ամիս ժամանակ եմ տալիս։

Չուտով որդիքը ցրուեցան. նրանք ման եկան զանազան քաղաքներ և երբ հօր ուղածը կատարեցին՝ կրկին վերադարձան, տուն եկան։ Նրանք սկսեցին պատմել հօրը իրանց արած վեհանձնութիւնները։

Անդրանիկ որդին ասաց.

— Իմ ճանապարհորդութեան ժամանակ մի օտարական յանձնեց ինձ իր բոլոր հարստութիւնը, և թէպէտ նա ինձանից ոչինչ ստացական չառաւ, բայց ես կրկին հաւատարմութեամբ վերադարձրի նրան իր գոյքը։

— Ո՛րդեակ, պատասխանեց հայրը, դու արել ես այն՝ ինչ որ պէտք է անելիւ, և այն մարդը, որ ուրիշ տեսակ կը վարուէր՝ խաբեբայ կը լինէր, որովհետեւ ազնիւ լինելը մարդու համար մի պարտականութիւն է։ Դու արել ես այն, ինչ որ մեզանից ամեն մէկը պէտք է անի ուրիշներին։ Քո արածի մէջ վեհանձնութիւն չկայ։

Յետոյ խօսեց միջակ որդին.

— Իմ ճանապարհորդութեան միջոցին մէկ օր ես անց էի կենում մի լճի եզերքով. մի փոքրիկ երեսայ՝ բիշ էր մնացել ջուրն էր ընկնում։ Ես խկոյն օգնութեան հասայ նրան և, չխնայելով իմ կեանքը՝ աղատեցի նրան։

— Չնորհաւորում եմ, — ասաց հայրը. — բայց դարձեալ այդ գործի մէջ վեհանձնութիւն չկայ։ Քո արածը կարեկ-

ցութիւն է, բարեգործութիւն է, բայց ոչ վեհանձնութիւն։

Վերջապէս խօսեց կրտսեր որդին.

— Մէկ օր ես իմ թշնամուն տեսայ խորը քնած մի անգունդի ծայրին։ Ամենաթեթեւ քամին անգամ կարող էր նրան անգունդը գլորել. բայց ես նրան զարթեցրի մեղմաբար և աղատեցի վտանգից։

— Ո՛հ, որդեակս, — աղաղակեց բարի ծերունին, — գոհարը քոնն է։ Ի՛նչ վեհանձնութիւն է՝ լաւութիւն անել թշնամուն, մահից ազատել թշնամուն։

Մ Ի Հ Ո Գ Ի Ե Բ Կ Ո Ի Մ Ա Բ Մ Ն Ի Մ Է Ձ

Երուսաղէմ քաղաքի տեղը երբեմն մի մշակուած դաշտ էր, և տաճարի տեղը պատկանում էր երկու եղբօր, որոնցից մէկը ամուսնացած էր, միւսը՝ ամուրի։ Հնձի ժամանակ նրանք իրանց խուրձերը կապեցին և երկու հաւասար դէզ բարձրացնելով՝ թողին դաշտումը։

Գիշերը ամուրի եղբայրը մտածում էր.

— Եղբայրս կնոջ և որդոց տէր է և նրանց պէտք է կերակրէ, ուստի իրաւացի չի լինի, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին, զնամ իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնի և չի ընդդիմանայ ինձ։ — Այս ասելով նա գնաց, իր մտածածը կատարեց։

Նոյն գիշերը միւս եղբայրը արթնանալով՝ իւր կնոջն ասաց.

— Եղբայրս ինձնից փոքր է և, ամուսնացած չլինելով, ոչ ոք չունի, որ իրան օգնէ ու մխիթարէ. ուստի իրաւացի չի լինի, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին։ Գնամ իմ

բաժնից մի բանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնի և չի ընդդիմանայ ինձ: Այս ասելով նա էլ գնաց իր մտածածը կատարեց:

Հետեւեալ առաւօտը եղբայրները դաշտ գնացին և շատ զարմացան. երկու գէղերն էլ հաւասար էին և անփոփոխ: Նրանցից ոչ մէկը չը կարողացաւ իմանալ այս հրաշքի պատճառը:

Հետեւեալ գիշերը դարձեալ նոյնպէս արին... Եւ այսպիսով նրանց գէղերը ոչ պակասում էին, ոչ աւելանում: Վերջապէս մի գիշեր, այս գաղտնիքը իմանալու համար, երկուսն էլ արթուն մնացին և, երբ խուրձերը շալակած տանում էին միմեանց գէղի վրայ դնելու, յանկարծ իրար տեսան:

Այս պատճառով մարդիկ օրհնեցին այս երկու եղբայրների արտը և Աստուծոյ տաճարը շինեցին այնտեղ:

Ս. Նազարեանց

22.

Ճ Ն Ճ Ղ Ո Ի Կ

Որսորդութիւնից վերադառնալիս՝ ես անցնում էի պարտէզների միջով: Զուռնս վազում էր իմ առաջից: Յանկարծ նա իւր քայլը փոքրացրեց և կամաց ու զգուշութեամբ սկսեց առաջ գնալ, կարծես թէ որսի հոտ էր առել:

Ես նայեցի փոքր ինչ հեռուն, ճանապարհի վրայ, և տեսայ մի փոքրիկ ճնճղուկ, որի կտուցի շուրջը գեղին էր, իսկ գլուխը աղուամազով ծածկուած: Նա ցած էր ընկել ընկի (քամին սաստիկ շարժում էր ճանապարհի երկու կողմի ծառերը) և անշարժ ընկած էր միայնակ և անօգնական, փռած ունենալով դեռ հազիւ դուրս եկած փոքրիկ թևերը:

Երբ իմ շունը ծանրաքայլ մօտենում էր նրան՝ յանկարծ

մօտակայ ծառի վրայից մի պառաւ, սև կուրծքով ճնճղուկ, քարի պէս նետուելով, ընկաւ ուղղակի նրա առաջը և յռատահատ ու սաստիկ ճվճվոցով մի-երկու անգամ թռաւ ուղղակի դէպի շան դունչը: Նա յարձակուեց, որ փրկէ, պահպանէ իւր ձագը: Բայց նրա փոքրիկ մարմինը դողում էր երկիւղից: Նրա ձայնը կատաղի էր. նա ուժից ընկնում էր, նա գոհւում էր: Խնչպիսի ահագին հրէշ պիտի երևար նրան շունը. բայց այնու ամենայնիւ նա չըկարողացաւ հանգիստ նստել բարձր ու անվտանգ ճիւղի վրայ. նրա ոյժն աւելի թոյլ լինելով քան կամքը՝ վայր ձգեց իրան այնտեղից:

Զուռնը կանգ առաւ, յետ քաշուեց... Երևի, նա էլ ճանաչեց այդ ոյժը:

Ես շտապեցի շփոթուած շանս յետ կանչել և հեռացայ զգալով իմ մէջ յարգանք դէպի այդ փոքրիկ թռչունը:

Այո, մի ծիծաղէք, ես յարգում էի այն փոքրիկ հերոս թռչունը, նրա սիրոյ ուժգնութիւնը:— Սէրը, մտածում էի ես, մահից ու մահուան երկիւղից աւելի զօրեղ է. միայն սիրով է պահպանւում ու շարժւում կեանքը:

Տուրգենևի

23.

Կ Ա Տ Ո Ի Ն Ե Ի Ա Ռ Ի Ի Ծ Ը

Առիւծը կատուասեռ կենդանիների դասակարգին պատկանելով՝ մի օր կատուին հանդիպելիս հարցնում է. — «Միրելի ազգակից, արդեօք ինչն է պատճառը, որ դուք այդքան փոքր էք մնացել»:

Կատուն պատասխանում է. — «Որովհետև մարդու ձեռքի տակն ենք ապրում, միակ պատճառն այդ է»:

Առիւծը խնդրում է կատուից, որ մարդ կոչուած արա-

բաժին իրան ցոյց տայ: Երբ միասին մտնում են անտառը, կատուն տեսնում է, որ մի փայտահատ փայտ է կտրում:— «Տէր իմ, ասում է կատուն, մարդ որ ասում են, ահա այդ փայտ կտրողն է, գնա մօտն ու տես»:

Առիւծը մօտենալով մարդուն՝ բարե է տալիս ու առաջարկում է, որ միմեանց հետ մենամարտեն.— «Որովհետեւ լսել եմ, ասում է, որ դուք մարդիկը շատ ուժեղ էք. ուրեմն եկէք միմեանց հետ մի փորձ անենք»:

— Զատ բարի, թագաւոր առիւծ, պատասխանում է մարդը, շատ լաւ էք հրամայում. բայց մի բան կայ, որ մենամարտելու զգեստներս հագիս չեն. եթէ կը հաճէք մի փոքր համբերել, որ գնամ բերեմ, այն ժամանակ ինչո՞ւն չէ, ուրախութեամբ կը կատարեմ ձեր առաջարկութիւնը...: Բայց գիտէք ինչ կայ, աւելացնում է, այժմ երդում պիտի տաք, որ այստեղ սպասէք մինչև իմ գալը»:

Այս ասելուց յետոյ, ահագին գերանի հաստ ծայրից չիւի տալով— երկու կանգուն երկարութեամբ ճեղքում է ու առիւծին ասում.— «Դէ արի երկու թաթոգ այս ճեղքուածքի մէջը դիր, որ չըգնալուդ համար երդում արած լինիս»:

Առիւծը հաւատալով նրա ասածին, այնպէս էլ անում է: Մարդն անմիջապէս չիւին դուրս զարկելուն պէս, բացուածքը վրայ գալով այնպէս է սեղմում թաթը, որ այլ ևս առիւծին այդ թակարդից ազատուելու ոչ մի հնար չի մնում: Յետոյ վեր առնելով մի հաստ փայտ, ընկնում է առիւծի վրայ ու սկսում լաւ ծեծել:

Այդ միջոցին առիւծը տեսնելով, որ կատուն հեռուն կանգնած հանդիսատես է պատահած անցքին՝ ասում է. «Կատու եղբայր, արդեօք ծեծ ուտելով որ քեզ շափ փոքրանամ, մարդը ինձ թող կը տայ»:

«Ո՛չ, պատասխանում է կատուն. բո մօրթոգ աւելի թանկագին է, երբոր մաշկեց՝ ապա թէ թող կը տայ»:

Այս խօսքն իմանալով՝ առիւծն ասում է.— Իրաւ, մարդի ձեռի տակին ոչ թէ միայն առիւծներն ու միւս կենդանիները, այլ և սարերն էլ կը փոքրանան»:

24.

Գ Ա Ռ Ն Ո Ի Գ Ա Յ Լ Ն

(Կռիւղից)

Հընուց մընացած մի լաւ առակ կայ, և շատ ուղիղ է, Աստուած է վրկայ, թէ հզօրի դէմ, թէ և մեղաւոր՝ անզօր արդարն է լինում յանցաւոր:

Այսպէս՝ մէկ անգամ շոգից նեղացած, հօտից մոլորած՝ մի ծարաւ գառնուկ խայտալով վազեց դէպի առուակը, որ քիչ ջուր խըմէ, ծարաւը կտորէ, փոքր ինչ զովանայ, վազէ տունը դընայ:

Այդ իսկ րոպէին, որտեղից որտեղ, մի գայլ դուրս պըրծաւ և կամաց-կամաց, սուս փուս, գողի պէս, շան կերպարանքով, գառին մօտեցաւ: Ի՞նչ ասել կ'ուզէ, թէ ինչո՞ւ համար.— բաղցած գաղան, փափիկ գառնուկ.— կ'առնէր կը տանէր և անուշ կ'անէր:

Բայց մէկէնիմէկ նա այդպէս չարաւ, իսկոյն չըտարաւ: 2ըզիտեմ որտեղ՝ մեր ծաղկաթաւալն ուսում էր առել, օրէնք սովորել. ուզեց իր գործը խեղճ գառնուկի հետ օրէնքով տեսնել. որպէսզի չասեն, թէ գառն արդար էր, գայլը՝ մեղաւոր: Բայց ինչ էլ լինէր՝ դարձեալ գաղան էր, կոպիտ բաւական. հետք չըկար վրրան ուսման, կրթութեան, ինչպէս կը տեսնէք նրա խօսելու, վարուելու ձևից:

— Այ դու անպիտան, կենդանի անբան, — ասում է գառին գայլն ուսումնական.— ի՞նչ իրաւունքով և ո՞ր օրէնքով

համարձակում ես իմ մաքուր ջուրըս, պարզ խմելիքըս քո պիղծ բերանով այսպէս պղտորել՝ աւազով, ցեխով և հազար տեսակ թոյլ ու զիբիլով: Քո այդ յանդուգն շարունթեան համար գիտես ինչպիսի պատիժ կայ գրուած:

Վսեմափայլ տէր,—ասում է գառը,—ես գիր չըզիտեմ, բայց թէ թոյլ կըտաս՝ այսքան կ'ասեմ, որ ջուրը ցածից չի գնայ, դու էլ կ'իմանաս:

—Ի՞նչ ես դուրս տալիս, ես չեմ հասկանում. ջուրը ներքեից վերի չի գնայ. ո՞վ այդ չըզիտէ, էլ ասելի ինչ է:

—Իմ ասելն այն է, վսեմափայլ տէր, որ դու վերեւից եկար դէպի ինձ: Այդ էլ որ շատենք՝ հէնց ջրին նայենք, շատ լաւ տեսնենք, թէ ինչքան պարզ է, ինչքան մաքուր է: Զուր է, է ճշմարիտ, քո բարկութիւնը:

—Տեսէ՛ք այս ստահակին, սրա ասածին: Համարձակում ես կենդանի անբան, տալ ինձ պատասխան: Քո խելքով՝ ուրեմն ես սո՛ւտ եմ խօսում, չա՛ռ եմ հնարում: Ես լաւ եմ յիշում և չեմ մոռացել, որ մէկէլ տարին էլի դու էիր, որ յանդըգնեցիր, ինձ ընդդիմացար և հայհոյելով այստեղից փախար, ձեռքիցըս պըրծար:

Ա՛խ ինչ ես ասում, տէր իմ պատուական, դեռ ևս չըկամ ես մէկ տարեկան:

—Ուրմն եղբայրդ էր. էլ ո՞վ կը լինէր այնքան քեզ նըման. քեզ պէս անպիտան:

—Ոգորմած տէր իմ, ես եղբայր չունիմ:

—Ինձ համար մէկ է, ով կ'ուզէ լինի. միթէ դու չունիս քաւոր, խնամի: Մէկ խօսքով՝ նա ձեր յիմար ցեղիցն էր: Դուք, ձեր շըները, ձոր հովիւները, ինձ չըսիրելով, իմ շարն ուզելով՝ երբոր կարենաք՝ միշտ մնաս կը տաք: Այդ մեղքի համար ես հիմա գիտեմ, թէ քեզ ինչ կ'անեմ:

—Ա՛խ, Տէր իմ Աստուած,—գառն աղաղակեց.—ի՛նչ է իմ մեղքս, սա չհաստատեց... Վսեմափայլ տէր, ոգորմած եղիր. ես ինքս անմեղ եմ...:

—Լըռիր, անպիտան, ոչխարի լակոտ, իմ բան ու գործս

խօսմ չէ կտրուել, որ քո մեղքերդ սկսեմ ըննել: Ե՛կ գընանք անտառ, ես այնտեղ կ'անեմ քո դատաստանը:—Ասաց գազանը, և մեր գառնուկին դրեց շալակին...:

Ղ. Աղայեանց

26.

Մ Ա Ր Դ Ը Ո Ի Հ Ի Է Շ Ը

(Հէքիաթ)

Ա.

Չատ տարի առաջ, հին ժամանակը,
Երբ հըրաշքներով լի էր աշխարհըր,
Իւր ամուսինով և գաւակներով
Ապրում էր մի մարդ իւր առուտուրով:
Ուրախ ու զուարթ էր նրա կեանքը,
Պատճառ՝ միշտ ոսկով լի էր քսակը.
Բայց յանկարծ բախտը երեսը դարձրեց,
Եւ մեր խեղճ մարդը բոլորը կորցրեց.
Ուրախ կեանք, և փառք, և հարստութիւն
Եւ նոցա հետ էլ բաղցր առողջութիւն.
Ընկաւ անկողին, խիստ հիւանդացաւ,
Ոյժ ու զօրութիւն նրանից հեռացաւ.
Չէր կարողանում ոտի վրայ կանգնել,
Մինչև որ նորան իւր կինը շօգնէր:
Դըժբախտ տարաբախտ նորա խեղճ կինը
Ստիպուեց կերակրել այժմ իւր տունը.
Գիշեր ու ցերեկ պէտք է աշխատէր,
Որ իւր որդկերանց սովից ազատէր:

Ամիս ամսի վրայ այսպէս անցկացաւ,
Վերջապէս կինը խտրառ ձանձրացաւ:
«Ի՞նչ ես վայր ընկել,—ասում էր մարդուն,—
Գրկխիս ցաւ դառել, խըլել ես իմ քուն.
Մինչև երբ պէտք է այսպէս չարչարուեմ,
Կեանքըս մաշելով ես բեզ կերակրեմ.
Վեր կաց, մարդ ես, գնա՛, գլուխդ քարին տուր,
Եւ որդոցդ համար ճարէ՛ կերակուր»:

Պատասխան տուեց խեղճ հիւանդ մարդը.
— Բաւական է ինձ իմ դառը վիշտը.
Քանի ունէի, երբ բան խնայեցի,
Առողջ ժամանակ երբ ծոյլ մընացի.
Իսկ այժմ աղքատ եմ և մարմնով տըկար.
Խըղճա՛, մի տանջիր դու ինձ անդադար:
Բայց կինը երկար էլ չհամբերեց
Եւ հիւանդ մարդուն տանից դուրս արեց.
«Գրնա՛, ուր կ'ուզես, գըլխիցս հեռացիր.
Դու իմ խեղճ անձը լաւ չարչարեցիր.
Ինչքան էլ կ'ուզես լաւ ու աղաչես,
Էլ տուն չեմ թողնի, քանի աղքատ ես»:
— Լաւ,—ասաց մարդը ձայնով տխրազին,—
Կ'երթամ, կը կորչեմ, ո՛վ դու անգութ կին.
Կըտոր հաց դոնեա տուր հետըս առնեմ,
Որ ճանապարհին բաղցած չըմեռնեմ:

Բ.

Կինը դուրս բերեց, տուեց երկու հաց,
Եւ մեր խեղճ մարդը հեռացաւ գընաց,
Իւր չար բաղդիցը գանգատ անելով,
Թողեց իւր տունը անհաստատ քայլով:
Ինքն էլ չըզիտէր, թէ ուր է գընում.

Միայն միշտ առաջ քայլում էր տըրտում.
Վերջը դադրելով՝ մի քարի վըրայ
Նըստեց, որ սակամի հանգստանայ:
Այնտեղ նըկատեց, որ ճանապարհին
Նրանից ոչ հեռու ընկած էր գետնին
Մի մազիկ հիւսած երկար սև պարան,
Որ նա վեր առաւ ասելով այս բան.
«Սա ինքն ըստ ինքեան մի չընչին բան է,
Բայց խեղճիս համար շատ թանկագին է»:
Այսպէս ասելով՝ պարանն փաթաթեց
Եւ իբրև թանկ բան ծոցումը պահեց:
Յետոյ սակաւ ինչ հացով ու ջրով
Իւր տըկար մարմնին զօրութիւն տալով՝
Նորից վեր կացաւ, կամացուկ քայլով՝
Առաջ ընթացաւ նոյն ճանապարհով:
Այդպիսով անցաւ նա բաւական տեղ,
Մինչև որ հասաւ մի աղքատիկ գեղ,
Ուր անցկենալիս՝ տեսաւ շատ հաւեր:
Հաւերից մինը հանդարտ նըստած էր
Կիտած աղբի վրայ ու ձու էր ածում:
Եւ մեր խեղճ մարդը դրեց իւր մըտքում,
Որ բըռնէ նըրան ու հետը տանէ,
Մի քանի շահով քաղաքում ծախէ:
Ահա այս մըտքով նա կամաց-կամաց,
Ձու ածող հաւին ըզգոյշ մօտ գընաց,
Բայց հէնց այն կողմը իւր ձեռքը մեկնեց՝
Վեր թըռաւ հաւը և մէկ ձու թողեց:
Իսկոյն վեր առաւ թողած ձուն մարդը,
Դըրեց գըպանը, օրհնեց իւր բախտը.
— Է՛հ, փառք Աստուծոյ, ասաց ինքն իրան,
Այս մէկ հաւի ձուն՝ սա էլ է մէկ բան:
Էլի առաջ գնաց մի կարճ ժամանակ,
Վերջապէս տեսաւ մի փոքրիկ գետակ,

Որ դուրս էր բերվում մօտիկ անտառից,
Մերթ հանդարտ գնալով, մերթ փրփրալից:
Յոգնած, վաստակած՝ մեր մեղաւորը
Չատ ուրախացաւ՝ երբ տեսաւ ջուրը:
Իսկոյն մօտ գընաց, որ պարզ ցուրտ ջրով
Փոքր ինչ հովանայ, մէջ լողանալով:
Ջրի աւազոտ ափերի վրայ,
Նստած էին մի քանի կրիայ:
Մօտեցող մարդուն երբ նոքա տեսան՝
Չուտով վազեցին ջուրը թափուեցան:
Միւսների պէս շուտ հասնել ջրի
Չըյաջողուեցաւ նոցանից մէկին:
Մարդը մօտ գընաց, վեր առաւ նըրան,
Իւր գըրպանի մէջ տուեց բնակարան:
Ինքն էլ լողացաւ, հագաւ շորերը,
Եւ յետոյ գընաց դէպի անտառը,
Որ շատ հեռու չէր, և մի ժամի մէջ
Արդէն գնում էր խիտ անտառի մէջ:

Գ.

Չատ գընաց թէ քիչ՝ վերջապէս նըստեց
Մի աղբիւրի մօտ և շատ մըտածեց,
Թէ ինչպէս անէ, որ իւր խըղճալի
Անբախտ դրութիւնն ուղղէ մի կերպի:
Յանկարծ գըղըրկաց բոլոր անտառը,
Թընդաց սրտաց հովիտ ու լեռներ,
Եւ հանդէպ լեռան սև ու մութ այրից
Դուրս եկաւ մի հրէշ, որ հին դարերից
Բնակում էր այնտեղ և սպանում լափում
Ով այրի մօտով անցնել չէր վախում...
Ահա այդ հրէշը դուրս եկաւ այրից
Ու խեղճ մարդու վրայ դուռաց հեռուից:

«Բարով քեզ, բարով, դու համեղ կտոր,
Որին կ'ընդունէ իմ պատուական փոր:
Արդէն կը լինէր մի ամբողջ ամիս,
Որ ես չեմ կերել մարդու անուշ միս»:
— Այդ ինչ խօսքեր են, դարչելի գաղան,
Դու յանդըգնում ես առել ինձ այդ բան:
Ապա այստեղ կաց, և դու կը տեսնես,
Ուր կը շարտեմ մարմինդ երկու կէս:
Ասաց և անվախ մօտ գընաց հրէշին:
Աւ խիստ բարկացած նայեց երեսին:
«Ոչ որ մինչև այժմ,— գոչեց գաղանը,—
Չէ համարձակուել ասել այդ բանը
Ինձ, որի ձեռքից դեռ մինչև այսօր
Ազատ չէ մնացել ոչ մէկ մեղաւոր:
Բայց որովհետև մեծ-մեծ բըրդում ես՝
Արի մեր ուժը փորձենք դու և ես:
Ե՛կ գօտեմարտինք, և ով որ յաղթուի՝
Թող նա յաղթողին կերակուր լինի»:
— Թէպէտ ալ բանում ես քեզ կը յաղթեմ,
Եւ մինչև վիզդ գետին կը խրեմ,
Բայց քեզ կարող եմ ես դեռ աւելի
Հասարակ կերպով յաղթել, գարչելի:
«Լաւ, համաձայն եմ, ցոյց տուր շնորհքդ
Եւ իսկոյն կեթ կատարէ խօսքըդ»:
— Ի՛նչ ես ըշտապում, ասաց նրան մարդը:
Երեք բռն կ'անեմ, թէ կ'անես հատը՝
Ես այն ժամանակ քեզից յաղթուած եմ,
Իսկ եթէ չանես՝ գլուխդ կը ջարդեմ:
Մէկ մազ ես հանեմ, մէկ մազ դու հանէ,
Չափենք ու տեսնենք, ում մազն երկայն է,
Եւ ով աւելի երկայն մազ ունի՝
Թող նա մեր մէջը յաղթողը լինի:
Թէ որ կարենաս ինձպէս շոր քարից

Գոյն-դոյն ջուր քամել՝ դու յաղթել ես ինձ:
 Եւ ում մարմնի վրայ մեծ միջատ լինի՝
 Թող որ նա միւսի գըլուխը ջարդի:
 «Լաւ», ասաց հրէշը ու մի մազ հանեց
 Եւ ուրախ-ուրախ մարդուն դէմ արեց:
 —Այդ է, — ասաց նա, — և հանեց ծոցից
 Գըտած պարանը հիւսած սև մազից:
 Հըրէշն երբ տեսաւ հիւսած պարանը՝
 Ահից, զարմանքից բաց մնաց բերանը.
 Բայց իսկոյն հեթ նորից սիրտ առաւ
 Ու խիտ-կտտաղած մի քար վեր առաւ
 Եւ երկու ձեռքով այնպէս պինդ սեղմեց,
 Որ աւազի պէս նըրան փըշըրտից:
 Մարդն էլ իր կողմից մէկ քար վերցըրեց
 Ու հրէշից ծածուկ գըրպանից հանեց
 Հաւից խըլած ձուն, և հէնց սր սեղմեց՝
 Իսկոյն երկու դոյն հիւթը դուրս ծորեց:
 «Այդ երկու փորձով, — կանչեց հըրէշը. —
 Դու ինձ յաղթեցիր. ցոյց տուր ուրիշը»:
 Մարդը դուրս հանեց գըրպանից կրիան.
 —Ահա միջատս, — ասաց, — գարշ գազան,
 Ցոյց տուր ինձ իսկոյն սրա հատը, տեսնեմ,
 Թէ չէ՝ յիմար գըլուխդ երկու կէս կ'անեմ...
 Ո՛ւր ես փախչում, է՛յ. չէ, կաց, սիրելի,
 Կաց, որ ընդունես մահ սարսափելի...
 Բայց լաւ իմացիր, ուր կ'ուզէ գընաս՝
 Երբէք ինձանից չես մնայ անփնաս:

Դ

Իրաւ որ հրէշը սաստիկ զարմացած
 Մարդու արարքից՝ իսկոյն փախաւ գնաց:
 Սա էլ այն կ'ուզէր: Ուրախ մտաւ այրը,

Անցաւ մի ծայրից մինչև միւս ծայրը.
 Տեսաւ լի արկղեր ոսկով, արծաթով,
 Դոյն-զգոյն ակներով, մարգարիտներով,
 Ախոռների մէջ սիրուն ձիաներ
 Պատրաստ էին նրա տանել հարուստ բեռ:
 Նա էլ ժամանակը զուր չըկորցրեց,
 Գըտած գանձերը ձիերուն բարձեց,
 Դուրս եկաւ այրից, փառք տուեց Աստծուն
 Եւ պատրաստ էր դառնալ դէպի տուն,
 Երբ յանկարծ տեսաւ հեռուից հրէշին
 Վազելիս դէպ այր, մի ազուէս ուսին:

Ն

Բայց թող զեռ պատմեմ, թէ ինչպէս եղաւ,
 Որ հրէշը յանկարծ կրկին յետ դառաւ:
 Մարդուց փախչելով՝ կարճ միջոցի մէջ
 Հասաւ հեալով մինչ անտառի վերջ,
 Ուր մի կաղ ազուէս պատահեց նրան
 Ու գըլուխ տալով ասաց նա այս բան.
 «Բարով քեզ, բարով, իշխան ահաւոր,
 Դու մեր անտառի հրգօր թագաւոր.
 Բայց ինչի՞, ասա, այդպէս տըրտում ես,
 Խընդրում եմ վիշտըդ ծառալիդ յայտնես.
 Դուցէ կարող եմ մէկ բանով պէտք դալ
 Եւ քո տըրտմութեան շուտով վախճան տալ:
 Հրէշը կարճ կերպով մի քանի խօսքով
 Պատմեց ազուէսին, թէ ինչ փորձանքով
 Ստիպուած էր փախչել, թողնել տուն ու տեղ,
 Յաղթուած մի մարդուց իրանից զօրեղ:
 «Այդ ինչ եմ լըսում. — կանչեց ազուէսը. —
 Թոյլ, անգօր մարդուց մնաց պիտ' քեզ պէտք
 Փախչի, փախենայ, թողնէ տունը, գնայ:

Ասա՛, ի՛նչ կ'ասէ, ով այդ խմանայ:
 Հաւատա՛ ինձ, տէր, նա քեզ խաբել է
 Իր հընարքներով աչքըդ կապել է.
 Ե՛կ, դու ինձ լըսիր, խսկոյն ետ դարձիր,
 Ձեռք ընկած որսը դուր մի կորցընիր:
 Քանի դեռ ուշ չէ՝ շուտ արա՛, գընանք.
 Դիտեմ, սլափուական ընթրիք կ'ունենանք.
 Չատ ցանկանում եմ մարդու միտ ուտել,
 Պատճառ, այս ոտըս մարդիկ են կոտրել:
 Աղուէսի խօսքերն հրէշը լըսելով՝
 Իսկոյն յետ դարձաւ, արագ քայլերով՝
 Վազեց դէպի այր: Բայց ճանապարհին
 Աղուէսն յետ մնաց և խնդրեց հրէշին,
 Որ յետ չըթողնէ իր կաղ ծառային, —
 Չատ ծանր բեռ չէ. — շալակէ ուսին:
 Այդպէս շալակած, ինչպէս փոքր առաջ
 Մըդէն ասացի, հրէշը քաջ-քաջ
 Եւ արագաքայլ դէպ այրն է վազում,
 Ուր մարդը կանգնած նրան էր սպասում:
 Սա մէկ րոպէում իր կըտրուկ խելքով
 Արդէն որոշեց, թէ ի՛նչ հնարքով
 Այս երկրորդ անգամ ազատուի հրէշից.
 Եւ այս պատճառով գոչեց հեռուից.
 — Ա՛յ դու խաբեբայ, անպիտան աղուէս,
 Այսօր ինձանից անշուշտ մահ կ'առնես.
 Հաւնոցումս քեզ որ բըռնեցի՝
 Այն պայմանով միայն կեանքըդ խնայեցի,
 Որ դու ինձ համար երկու հրէշ բերես.
 Դու էլ խոստացար: Այժմ, սեներես,
 Այսքան սպասեցի, միայն մէկն ես բերում.
 Դա առանց քեզ էլ ինձ էր պատկանում:
 Հըրէշն երբ լըսեց մարդու խօսքերը՝
 Բիզ-բիզ կանգնեցան նորա մազերը.

«Նորամակ աղուէս, — որոտաց, — մեռիր,
 Դու միայն ան մըտքով ինձ այստեղ բերիր,
 Որ երկրորդ անգամ սրա ձեռը մատնես,
 Որից մէկ անգամ հազիւ պըրծայ ես»:
 Ասաց ու բըռնեց աղուէսի ոտից
 Եւ սաստիկ ուժով նետեց իրանից,
 Իսկ ինքը փախաւ: Մարդը ազատուեց,
 Ծունկ չոգեց խսկոյն, Տիրոջ փառք տըւեց:
 Յետոյ վեր կացաւ այնպէս ուրախ-զուարթ,
 Կարծես թէ երբէք չէր ցաւել մի մատ.
 Բարձած ձիաներն գըտած գանձերով
 Իրարու կապեց և ուրախ սըրտով
 Հեծաւ ձիու վրայ ու կամաց-կամաց
 Առաջ բըշելով՝ դէպի տուն գընաց...

Գ. Բարխուդարեան

27.

ՈՍԿԻ ՁԿՆԻԿ

(Առակ)

(ՊՈՒՇԿԻՆԻ)

1.

Մի ծերուկ ձկնորս և իր պառաւ կին
 Բընակում էին մեծ ծովի ափին.
 Ծերը գընում էր, ձուկ բռնում ծովից,
 Պառաւն էլ տանը թել մանում բըրդից.
 Այսպէս միասին՝ մի հին գետնատան
 ձիշտ երեսուներեք տարի ապրեցան

Ահա մէկ օր էլ ծերը գընաց ծով,
Որ ձուկը որսայ իր մաշուած ցանցով:
Նա ուրախ-ուրախ ցանցը ծով ձրգեց—
Ցանցը այս անգամ միայն տիղմ հանեց,
Երկրորդ անգամը ցանցը ձրգեց ծով—
Ցանցը դուրս եկաւ ծովային խոտով.
Իսկ երրորդ անգամ որ ցանցը ձրգեց,
Ո՛վ կարէ ասել, թէ ի՞նչ դուրս հանեց.—
Նա բերաւ իր հետ մի ոսկի ձրկնիկ,
Զրկանց արքայի դուստրը գեղեցիկ.
Ծերի ցանցն ընկաւ իբրեւ խեղճ գերի
Ոսկի աղջկը ձուկ-թագաւորի:

Խեղճ ոսկի ձրկնիկ, ինչպէս է խընդորում,
Մարդկային լեզուով ծերին ալաչում.
Թո՛ղ ինձ, թո՛ղ, ծերո՛ւկ, թո՛ղ ինձ անվրտանդ,
Քեզ կը վըճարեմ թանկագին փրկանք.
Ինչ սիրտըդ ուզէ, ինչ որ կամենաս՝
Ուզիդ եմ ասում, ինձանից կը ստանաս»:

Վախեցաւ ծերը, մընաց զարմացած.
Նա այնքան տարի ձրկնորս էր եղած,
Բայց ձրկան մասին երբէք չէր լըսել,
Թէ նա մարդու պէս կարող է խօսել:
«Գնա՛» Տէր ընդ քեզ, ասաց ծերունին,—
Ինձ չէ հարկաւոր փրկանք թանկագին.
Գընա՛ քեզ համար դու ծիրանի ծով
Ու այնտեղ ապրիր ազատ, ապահով»:

2.

Այս դէպքից յետոյ ծերը տուն դարձաւ,
Պատմեց պառաւին, թէ ինչ բան տեսաւ:
«Այսօր ես ծովից, գիտես ինչ, ա՛ կնիկ,
Բրոնեցի յանկարծ մի ոսկի ձրկնիկ.
Ոսկի եմ ասում, ե ոչ քո գիտցած».

Այսպիսի հըրաշք ոչով չէ տեսած:
Նա խօսել գիտէ ուղիղ մեր լեզուով,
Աղաչանք արաւ, որ յետ ձրգեմ ծով.
«Թո՛ղ, — ասաց, — խընդրեմ, թող ինձ անվտանգ,
Քեզ կը վըճարեմ թանկագին փրկանք»:
Բայց ես ոչ մի բան չըսահանջեցի,
«Ոչինչ չեմ ուզում, գընա՛, — ասացի, —
Գընա՛ քեզ համար դու ծիրանի ծով
Ու այնտեղ ապրիր ազատ, ապահով»...

Պառաւը երբ որ այս բանը լըսեց՝
Խեղճ ալիորին շատ յանդիմանեց,
Թէ ինչո՞ւ ձրկնից փրկանք չէ ուզել,
Ու այնպէս ձրրի յետ ծովն է ձրգել:
«Ա՛յ յիմար անմիտ, — հայհոյեց ծերին, —
Գոնէ կ'ասէիր դու ոսկի ձրկնին.
«Մի նոր տաշտակ տուր, տանեմ իմ կընկան,
Մերը կ'ոտրած է, էլ չէ պէտքական»...

Գարձաւ ծերունին, ծովի ափ գընաց,
(Տեսաւ նա ծովը մեղմիկ ծածանուած).
Ըսկըսեց կանչել ոսկի ձկնիկին.
Զուկը լողալով մօտեցաւ ծերին.
«Ի՛նչ ես կամենում, ծերո՛ւկ» — հարցրեց:
Ծերը գլուխ տուաւ ու պատասխանեց.
«Ողորմած լինիս, թագունհի ձրկնիկ,
Ինձ նախատում է իմ պառաւ կընիկ,
Հանգիստ չէ թողնում խեղճ ալիորիս,
Վըրաս մըրթմըրթում, ուշուց է տալիս.
Մի նոր տաշտակ է հարկաւոր իրան,
Մերը կ'ոտրած է, էլ չէ պէտքական»...

Ոսկի ձրկնիկը ծերունուն խրդաց.
«Գընա՛, Տէր ընդ քեզ, մի տըխրիր, — ասաց. —
Թող քո պառաւը շատ չընեղանայ.
Այսօր նա մի նոր տաշտակ կ'ունենայ»...

3.

Յետ դարձաւ ծերը դէպի իր տընակ,
Տեսաւ կընկան մօտ մի սիրուն տաշտակ.
Բայց կինը գոհ չէր. նա այս անգամ էլ
Հսկըսեց ծերին սաստիկ նախատել.
«Գընացիր, անխելք, տաշտակ ուզեցիր,
Ի՞նչ չա՛ն դորանից: Էլի յետ դարձիր
Ոսկի ձըկան մօտ, այ դու անասուն,
Գլուխ տուր նորան և ուզիր մէկ տուն»...
Ծերունին դարձաւ, ծովի ափ գընաց.
(Այս անգամ տեսաւ ծովը պըղտորուած).
Հսկըսեց կանչել ոսկի ձըկնիկին.
Չուկը լողալով մօտեցաւ ծերին.
«Ի՞նչ ես կամենում, ծերուկ», — հարցրեց:
Ծերը գլուխ տըլաւ ու պատասխանեց.
«Ողորմած լինիս, թագուհի ձըկնիկ,
Ինձ շատ նախատեց իմ պառաւ կընիկ.
Խեղճ ալեորիս հանգիստ չէ թողնում,
Հիմա էլ կատաղել, մէկ տուն է ուզում»...
Ոսկի ձըկնիկը ծերունուն խըղճաց.
«Գընա՛, Տէր ընդ քեզ, մի տըխրիր, — ասաց. —
Թող լինի այնպէս՝ ինչպէս կամենար.
Դուք ձեր ցանկացած տունն էլ կ'ունենար»...
Ծերը յետ դարձաւ կըրկին դէպի տուն.
Էլ նա չըզըտաւ իր հին գետնատուն.
Մի նոր տուն տեսաւ լուսամուտներով,
Կըտուրից հանած ծըխահաններով.
Պատ ու վառարան մաքուր սըւաղած,
Կըրով ու կաւճով սիպտկացըրած,
Վարպետի տաշած կաղնի տախտակից՝
Մեծ դուռն էր կախած լայն բակի կողմից:

Պատուհանի տակ կինն ուռած նըստել.

Իր չարութիւնից ուզում է տրաքել.
Ի՞նչ անէ՞ծր ասես աշխարքիս տակին՝
Բոլորն էլ թափեց խեղճ մարդի գըլխին.
Վերջը, երբ փոքր ինչ բարկութիւնն իջաւ՝
Մըռութը կախած ծերունուն դարձաւ.
«Անչնորհք ծերուկ, տընակ ուզեցիր,
Երևի քո մէջ մեծ բան կարծեցիր.
Յետ դարձիր, անխելք, յետ դարձիր գընա՛,
Ոսկի ձըկնիկին իմ կողմից ասա՛,
Որ էլ չեմ ուզում մընալ գեղջուկ կին,
Ուզում եմ լինել գերագնիւ տիկին»...

4.

Ծերունին դարձեալ ծովի ափ գընաց.
(Այս անգամ տեսաւ ծովը վըրգովուած).
Հսկըսեց կանչել ոսկի ձըկնիկին.
Չուկը լողալով մօտեցաւ ծերին.
«Ի՞նչ ես կամենում, ծերուկ», — հարցրեց:
Ծերը գլուխ տըլաւ ու պատասխանեց.
«Ողորմած լինիս, թագուհի ձըկնիկ,
Հանգիստ չէ տալիս ինձ իմ չար կընիկ,
Էլ չէ կամենում մընալ գեղջուկ կին,
Ուզում է լինել գերագնիւ տիկին.
Չըզիտեմ, գըլուխն ի՞նչ քամի մըտաւ,
Որ գեղջկութիւնից յանկարծ ձանձրացաւ»...
«Ոսկի ձըկնիկը ծերունուն խըղճաց,
«Գընա՛, Տէր ընդ քեզ, մի տըխրիր, — ասաց. —
Թող քո պառաւը հէնց այսօրուանից
Ազատ համարուի իր գեղջկութիւնից»...
Յետ դարձաւ ծերը, և ի՞նչ է տեսնում.
(Կարծես ցընոյք է աչքին երևում).
Պառաւն է կանգնած ինչպէս նոր խանում.

3.

Յետ դարձաւ ծերը դէպի իր տընակ,
Տեսաւ կընկան մօտ մի սիրուն տաշտակ,
Բայց կինը գոհ չէր. նա այս անգամ էլ
Ըսկըսեց ծերին սաստիկ նախատել.
«Գընացիր, անխելք, տաշտակ ուզեցիր,
Ի՞նչ չա՛հ դորանից: Էլի յետ դարձիր
Ոսկի ձըկան մօտ, ա՛յ դու անասուն,
Գլուխ տուր նորան և ուզիր մէկ տուն»...

Ծերունին դարձաւ, ծովի ափ գընաց.
(Այս անգամ տեսաւ ծովը պըղտորումը).
Ըսկըսեց կանչել ոսկի ձըկնիկին.
Չուրը լողալով մօտեցաւ ծերին.
«Ի՞նչ ես կամենում, ծերուկ», — հարցրեց:
Ծերը գլուխ տըլաւ ու պատասխանեց.
«Ողորմած լինիս, թագունի ձըկնիկ,
Ինձ չատ նախատեց իմ պառաւ կընիկ.
Խեղճ ալեորիս հանգիստ չէ թողնում,
Հիմա էլ կատաղել, մէկ տուն է ուզում»...
Ոսկի ձըկնիկը ծերունուն խըղճաց.
«Գընա՛, Տէր ընդ քեզ, մի տըխրիր, — ասաց. —
Թող լինի այնպէս՝ ինչպէս կամենաք»...
Դուք ձեր ցանկացած տունն էլ կ'ունենաք»...

Ծերը յետ դարձաւ կըրկին դէպի տուն.
Էլ նա չըզըտաւ իր հին գետնատուն.
Մի նոր տուն տեսաւ լուսամուտներով,
Կըտուրից հանած ծըխահաններով.
Պատ ու վառարան մաքուր սըլաղած,
Կըրով ու կաւճով սիպտկացըրած,
Վարպետի տաշած կաղնի տախտակից՝
Մեծ դուռն էր կախած լայն բակի կողմից:

Պատուհանի տակ կինն ուռած նըստել,
Իր չարութիւնից ուզում է տըրտել.
Ի՞նչ անէ՞ծր ասեա աշխարքիս տակին՝
Բոլորն էլ թափեց խեղճ մարդի գըլխին.
Վերջը, երբ փոքր ինչ բարկութիւնն իջաւ՝
Մըռութը կախած ծերունուն դարձաւ.
«Անշնորհք ծերուկ, տընակ ուզեցիր,
Երևի քո մէջ մեծ բան կարծեցիր.
Յետ դարձիր, անխելք, յետ դարձիր գընա՛,
Ոսկի ձըկնիկին իմ կողմից ասա՛,
Որ էլ չեմ ուզում մընալ գեղջուկ կին,
Ուզում եմ լինել գերագնիւ տիկին»...

4.

Ծերունին դարձեալ ծովի ափ գընաց.
(Այս անգամ տեսաւ ծովը վըրդովումը).
Ըսկըսեց կանչել ոսկի ձըկնիկին.
Չուրը լողալով մօտեցաւ ծերին.
«Ի՞նչ ես կամենում, ծերուկ», — հարցրեց:
Ծերը գլուխ տըլաւ ու պատասխանեց.
«Ողորմած լինիս, թագունի ձըկնիկ,
Հանգիստ չէ տալիս ինձ իմ չար կընիկ,
Էլ չէ կամենում մընալ գեղջուկ կին,
Ուզում է լինել գերագնիւ տիկին.
Չըգիտեմ, գըլուխն ի՞նչ քամի մըտաւ,
Որ գեղջիկութիւնից յանկարծ ձանձրացաւ»...

«Ոսկի ձըկնիկը ծերունուն խըղճաց,
«Գընա՛, Տէր ընդ քեզ, մի տըխրիր, — ասաց. —
Թող քո պառաւը հէնց այսօրուանից
Ազատ համարուի իր գեղջկութիւնից»...

Յետ դարձաւ ծերը, և ի՞նչ է տեսնում.
(Կարծես ցընորք է աչքին երևում).
Պառաւն է կանգնած ինչպէս նոր խանում.

Հաղին սամուրէ բաճկոնակ սիրուն,
Գըլխին դիպակէ շարդաթ գոյնըղգոյն,
Վիզը դարդարած մարգարիտներով,
Մատերին մատնիք անգին քարերով.
Մաշիկներն՝ ինչպէս կասկարմիր որդան,
Միւս հագուստներն էլ մետաքս պատուական.
Ծառաներ ունի մի քանի տասնեակ,
Բոլորն էլ իրան հըլու հըպատակ:
Մարդին որ տեսաւ՝ պառաւը կատղեց,
Խեղճ ծառաներին ծեծել ըսկսեց.
(Երևի ուղեց ցոյց տալ իր մարդին,
Որ ինքրն այժմ է գերազնիւ տիկին):
Հայհոյանք թափեց ամենքի գըլխին,
Տեղի-անտեղի քօթկեց անխընայ,
Մէկէ մաղերից բըռնեց քաշքըշեց,
Միւսին էլ մի լաւ ապտակներ դարկեց:
Ծերը մօտեցաւ դող-դող քայլերով,
Ասաց պառաւին՝ խոր գըլուխ տալով.
«Բարո՞ւ գերազնիւ խանում-խաթունիս,
Հիմա խօսմ գոհ ես, հանգիստ կը լինիս...
Պառաւ տիկինը այնպէս բղաւեց,
Որ խեղճ ծերունու լեզին պատառուեց.
Նորան հրամայեց որ խկոյն գընայ,
Դոմն աւլէ, քերէ ու այնտեղ մընայ:

5.

Մէկ երկու շաբաթ հազիւ անց կացաւ՝
Պառաւ խանումը նորից կատղեցաւ.
«Ձուտ կ'անես, կ'երթաս, — ասում է մարդին, —
Ու իմ կողմանէ կ'ասես ձըկնիկին,
Որ էլ չեմ ուզում տիկնութիւն անել,
Ուզում եմ ազատ թաղուհի լինել»...

Այս խօսքի վրայ ծերունին սոսկաց
Եւ աղաչելով պառաւին ասաց.
«Գըթնու ես, ա կնիկ, ես չեմ հասկանում,
Արդեօք դու գիտես, ինչ ես ցանկանում.
Մէկ նայիր վրադ, չէնք ու շընորհրիդ,
Լըբըբան լեզուիդ, ծուռումուռ քայլիդ.
Ախր ինչ ունիս թագուհու վայել,
Որ խելքիդ այդպէս քամի է փըշել.
Արի, լըսիր ինձ, մի անիր այդպէս,
Ամբողջ աշխարհքին կը ծիծաղեցնես»...
Էլ չը համբերեց մեր պառաւ տատը
Որ վերջացնէր մարդն իր խըրատը.
Նա այնպէս գոռաց, այնպէս որոտաց,
Որ ամբողջ տունը հիմնովին թընդաց.
«Ի՞նչպէս թէ այդպէս, յանդուգն ըստահակ», —
Դոշեց ու դարկեց մի ուժգին ապտակ. —
«Համարձակում ես, գըռեհիկ անգետ,
Վիճել ինձ նրման աղնիւ տիկնոջ հետ.
Քեզ հրամայում եմ պատուաւոր խօսքով,
Որ խկոյն գընաս քո յօժար կամքով,
Եթէ ոչ՝ ահա ժողովուած կըշտիդ՝
Սորա կը տանեն խըփելով վրդիդ»:
Ծերունին դարձեալ ծովի ափ գընաց,
(Այս անգամ տեսաւ ծովը սեպցած).
Ըսկսեց կանչել ոսկի ձըկնիկին.
Չուկը յողալով մօտեցաւ ծերին.
Ի՞նչ ես կամենում, ծերուկ, — հարցըրեց:
Ծերը գըլուխ տըլաւ ու պատասխանեց.
«Ողորմած լինիս, թագուհի ձըկնիկ,
Էլի է կուում իմ պառաւ կընիկ.
Ներիր ինձ, խընդրեմ, ես ամաչում եմ,
Որ շար պառաւիս նոր ուղածն ասեմ,
Քայց ո՞ր ջուրն ընկնեմ, հանգիստ չէ թողնում,

Գրրակն է գըցել, այրում, խորովում,
Գրնա, ասում է,— ախ նզովեալ կին—
Զնւտ գընա, ասա, ոսկի ձըկնիկին,
Որ էլ չեմ ուզում տիկնութիւն անել,
Ուզում եմ ազատ թագունի լինել...
Ոսկի ձըկնիկը ծերունուն խըղճաց,
«Գընա, Տէր ընդ քեզ, մի տըխրիր,— ասաց.—
Թող քո պառաւի ուզածը լինի,
Թող գընայ դառնայ ազատ թագունի»:

6.

Ո՛վ կարէ պատմել, թէ ծերն ինչ տեսաւ,
Երբ ձըկան մօտից տուն վերադարձաւ.
Էլ ինչ տուն, ինչ բան. դու արքայական
Ապարանք ասա, կամ հըսկայական
Մեծ-մեծ պալատներ շարիշար կանգնած,
Բարձր բուրգերով չորս կողմը պատած.
Զըքեղ դահլիճներ, անթիւ սենեակներ,
Մարթ կը շըշկուէր, եթէ մէջն ընկնէր:
Ծերը բարձրացաւ մարմար սանդուղքով,
Մի գահլիճ մըտաւ խիստ պատկառանքով.
Առջիւ բացուեց մի նոր տեսարան.
Երբ այդտեղ գըտաւ իր պառաւ կընկան.—
Նա հիմա ազատ թագունի դառած՝
Առօր ու փառօր ճաշի էր նըստած.
Մեծ-մեծ իշխաններ, խաներ ու բէգեր
Ոտի են կանգնած որպէս ծառաներ,
Թագունու համար գինի են ածում.
Եւ ահ ու դողով աշը-ունքին նայում:
Զեմբում կանգնել են ահեղ զինուորներ,
Ուսերնին բռնած կացնաձև սըրեր.
Մենակ պառաւն էր սեղանին բազմել.
Ո՛վ կը յանդգնէր նորա հետ նըստել.

Բայց կերակուրներն այնքան շատ էին,
Որ հարիւր հոգի կը կըշտացէին.
Եւ քանի՜ տեսակ անձանթ բաներ,
Ինչ անուշեղէն, ի՜նչ տապականեր...
Պառաւն ուտում էր մեծ ախորժակով
Ու գինին դարտկում լիքը բաժակով,
Վերջն էլ մեղրահաց կերաւ բաւական,
Որ քաղցրացնէ իր գուշիկ բերան:
Ծերն այս տեսնելով՝ մընաց շըփոթուած,
Ընկաւ պառաւի ոտքերն ու ասաց.
«Բարո՛վ քեզ, բարո՛վ, ահեղ թագունի,
Քո մեծութիւնը յաւիտեան լինի»:
Այս խօսքից յետոյ նա կամաց շնչեց
Ու փըսփըսալով պառաւին հարցըրեց.
«Հիմա որ բախտի վերի ծայրումն ես,
Խօս բաւական ես, ա կնիկ, ինչ կ'ասես»...
Թագունի դառած պառաւն այս անգամ
Մարդի երեսին շընայեց անգամ.
Հրաման մըրմըռաց նա յըթի տակին,
Որ դուրս վըռընտեն մեր անկոշ հիւրին:
Հէնց որ լըսուեցաւ թագունու հրաման՝
Հնազանդ երևեալ ամենքն ուղեցան.
Մեծ-մեծ իշխաններ, խաներ ու բէգեր,
Ինչպէս որսորդի արնախում շըններ,
Խըփելով ծերի շըլընքակոթին՝
Զըքեղ դահլիճից դուրս վըռընդեցին,
Զեմբումը կանգնած պահապաններն էլ
Իրանց կացիններն էին պատրաստել.
Վըրայ վազեցին ամէնք մէկէն
Ու քիչ մընաց խեղճին խողխողեն:
Ինչպէս որ եղաւ մի՛ կերպ դուրս պըրծաւ,
Գուրսն էլ ամբոխի ծաղրի տակն ընկաւ,
Որ կարծես նորան լինէր ըսպստում,

Անձրեի տակին, ցեխոտ փողոցում.
— «Այ թէ լաւ արին, ծերուկ դու անգէտ,
Ում հետ ես մեկնում անճոռնի ոտներդ.
Թող այդ քեզ համար լինի լաւ խորատ,
Որ էլ չըցանես մանրը կըտաւահատ»...

7.

Այս գէպից յետոյ շատ օրեր շանցան՝
Պառաւի այծերն էլի մօտ եկան.
Ուզարկում է նա իր իշխաններին,
Որ գըտնեն բերեն արտաքսուած ծերին:
Եկաւ ծերունին: Պառաւըն սկսեց.
— Դու պէտք է գընաս ձկան մօտ, — ասեց. —
Կ'երթաս, խոր գըլուխ կը տաս դու նորան.
Ու իմ փափագս կը յայտնես իրան.
Կ'ասես՝ չեմ ուզում մընալ թագունհի,
Ուզում եմ լինել ծովի տիրունհի,
Ուզում եմ Ուկեան ծովումը կենալ,
Ոսկի ձըկնիկին ծառայ ունենալ,
Որ իմ հրամանին միշտ պատրաստ լինի
Եւ ինչ ուզենամ՝ իսկոյն կատարի»...

Պառաւին լրսեց ծերը լուռ ու մունջ,
Առանց յայտնելու որեւէ տըրտունջ:
(Այս անգամ ծովը խիստ էր փոթորկուած.
Փըրփրած ալիքներ սարեր դառնալով՝
Իրար են զարկում ահեղ գոռալով):
Ողբաձայն կանչեց ոսկի ձըկնիկին.
Ձուկը լողալով մօտեցաւ ծերին.
Ինչ ես կամենում, ծերուկ», — հարցըրեց:
Ծերը գըլուխ տըլաւ ու պատասխանեց.
«Ողորմած լինիս, թագունհի ձըկնիկ,
Իսպառ գըթուել է իմ պառաւ կընիկ,
Ինչ անեմ արդեօք այդ նըզովեալին,

Մինչև երբ տանջուեմ քաւթառի ձեռին.
Էլ չի կամենում թագունհի լինել,
Այլ տես, անիծածն ինչ է միտք արել. —
Իշխել է ուզում բոլոր ջըրերին
Ու իշխանունհի դառնալ ծովային.
Ուզում է Ուկեան ծովումը կենալ,
Ոսկի ձըկանըդ ծառայ ունենալ,
Որ իր հրամանին միշտ պատրաստ կենաս,
Ու ինչ ուզենայ՝ շուտ կատարում տաս».

Ոսկի ձըկնիկը լուռ ու մունջ լրսեց,
Բայց էլ ծերունուն չըպատասխանեց.
Ջըրի երեսին չըբըմփաց պոչով
Ու անցաւ գընաց դէպի խորին ծով...

Չատ մընաց ծերը և շատ նայեցաւ,
Բայց ոսկի ձըկնիկն էլ չերեցցաւ.
Դարձաւ դըլխակոր, որ յայտնէ կընկան,
Թէ ինչ փորձանքի մէջ գըցեց իրան...

Եւ գընաց տեռաւ... (բայց ինչ տեսնի, լաւ,
Որ արդար լինի և ոչ անիրաւ).
Հին խուլի չեմքում պառաւը նըստած,
Կոտրած տաշտակի առաջնն ընկած...

Ղ. Աղայեանցի թարգմ.

28.

ԱՍՍՑՈՒԱԾՆԵՐ ԵՒ ԱՌԱԿԱՒՈՐ ԽՕՍԲԵՐ

Քանի երկաթը տար է՝
Կը ծեծեն ու ձև կը տան.

Քանի թոնիրը տար է՝
Հացն նորա քովին կը տան:

Թէ ուրիշին փոս կը փորես՝
Նայէ որ շատ չըխորես,
Որ երբ դուն մէջը գըլորուես՝
Ողջ մընաս, ողջ դուրս ելնես:

Ինչ կ'անես՝ արա, որդի,
Չար ընկերի հետ մի մընար:
Ինչ կ'անես՝ արա որդի,
Լաւ ընկերից յետ մի մընար:

Հարցընելով, հարցընելով՝
Նա սար ու ձոր անցել է.
Սա էլ «ես գիտեմ» ասելով՝
Դաշտին մէջ սուրբել է:

Վար ընկնողին ձեռքից բըռնես՝
Ատուած քու ձեռքից կը բռնի.
Վար ընկնողին ոտքով դարնես՝
Աստուած էլ գլուխըդ կը դարնի:

Մի լինիր ուրազի պէս—
Միշտ գէպի քեզ, միշտ գէպի քեզ.
Հապա եղիր սըղոցի պէս—
Մէկ գէպի քեզ, մէկ գէպի մեզ:

Կ Ո Ջ Ն Ո Ի Ա Ր Ծ Ի Ի Ը

Տղմի մէջ թաւալող խողը կանչում է արծուին իր մօտ:
— Կը կեղտոտուիմ, — պատասխանեց արծիւը:

— Ինչպէ՞ս... կեղտոտուե՞լ... Նւ միթէ կեղտոտուիլը վատ է: Իմ հաճոյքն է այդպէս թաւալուել, վերարկուս տիզմով դարդարել, մոռութիւն նրանով օծել... Գիտես, այդ մինչև անգամ օգտակար էլ է. զովանում ես, մի տեսակ երանութեան մէջ ես ընկնում... խոստովանում եմ. ես առանց դըրան ապրել չեմ կարող:

— Հասկանում եմ, այդպէս էլ ծնուել ես...

Խողը մեծաձայն յօրանջեց, շուռ-մուռ եկաւ, նոր տղմով թաթախուեց, մոռութիւն կոխեց ճահճի մէջ, տորեց մեծ բաւականութեամբ...

— չըմ, խըմ խըմ... արեց խողը նորից պառկելով: Այ թէ ինչ կ'ասեմ քեզ, արծիւ: Հաւատացիր ինձ, տղմի մէջ ապրելուց լաւ կեանք լինել չի կարող. նախ՝ որ կուշտ կըլինես և ոչ քեզ պէս անօթի. յետոյ՝ կըշտանաս, երբէք չոգը քեզ չի նեղացնի... խըմ, խըմ... ինձ չես հաւատում... հարցրու ուրեմն դորտերին, որդերին... Այ տեսնում ես, բոլորն էլ չաղիկ, առողջ են և կուշտ:

— Տեսնում եմ, ասաց արծիւը. երևում է, որ ճահճի մէջ ապրելը թէ կշտացնում է և թէ չաղացնում:

— Անպատճառ, հաստատեց խողը: Դրան ապացոյց, որ ոչ մի լղար խող չես գտնիլ. մինչև անգամ մեր ձագերը չաղիկ են...

— Հասկանում եմ, իհարկէ. որտեղից մի խող իմանայ բարձրութիւնների մէջ թռնելու հաճոյքը, մաքուր օդի, բընութեան զեղեցկութիւնները...

— Ինչ, ինչ... խռկացրեց խողը. նորից կրկնիր... հա, հա, հա... այ լաւ ասացիր... բանաստեղծ ես եղել. բարե-

կամ փետրաւոր... իսկ անօթի լինելդ, լղարութիւնդ... դը-
րանց լինչ կ'ասես, դրանց... Այնտեղ, այդ բարձրութեանդ,
մարտի օդիդ և գեղեցիկ բնութեանդ մէջ սեխի մնացորդ-
ներ կան, աղբի շաղ պատառներ լինում են, տղմային դով
և փափուկ անկողին գտնւում է...

—Քեզ հետ խօսելն աւելորդ է, գոչեց արծիւը, դու ոչ
մի հասկացողութիւն չունես մարրութեան, գեղեցկութեան
մասին...

Այ կ'ասես հա, կանչեց խոզը. ճիշդ է, չունեմ, բայց
մարրութիւնս ունի է, գեղեցկութիւնս ունի է... փորդ կնւշտ
է, մարմինդ պարմար է, անկողինդ փափուկ — ահա քեզ և
մարրութիւն և գեղեցկութիւն. մնացած ամեն ինչ յիմարու-
թիւն է... ասաց խոզը, նորից մի լաւ յօրանջեց, շուռ-մուռ
եկաւ տղմի մէջ, մոռութը նորից կոխեց-թացացրեց և աչքերը
փակեց:

Վ. Փափագեանց

30.

Գ Ա Ր Ո Ի Ն

Գարուն է: Հրաշագործ բնութիւնը վաղուց արդէն դար-
թել է իր ձմեռային թմրութիւնից: Արարատեան նահանգում
ամեն ինչ կենդանացել է, կեանք առել. ամեն ինչ ծառ ու
տունկ է. կանաչները նոր դուրս եկած՝ ցնծին են տալիս
այգիների ափերումը. ուռի ծառերը՝ բաց արած իրանց լե-
զուիկ տերևները, գարնան մեղմ քամուց խշխշալով՝ իրար են
դիպչում, հէնց իմանաս թէ իրար բարևում են. պտղատու
ծառերն իրանց կարգին՝ որը կոկոնել է, կարծես շարած
մարգարիտ լինի, որն էլ ծաղիկ է եօթանասուն տարեկան

ալևորի նման. մանուշակն ու յասմիկը իրանց անուշ հոտե-
րով քաղցր բուն են բերում այգու մէջ զբօսնողին. մանու-
շակը պտիկ հարսի կամ համեստ աղջկայ նման գլուխը կախ
է գցել. մտել է խոտերի տակը, որ մի գուցէ երևալը հպար-
տութիւն համարուի. իսկ յասմիկը իր թփի վրայից ճիթ-ճիթ
կախ ընկած լցրել է աշխարհը հոտաւետ բուրմունքով. վարդն
էլ հագել է կանաչ առաւ փայլեր և իւր ոտիկ կոճակի նման
կոկոններովն իմաց է տալիս, թէ «ես ուղարկել եմ ինձանից
առաջ իմ քոյր մանուշակին, որ ձեզ ուրախացնէ, մինչև որ
ես էլ կը գամ իմ մէկէլ ընկեր ծաղիկների հետ»: Այսպէս
ամեն բան մեծ ուրախութիւն էր բերում մարդու վրայ Գար-
միր կիւրակի օրուան առաջին շաբաթ օրը: Սարեակներն էլ՝
ծառի ճղերին կանգնած, կարմիր արեգակի դիմացը, հաղար
ու մի տեսակ ճլվաղնում էին ու իրանք ածում, իրանք պա-
րում:

Գ. Պոռեանց

31.

Ծ Ա Ղ Կ Ա Զ Ա Ր Դ

Մեծ պաս, ամբողջ վեց շաբաթ տխուր ու բարկացած
մնալուց յետոյ, յանկարծ սկսում է ծիծաղել, խնդալ, ուրա-
խանալ:

Այդ լինում է Ծաղկազարդին:

Ամբողջ տարուայ մէջ եկեղեցին ոչ մէկ անգամ այնպէս
լիք չի լինում, ինչպէս Ծաղկազարդի գիշերը:

Մեծ ու փոքր, ծեր ու մանուկ, մարդ ու կին, նորա-
հարսներ ու նորափեսէք, նշանած ու նշանելու տղերք ու աղջ-
կերք, հանդերից հաւաքուած տաւարածները, հովիւներ, խո-

դարածներ,—մի խօսքով՝ ամենքը, ամենքը ծագկաղարկի գի-
շերը ժամումն են լինում:

Հէնց որ մտնում ես եկեղեցին, կարծում ես թէ մի
հարսնքատուն ես մտել: Ամենքն էլ իրանց հին ու կեղտոտ
հագուստը փոխած, նոր զարդարանքներով զարդարուած,
մաքրուած, գեղեցկացած:

Եկեղեցու պատերի, սիւների ջահերի, աշտանակների
վրայ էլ տեղ չէ լինում, այնքան մոմեր են լինում վառած:
Քացի դրանցից, ամեն մի հոգի մէկ-երկու վառած մոմ էլ
ձեռին է ունենում բռնած: Նշանած աղջկերանց՝ ձեռքի մո-
մերը ոսկի վարաղով *) նախշած են լինում:

Եկեղեցու մէջ այնպիսի աղմուկ է լինում, որ չի լսում,
թէ տէրտէն ինչ է ասում, տիրացուն ինչ:

Փոքր երեխաների ճիչն ու աղաղակը, հարսների քրջփը-
շոցը տաւարածների քրքշոցը, ծերերի հազալը, ժամհարի
բարկանալը, այդ ամենը իրար խառնուած, եկեղեցին շինում
են մի ճշմարիտ որ հարսընքատուն: Ճառասն ու ճանապիւն էլ
միասին հարիւր երեխայի ձեռքում, մի այնպիսի աղմուկ են
բարձրացնում, որ կարծես եկեղեցու պատերի բոլոր քարերը
լեզու առած՝ գոռալիս լինեն:

Ահա ուռի ճղներէից մեծ-մեծ խուրձեր կապած՝ դրած
են եկեղեցու մէջտեղ:

Երբոր ժամանակը հասնում է, վրայ են թափւում և
կոտրտում:

Պէտք է տեսնել, թէ ինչ ճըրթճըրթոց է բարձրանում,
ինչպէս շտապում են ամենքն էլ, որ մի-մի ճիւղն ունենան

*) Ոսկէփոշի, ոսկեջուր, որ քսում են առարկաներին՝ նրանց ոսկեզօ-
ծելու համար:

ձեռներին և նրանով դիմաւորեն Քրիստոսին, ինչպէս որ դի-
մաւորել են Նորան երուսաղէմացիք արմաւենու և ձիթենու
ճղներով:

Երբոր ժամասացութիւնը վերջանում է, դեռ լոյսը բա-
ցուած չէ լինում: Ամենքն էլ դուրս են գալիս և տուն գնում
խումբ-խումբ, ճղերը ձեռներին, վրան մոմեր վառած:

Այս ու այն կողմ ցրուելով, ամբողջ գիւղը լուսաւորում
է: Ամեն դռան, ամեն կտրի, ամեն փողոցում լոյս է երևում
և ամեն կողմից ուրախութեան ձայներ են լսում:

Վերջապէս ամենքն էլ մտնում են իրանց տները, ճղները
խորում են պատերի արանքները և սուրբի պէս պահում:
Մոմերն էլ հանգցնում են, որ, երբ, Աստուած մի արասցէ,
տան մէջ մի նեղութիւն պատահելու լինի, կամ կարկուտ
լինի գալիս՝ վառեն:

Այսպէս ամենքն էլ ուրախ են լինում այդ օրը. ամենքն
էլ հաղորդւում են:

Ղ. Սողոմոն

32.

Թ Ա Թ Ա խ Մ Ա Ն *) Ե Ր Ե Կ Ո Յ

Զատիկ է: Զուշի քաղաքում բոլոր ժողովուրդը ստի է
կանգնել. տղամարդիկ վաղուց են դուրս եկել՝ տան համար
հաւկիթ, իւղ ու բրինձ առնելու. իսկ կանայք տուն ու

*) Թաթախման կամ խթման երեկոյ՝ Զատիկ և Ծննդեան հրապարտոյց
երեկոյ:

դուրսը մաքրում են, զարդարում կամ թէ օջախի առաջ կանգնած՝ կարմիր ու դեղին հաւկիթներ ներկում: Փոքրիկ երեխաները իրանց մօր փեշից բռնած՝ անհամբեր ըսպառում են, որ իրանց վէզերն էլ ներկեն: Իսկ չափահասները այստեղ այնտեղ խմբուած՝ հաւկիթ են խաղում. առնում են հաւկիթները, ատամներին խփում, խեճեճն ու պինդը իմանում և կռուեցնում: չըրթը, — կոտրւում է մէկի հաւկիթը՝ յաղթողը փառաւորւում է, յաղթուողը հաւկիթից զրկւում և գլուխը կախ անում:

Երեկոյեան չորս ժամն է, զօդանջում են եկեղեցիների զանգակները և ժողովրդին աղօթքի կանչում: Ահա տներից դուրս են գալիս մարդ ու կին, տղայ ու աղջիկ նոր ու խշխշուն շորերով, զուգուած, զարդարուած, և դէպի եկեղեցի գնում: Ամենքի դէմքն էլ ուրախ է ու զուարթ, ամենքի բերանին էլ ժպիտ է երևում:

Ահա և Աստուծոյ տաճարը, այն միակ սրբավայրը, որտեղ թէ աղբատն ու հարուստը, թէ մեծն ու փոքրը, թէ ծառան ու աղան հաւասար են: Ամենքն էլ աղօթում են և իրանց ցաւերին դեղ դարման խնդրում: Խոնկի անուշահոտ ծուխը ամպի պէս փռւում է կամարակապ առաստաղի տակ: Քահանաներն ու դպիրներն անուշ երգերով փառաբանում են Աստուծոյ: Արևի ճառագայթներն ու ջահերի և աշտանակների վառվռուն մոմերը պսպղում են: Յանկարծ բացւում է վարագոյրը և պատարագիչ քահանան խաղաղութիւն ու սէր է քարոզում. սարկաւազը աւետում է ժողովրդին Քրիստոսի յարութիւնը և մարդկային ազգի փրկութիւնը. ժողովուրդը միաբերան կանչում է. «Օրհնեալ է յարութիւն Քրիստոսի», և միմեանց ողջունելով՝ այդ աւետիսը հաղորդւում է ամենքին:

Ժամերգութիւնը վերջացաւ. փողոցները կրկին լցւում են մեծ ու փոքրով. ամեն մարդ տուն է շտապում. ամենքն էլ գոհ են և ուրախ:

Խոհանոցներից բարձրանում է խորովուն և տապակուած

ձկան հոտը. լսում է փլաւի ճլճլոցն և թշթշոցը, երեխաների ուրախ երգերը, մարդկանց մէկ մէկու տուած աւետիսն ու պատասխանը՝ «Քրիստոս յարեալ է մեռելոց»... Օրհնեալ է յարութիւնն Քրիստոսի»...

Մերուկ

33.

Դ Ր Ն Դ Է 2

Տեսանքնդառաջի նախընթաց երեկոյին զիւղացիք իրենց տների տանիքների վրայ մի քանի փայտ վեղարի ձևով միմեանց դէմ են տալիս և վրան չոր խոտով ծածկում: Դա կոչւում է «դրնդէզ»:

Այդ օրը եկեղեցում ժամերգութիւնը դուրսն են կատարում: Եկեղեցու դաւթումը մի ահագին դրնդէզ է լինում շինած, շուրջը մի քանի նորափեսայ մի մի մոմ բռնած բոլորուած են: Երբ երգում են «Քրիստոս, փառաց թագաւորը»՝ ամենից առաջ քահանան է մօտենում դրնդէզին ու վառում: Հուրը բորբոքւում է և ժամաւորների ջերմեռանդութիւնը կրկնապատկւում:

Ժամերգութիւնը աւարտելուց յետոյ նորափեսաները նոյն մոմերը ձեռքներին՝ առանց հանգցնելու դնում բարձրանում են իրանց տանիքները և երեք ծունր կրկնելուց և որևիցէ մի խնդրանք անելուց յետոյ վառում են իրանց դրնդէզները: Նորահարսներին առաջուց չարսաւորած *) կանգնեցրած

*) Չարսաւ նշանակում է ծածկոց, սպիտակ սաւան, որով ծածկւում են հայ կանայք տանից դուրս գալիս:

են լինում տանիքի վրայ. դրնդէղն կպցնելու պէս ամեն փեսայ բռնում է իր սիրելի հարսի կուռը և երեք անգամ վառուած խարոյկի վրայով պտոյտ են պալիս:

Մանր երեխայքն էլ, որոնք տանիքների վրայ լցուած, ատամները սրած՝ «փոխինտ» ուտելուն են սպասում,—նոյն պէս անվախ ցատկում են բոցավառ կրակի վրայով:

Մի հիանալի տեսարան է ներկայացնում այդ երեկոյ Աշտարակ գիւղը մօտիկ հանդիսատեսին. երկինքը շառագուռնում է, լոյսը մինչև հորիզոնն է խփել ու խառնուել երեկոյեան վերջալուսի հետ: Իսկ հեռուից դիտող անձանքի համար մի զարհուրելի պատկեր է. այլապէս չէ կարելի երևակայել, թէ ոչ իբրև մի անագին հրդեհ, որ բռնել է ամբողջ գիւղը:

Ի հարկէ այս երկիւղը երկար չի տևում. չոր խոտը մի րոպէի մէջ բոցի կերակուր է դառնում, և ամեն բան վերջանում է:

Գ. Պոռեանց

34.

Մ Ա Յ Ի Ս

Ահա հասաւ մայիսը, մեղրակաթ մայիսը, տառներկու եղբայրների մէջ ամենագեղեցիկը: Մեր հայրենիքում այս ամիսը հեղիկ նազիկ պարում է բլուրներում ու հովիտներում: Նրա ձեռքն ու ծոցը, գլուխն ու գօտին լըցուած են փունջ-փունջ, գոյն-գոյն ծաղիկներով: Նրա գալովը փրփրաւորուած աղբիւրները կանչում բըրբըռում են, բնբռնում:

տուր թռչնիկները երգում պարում են. թեթեաթիկ ուլերն ու գառնուկները ցատկում վազվզում են: Անուշահոտ հովերն ու զով գեփիւռները տարածում են ամեն կողմեր վարնան քաղցր բուրմունքը, երբ բլրից բլուր ոտոտտելով անցնում վազում է գեղեցիկ մայիսը: Նրա շաղակաթ շընչից ծաղիկները վառ վառ շողշողում են, պտուղները խայծ խայծ կարմրում:

Դ. Սլիշան

35.

Ա Մ Ա Ռ

Ամառ է: Օրերն երկարել են ու տաքացել: Ծաղկազարդ ծառերն փոխել են իրանց ծաղկեայ հագուստը, զարդարուել են լայն-լայն տերևներով և սրանց մէջ թաղցնում են իրանց գոյն-գոյն ու անուշահոտ պտուղները: Կեռասը դեղնում կարմրում է և թշերը պլպլացնում: Սև ու սպիտակ թութը ծածկում է ծառի յատակը: Կանանչ վարունգի հոտով ամբողջ բուրաստանը բուրում է: Նրա ետեից հասնում են սեխն ու ձմերուկը, անուշահոտ ու նաշխուն շամամը:

Ամառը երկրագործի աշխատութեան ամենաթունդ ժամանակն է: Երկրի բերքերը այնպէս շուտ-շուտ են հասնում իրար ետեից, որ, եթէ տան մէջ աշխատող ձեռքերը շատ չըլինին, մենակ մարդը կը շշկուի և ոչ մի բան էլ չի կարող անել: Դեռ գարունը ավարտ, ցել անելը չըվերջաց-

րած՝ խոտը գալիս հասնում է, որ, եթէ չուտ չըհարուի, կը փշանայ: Ձեռք է դարկում խոտին, միւս կողմից դարկում է հասնում, եթէ թուլ չունի՝ արագ պիտի քաշի, նա է թափւում ծառերիցը: Եթէ այգի ու բանջարանոց ունի, նրանք էլ այնտեղ են չորանում, ջրուել են ուզում:

Ամեն մի ծառ, ամեն մի թուփ, ամեն մի զեռուն շարժման մէջ է, գործի, աշխատանքի վրայ է: Զերամը կամաց-կամաց իր մետաքսն է գործում սուս ու փուս, մեղուն իր բճիճներն է մեղրով լցնում, մրջինն իր ձմեռուայ պաշարն է տուն կրում, թռչուններն իրանց ձագուկներն են շահեցնում: Յիրաւի, ինչքան տեսնելու բաներ կան: Զերամի կերպարանափոխութիւնը, թրթուրների թեւառուելը, մեղունների ձագ տալը, թռչունների բոյներն ու ձուաները, տեսակ-տեսակ բղէպներ, զեղուններ, սողուններ, ձկնիկներ, խոտեր, ծառեր, ծաղիկներ: Բալորն էլ իրանց կեանքի երիտասարդ ժամանակ...:

Իսկ հոտաւէտ բուրառոտանք, ուր հարիւրաւոր ձմերուկներ կողք կողքի պառկած՝ իրար ականջի քըշփըշում են, թէ այն օրը պարտիզպանն իրանցից քանի հատ պոկեց: Կարծես, անհամբեր սպասում լինեն, թէ երբ պիտի իրանք էլ կտրուեն, բացուեն ու մարդկանց երեսին ծիծաղելով՝ նրանց ծարաւը զովացնեն:

Ղ. Աղայեանց

36.

Ա Ռ Ա Ի Օ Տ

Առաւօտ է: Ինչպէս ամեն տեղ, այնպէս էլ Հայաստանի գիւղերում ամենքը շարժողութեան մէջ են: Գիւղացիներն արդէն դարձնել են այն փոքրիկ թռչնիկի ձայնից, որ գալիս նստում է երգիքների վրայ ու կանչում. «Լժէ, լժէ»:

Նրանք արդէն լծել են իրենց եզներն ու գոմէշները և քաւական վարել են գետինը: Տների մէջ մատակներն սւկովերը կթել են: Ոչխարների հօտն էլ դաշտումը մատղաշ արօտներից արդէն մի քաղցր նախաճաշ է արել: Տանտիկինն էլ կովերն ու հորթուկներն է դուրս հանում:

Գիւղի աղջկերրն էլ խումբ-խումբ գնում են դէպի կանաչ մարգագետինը, ծաղիկները կոխելով, ծաղիկներ քաղելով և իրար վրայ ածելով, ծիծաղելով, խայտալով: Նրանք հանդիպում են կաքաւների երամին, լորին, արտուտիկին, որոնք խոտերի տակից թռչկոտում են թփից թուփ, ուղեւալով իրար նմանել: Գու ապա՝ աղջկերքը թեւաւոր թռչուններին, թէ թռչունները ոտնաթուկ աղջկերանց: Նրանք անցնում գնում են առաջ՝ բանջարներ ժողովելու և կանչելու. աղջկերքը՝ «քա, քա», կաքաւները՝ «գաւ, գաւ»:

Կռունկը երամով կարաւան է կազմել սլաքաձև, օդի բարձր տեղերովն անցնելով՝ «կռռւ, կռռւ» է կանչում: Ծառայ եմ ձայնին:

Երկարասրունք արագիւրը կտուցը սրած՝ բոյնից դուրս է եկել, «հօգ, հօգ» ձայնելով դէպի դաշտն է վազում՝ ջրի ու ցամաքի օձերը բռնելու և սպանելու:

Չորթան տարուկը գիւղի տանիքների վրայ ու բակերի մէջ է թաղնուել, որ չորթան յափշտակէ:

Կոյր բուն այս ժամանակ իր համար մի բոյն է որոնում, որ ծածկուի այնտեղ, վերջացնելով իր «վայ վայ»-ն, որով սգում էր գիշերը, մի չսրացած ծառի կամ գերեզմանաքարի վրայ նստած:

Ձկնկուլը գետերի ափերն է վազում ու «ձ՞րկ, ձ՞րկ» կանչելով՝ ձուկ-մուկ է որոնում կուլ տալու:

Բաղն ու սագը ջրերի վրայ նստած՝ կայտառ նաւավարների պէս թրուվրում են ու երգում:

Սանրակատար հոպոպը անհանգիստ ոտոտոտում է և անդադար աղաղակում. «յծպ, յօպ»:

Դեղնապորտիկը փափուկ ու մաքուր, ճերմակ ու դեղին շորեր հագած՝ փոքրիկ մացառների ու թանձր խոտերի միջից գլխիկը ցոյց տալով ու թագցնելով՝ իր ձայնն է լսեցնում:

Սոխակի ձայնն էլ լսում է բոլոր երգողների ձայներին հետ և ամեն լսողի ուշք ու միտքը վերացնում:

Քարբարոս քաղէն որոտացող ձայնով վեր ու վայր է սլանում՝ մի անմեղ ու անդգոյշ ալաւնի կամ տատրակ պատառոտելու:

Անդգները, ձրի ապրող քրդերի պէս, մի սպանուածի հոտ առել գնում են նրա դիակի մսերը կողոպտելու:

Ահա արծիւն էլ երևում է. նրա հզօր թևերի բաղխումից օդը շառաչելով պատռւում է. բոլոր թռչունները մի անգամից լռում են, մինչև անցնի հեռանայ այդ անհղ ու փառահեղ թագաւորը:

9. Մըռա՛հձաեանց

37.

Ա Մ Ա Ռ Ն Ա Յ Ի Ն Ե Ր Ե Կ Ո Յ

Անուշ է օդը, քաղցր է եղանակը, զովարար է երեկոն:

Ամառուան այն եկեկոներից մինն է, որ յուլիսեան ցերեկուայ տօթից յետոյ աշխատասէր երկրագործի քրտինքն է ցամաքեցնում: Այս ցանկալի երեկոն և իւր բերած հովիկ՝ մովիկ քամին են հարկաւոր՝ վաղ առաւօտից սկսած արեգակի տակ տապակուող կալուորին:

Նա վերջացրել է կալսելը, թեղ է գրել դարմանախառն ցորենը և աչքը հիւսիս դարձրած անհամբեր սպասում է իւր դառն քրտինքի պտուղը քաղելուն: Քամին է գեղջուկի

աշխատանքը պսակողը, անուշիկ հովը փչելուն պէս՝ նա առնում է իւր եղանն ու հորսելին և քամում է կալը:

Ո՛ւմ սիրտն այնչափ ուրախ կարող է լինել այդ ըօպէին, ինչպէս մեր անխոնջ գիւղացու սիրտն է: Տարին բոլոր նա ինքը, իւր կինը, իւր եղբայրը, երեխան, իւր եղբ ցուրտ ու տաքի դիմանալով, հողի հետ խաղացել է, վարել է, փոցխել է, ջրել է, հնձել է, կալսել է, իւր ընտանիքի և անասունների առաջիկայ ողջ տարուան ապրուստը հաւաքել է իւր աչքի առջևը և սրտատրոփ սպասում է մի մեղմ հովիկի:

Կալուորի սիրտը դող է ընկնում. երբ երկնքումը մի կտոր ամպ է առաջ գալիս. նա աղօթում է Աստծուն խնայել իւր աշխատանքը, ցրուել ամպերը, հեռացնել անձրևներ: Քամի տո՛ւր նրան, նրան այսօր՝ քամի. թող փչէ այդ քամին և գիւղացին մի երկու ժամում շեղջի ցորենը ամբարն է ժողովում, պսպղուն յարդը մարագն է լցնում:

Գեղջուկի սիրտը տեղն ընկաւ. նա այժմ կարող է հանգըստանալ, ցորենի դէզից խրճները քանդում է նա, փռում է, մի խուրճն էլ գլխատակն է դնում և շորերը հագլին կալի մէջտեղը պառկում, անուշ քուն է մտնում:

Այսպիսի երեկոներն են ծերերին ոյժ տալիս, իրար մօտ հաւաքում նրանց և անցած-գնացած օրերի մասին խօսեցնում: Այսպիսի երեկոներն են մանուկներին քշում դէպի ընդարձակ դաշտը, իրար հետ խաղացնում, իրար հետ կռուեցնում, իրար հետ հաշտեցնում: Բնութիւնն էլ կենդանութիւն է առնում ամառուան հով երեկոները:

9. Պոռհանց

38.

Ա Շ Ո Ւ Ն Ք

Կանանչ այգիները, որոնք մարդու սիրտ էին ուրախացնում իրանց գեղեցիկ տեսքովն ու անուշ հոտովը, Աստուծոյ փռած կանաչ գորգերովը, հազար տեսակ ծաղիկներովը,—հիմա այնպէս են դարձել, որ մարդ չի ուզում երկրորդ անգամ վրանները նայել: Խաղողի որթերը, որոնք գլուխ գլխի կպցրած՝ իրանց սաթի նման ողկոյգներովը մարդու բերանի ջուրն էին բերում ու երեսին ծիծաղում,—հիմա բոլորովին մեռած են երևում, հողը գլխներին տուած: Ծառերը, որոնք մի փոքր հով ընկած ժամանակը իրանց տերևները սօսափելնով ամեն տխրած սիրտ բաց էին անում,—հիմա մերկացած՝ մի տերև էլ չեն գտնում վրաները: միայն չոր չոփերն են երևում բիզ բիզ: Ջրերի ափերը, որ իրանց գոյնգոյն խոտերով և ծաղիկներով անուշ բուրմունք էին տարածում չորս կողմը,—հիմա, կարծես, մեռած մարդու երես են դարձել՝ ծառերից թափուած, դեղնած տերևներովը: Ամեն բան էլ փոխուած՝ մի տխուր տեսարան է ներկայացնում:

Գ. Գոռեանց

39.

Զ Ր Օ Ր Հ Ն Է Ք

Յունուարի 6-ին, առաւօտեան արշալոյսից առաջ, Աշտարակ գիւղի եկեղեցու զանգերը խփեցին. ամեն մարդ

իւր ընտանիքով գնաց եկեղեցի: Հէնց որ պատարագը վերջացաւ տէրտէրներն ու տիրացուներն, առօր փառօր դարգարուած, խաչ ու խաչվառով, բռնցներով ու բուրվառներով, կնդրուկի հոտն աշխարհը լցնելով, ժողովուրդը առաջներն գլխաբաց գնալով, խաչը տարան «Մեկիքի բաղէն», այնտեղ առուումը ջուրը ձգելու համար: Առուի եզերքի ուռիների վրայ ամուրի երիտասարդները, հրացանները լցրած, կանգնել էին. մեր Սօսն է դոցա գլխաւորը: Առուի երկու կողմը շարուել էին մեծ բաղմութիւն. «Ազդեցնց կալը» կանանցով և հարս ու աղջկերանցով զարդարուել էր, մի մարդ չկար, որ մի փոքրիկ շիշ չունենար խաշալուայ վերցնելու համար:

Հէնց որ մեռանը ջրի մէջն ընկաւ, ուռիների միջից հրացաններն սկսեցին որոտալ. ամեն բերանից այս խօսքերն էին դուրս գալիս. «Ո՛վ Սուրբ Մեռոն, դո՛ւ մեր հայոց ազգը հաստատ պահես, ամէն ցաւի փարատում լինիս»: Կանայքն էլ, արտասուք թափելով, ջերմեռանգութեամբ աղօթում և իրանց ցաւերին դարման էին խնդրում: Առուի վրայ կանդնածներն էլ մի-մի շիշ խաշալուայ էին վեր առնում, աչքերին քսում, մի քիչ խմում ու պահում տուն տանելու համար:

Խաչը ջրիցը դուրս հանելու ժամանակ տէր հայրը մի այնպիսի ազդու քարոզ տուեց, որ թէ ինքը լաց եղաւ և թէ ժողովրդին լացացրեց:

Տէրտէրի քարոզն ամեն մարդու սիրտն էլ գուլթ գցեց, բայց մեր ջերմեռանդ Սօսը ամենքից առաջ ընկաւ, ծառի վրայից ձայն տուեց. «Ես երեք ուրբի կը տամ, կը հանեմ. իմ կարողութիւնս այսքան է ներում. ո՛վ աւելի կը տայ՝ հրամայեցէր»:

—Դէհ, ցած արի, օրհնեալ լինի քո ծնունդը, ձայն տուեց մեծ տէրտէրը. անցեալ տարի դռնաբացէքը դու արիր, հիմա էլ խաչին ես կնքահայր դառնում:

Սօսը ցած իջաւ, հրացանն ու զէնքերը եղբօրը տուեց, գնաց տէրտէրի կողքին կանգնեց:

— Օրհնեալ լինի Սօսը, բարձր ձայնով սասաց տէր հայրը, Աստուած սորա հաւատն օրհնի, շատ ապրի, Քրիստոս սորա սրտի խորհուրդն կատարի. անցեալ տարի ժամի դուռը բաց արեց, հիմա խաչն է ջրից հանում, Յովհաննէս Մըկրտչին փոխանորդ դառնում, երեք ռուբլի էլ փող է տալիս սուրբ եկեղեցու օգտին:

Ամեն տեղից կանչեցին. «Զօրանայ ինքը, խաչն իրան պահի, շատ լաւ է անում»:

Խաչը տէրտէրը ջրիցը հանեց, թաշկինակը ձգեց Սօսի կրծքին, տուեց գիրկն ու շարական ասելով յետ դարձան դէպի եկեղեցին: Մինչև եկեղեցի մտնելը երիտասարդներն իրանց հրացանները ճանապարհին տրաքտրաքացնում էին:

Խաչը տարան եկեղեցի. Սօսին կանգնեցրին սեղանի առաջը՝ խաչը գրկին, ջերմեռանդ ժողովուրդն եկաւ՝ համբուրեցին ու գնացին իրանց տները:

Պ. Պոռնիանց

40.

Ձ Մ Ե Ռ

Բարեկենդան էր: Ձիւնն եկել, դիզուել, սար ու ձոր բռնել էր: Պարզըկայ գիշերն այնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամէն մէկ ոտը կոխելիս՝ հազար տեղից տրաքտրաքում, ճըրճըռում, ճաքճըքում էր և մարդու մարմինը սըրսըռացնում, ձայն տալիս: Ամեն մի ծառի ճղներէց, ամէն մէկ տան բաշից՝ հազար տեսակ սառուցի լուլայ, հազար տեսակ ձիւնի քուլայ՝ կախ էր եղել ու բիզբիզ իրար վրայ սառել: Հէնց գիտես սար ու ձոր կամ նոր էր ծաղկել, կամ նոր ծերացել՝ մահուան դուռն ընկել: Թռչուն, գաղան, անասուն, սողուն՝ որը փետացել. այստեղ-այնտեղ վայր ընկել,

որն էլ վաղուց, ամսով առաջ բռն մտել՝ ձայնը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն է սպասում: Գետերի, առուների երեսը սառուցը մէկ գաղ եկել, հաստացել, իրար վրայ դիզուել, և այնպէս էր ջրի, աղբիւրի բերնին հուս տուել, որ մօտերին կանգնողը միմիայն նրանց խուլ ձայնն էր լսում, որ սառուցի տակին տխուր տրտում բըլբըլում էր*) ու էլ յետ այստեղ այնտեղ կամաց-կամաց ձայնը կըտրում, պապանձում, սառչում:

Արեգակն այս առաւօտ, որ քնատեղիցն ու աղօթարանիցը գլուխ չբարձրացրեց ու աչքերը աշխարհի վրայ չգըցեց, չողքը սարերի գաղաթին, դաշտերի գլխին այնպէս էր փայլում, պսպղում ու սառցի, ձնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանանչ ու կարմրին տալիս՝ որ հէնց իմանաս աղամանդ, զմրուխտ, եագուծ ու հազար տեսակ անգին քարեր լինէին՝ դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին, կըրծքին փռած: Սարերի սառը բուրը, ձորերի գառնաշուշ քամին այնպէս էր հրապարակ բաց արել, գոռում, փշում, ձիւնի լծփը իրար գլխով տալիս, որ ճանապարհորդի քիթ ու պոռնիքը կպցնում, ճաքացնում, երեսը պատռում, գլխին հազար անդամ խփում, աչք ու բերան լցնում, շատերին էլ կամ ձորեր գցում, խեղդում կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում կամ ոտ ու գլուխ փետացած, ճանապարհից խռկում, սար ու ձոր գցում, խեղդում կամ քարէքար տալիս:

Խ. Աբովեանց

*) Քլբայ՝ ջրի հանած ձայնը սառցի տակ հոսելիս:

41.

Մ Ո Ւ Ր Ա Տ Ն Ա Հ Ա Պ Ե Տ Ը

I.

Պէյթամը մեծ գիւղ չէր, բայց բարեկից էր և ողջ խիզանի մէջ անուանի։ Այնտեղ էր բնակուում առատաձեռն և մարդասէր Մուրատ նահապետը։ Եօթանասուն ամառ և ձմեռ անցել վնացել էին Մուրատի գլխովը, բայց նա իւր զուարթ տեսքով ու հայեացքով նմանում էր կայտառ երիտասարդի, տղամարդի։

Ո՛չ ոյժն էր պակասել, ո՛չ երեսն էր կնճռուել, ո՛չ թիկունքն էր կորացել, բայցում էր, ինչպէս պատերազմի դաշտից վերադարձած հերոս։

Մուրատին ամենքը սիրում էին, սիրում էին, որովհետեւ շատ հարուստների նման չէր գոռոզանում, հարստին չէր նախանձում, աղքատից երես չէր թերում։

Պէյթան գիւղն ամբողջութեամբ Մուրատի սեպհականութիւնն էր, այնտեղ ուրիշ ժողովուրդ չկար, միջի բնակիչները Մուրատի ազգ ու ընտանիքն էին և իւր դրանք ծառայողները։ Մուրատն էր իւր ձեռքով գիւղիս հիմքը դրել, ինքն էր անուն տուել։ Պէյթամ ասել է հասարակութեան տուն. մի տուն, որի պոռնիքը բաց են ամեն ճանապարհորդի, ամեն կարօտեալի, ամեն քաղցած ու ծարաւ աղքատի համար։

Մեծ ճանապարհի վրայ էր շինուած Պէյթամը, մի տխրալի տեղ, ուր յարմար է ճանապարհորդին հանգստանալ, կշտանալ, գրաստը դարմանել, վեր կենալ և ճանապարհ ընկնել։ Կատարեալ քարվանսարայ էր Պէյթամը։ Զանազանութիւնը այս էր, որ քարվանսարայում եկաւորները կերակրւում են իրանց քսակի ներածի չափով, իսկ այստեղ քրտակ հանելու պէտք չկար, վայելիր, որքան կարող ես, մնա, հանգստայիլ, որքան սիրտդ է ուզում, Աստուծոյ հիւրն ես, տան-

տիրոջ գոյգ աչքի լոյսն ես, Մուրատի գլխի, աչքի վրայ տեղ ու պատիւ ունեն։

Մուրատը միայն սիրտ չահելու համար չէր բանից գործից ընկել, նա անքուն պահապանի դեր էր կատարում. չըլինէ թէ պատահեն այնպիսի ճանապարհորդներ, որոնք փախըս տան և իջնանել չ'ուզենան. զուր կըլինի այդպիսիների ջանքը. թէ ձիաւոր են, Մուրատն ինքն է անձամբ դիմաւորում, ձիու սանձը իւր կողմն է քաշում. թէ հետևակ են, Մուրատն ինքն է առաջ գնում, ճանապարհը փակում և կուռը բռնած՝ ծառի հովը հրաւիրում։

Ով ուզում էր գտնել պատրաստ հաց, պատրաստ հագուստ, պատրաստ տուն ու տեղ, պատրաստ դրամ իւր ընտանիքի պէտքերը հոգալու, իւր արքունի հարկերը վճարելու՝ Պէյթամ էր գալիս Մուրատ նահապետի մօտ։ Ի՞նչ է հարկաւոր երկրագործ գիւղացուն՝ հոգ, արծր, ոչխար, տաւար. այս բոլորը կայ՝ գնա, գործիր, բեր, դու էլ կեր, ինձ էլ ուտացրաւ։

II.

Մուրատի գերդաստունը՝ եօթանասուն հինգ հոգուց էր բաղկացած, որանցից էին նշանակուած հիւրերին սպասաւորողները։ Իրանով ութն եղբայր էին Մուրատեանք, որոնցից ամեն մէկը բազմաթիւ որդուց և թոռների տէր էր. ամենից աւագ եղբայրը Մուրատն էր։ Գերդաստանի ամեն անդամ ունէր իւր պաշտօնը. մէկը նախրի վերահսկողն էր, միւսը՝ ոչխարի հօտերի, որը երկրագործներին է գլուխ քաշում, որը այգիների իրաւունքն էր վայելում. կանանցից մէկը սարն էր գնում՝ իւր ու պանիր շինելուն նայելու, երկրորդը տների մարքութեան, տնտեսութեան, կերակուր պատրաստելու, մշակներին հաց տանելու, հիւրերին կերակրելու, զորգ ու կապերտներ գործելու ու շատ ու շատ տնային գործերին

գլուխ քաշելու: Ով ինչ գործի յարմար էր, իւր սիրած պաշտօնն էր ընդունում: Գերդաստանի արական սեռին պաշտօն տուողը Մուրադն էր, իգական սեռին՝ նրա ամուսին Զանան-Մարիկը:

Ահագին կաթսաներ էին ամեն օր քլթքլթում մի թոնրի վրայ, տաշտերով հացը շարունակ թխում էր միւս թոնրումը, իւրը մեծ-մեծ պղնձներով հալում էր, այդ բոլորի վրայ հսկողը Զանան-Մարիկն էր: Տուն չէր Մուրադի տունը, ծով էր՝ որ կար, մի իշխանական պալատ: Ո՛չ միայն խիզանի գաւառի մէջ, այլ և Հայաստանի զիւղ ու աւանների գետնափորների հետ համեմատած՝ Մուրադի տունն այնպէս էր, ինչպէս մի հաստաբուն կաղնի ծառ՝ թփերի ու մացառների մէջ կանգնած:

Ի՞նչ մեծ սենեակներ, հիւրատուն, հացատուն, մառան, նկուղ, գոմեր, մարագներ տեղին ու կարգին մարդու հոգին փառաւորում էին, տան առաջի մեծ պարտէզի ծաղիկներիցը դրախտի հօտ էր բուրում: Բակի մեծ դուռը, կարծես, մի նորահաս լինի, քարերի վրայ փորուածքներն ասես թէ ակն ու մարդարիտ լինէին, հարսի ճակատն ու երեսը զարդարող:

Այս ամեն հարստութիւնը Մուրադն ինքն էր աշխատել, այս շքեղ տներն իւր աչքի առաջին իւր հրամանով էին շինուել:

Պ. Պոռնանց

42.

ՎԱՆԴԱԿՈՒՄ ՓԱԿՈՒԱԾ ԹՈՒԹԱԿԻ ԵՐԳԸ

Իմ տիկինը կերակրում է
Ինձ նըշերով, շաքարով,
Իմ վանդակը զարդարում է
Իր քնքրելի ձեռքերով...

Բայց գէթ մի ժամ ուրախ լինել
Ես չեմ կարող իմ կեանքում,
Երբ յիշում եմ, թէ գերի եմ
Այդ նեղ փակուած վանդակում:

Բաֆֆէ

43.

ՀԱՍՈՅԻ ԵՐԳԸ

Ահա ծագեց կարմիր արե,
Տաք և պալծառ է օրը.
Դէ, քաշեցէք, սիրճն եղներ,
Յառնջ տարէք արօրը:
Վարը վարենք, ախօս փորենք,
Խո՛ր ախօսներ հողի մէջ.
Սերմը ցանենք, որ հունձ հընձենք.
Ցորեան դիղենք կալի մէջ:
Կը դայ ձըմեռը—մենք վախ չունենք —
Ուրախ կանցնի մեր օրը.
Ուտելու միշտ պաշար ունենք,
Լի և կուշտ է մեր փորը:
Դէ, քաշեցէք, սիրճն եղներ,
Շուտով վարենք արտերը.
Թո՛ղ չասեն մեր դրրացիքը՝
Ծոյլ են հասօյի եղները:

Բաֆֆէ

44.

Չ Ո Ր Ս Ե Ղ Բ Ա Յ Ր

Չորս եղբայր են. ամեն տարի
Երկրիս վրայ ման են գալի,
Չորսն էլ ջող-ջոկ ունին հասակ,
Պարզեներ են հազար տեսակ:

Առաջինն է պատանի,
Բողբոջ, տերև, սաղարթ ունի,
Պայծառ արև, կանաչ արօտ,
Որոնց տղայք են միշտ կարօտ:

Երկրորդ եղբայրն երիտասարդ,
Տալիս է մեղ անձրև առատ,
Ծաղկունք ցանում է ամեն դի,
Յոյս է տալիս ամեն հրնձի:

Երրորդ եղբայրը այր չափահաս,
Մրգերով լի ունի մի թաս,
Բաժանում է տղոց իր դանձ—
Ծիրան, խնձոր, խաղող ու տանձ:

Չորրորդ եղբայրն է ծերունի,
Ցուրտ ու խաւար չալկած ունի,
Այգի, անտառ ամայացրեց
Դաշտ ու արօտ ձիւնով լցրեց:

Գիտեն արդեօք հայ տղերքը,
Որոնք են այս չորս եղբայրքը.—
Եղանակներն են սըրանք մեր.
Գարուն, ամառ, աշուն, ձմեռ:

Գամառ-Քաթիպա

45.

Չ Մ Ե Ռ

Չրգիտեմ՝ ինչո՞ւ ձմեռուայ օրը
Յիշում եմ ես միշտ իմ խեղճ եղբորը,—
Ասում եմ՝ արդեօք չունի նա կարիք,
Հաց, միս, եղ ու փայտ ունի նա հերիք:
Ունի տաք հագուստ, ունի նա մուշտակ,
Ամուր է տունը, կտուրը չէ ծալ...
Ու այսպէս ես միշտ ձմեռուայ օրը
Միտս եմ բերում իմ խեղճ եղբորը:

Գամառ-Քաթիպա

46.

Գ Ի Շ Ե Ր

Սիրուն պատկեր: Պարզ զիշեր էր.
Եւ օգեղէն ուկեանում
Փայլում էին անթիւ աստղեր,
Եւ ուրախ էր սիրտս զարկում:
Ամբոսական ծաղիկներ վառ
Անուշութիւն էին բուրում,
Եւ երկնի ցօղ կենարար
Բնութիւնն էր զովացնում:
Ես անխռով հրգում էի.
Իմ երգս սուրբ ու մաքուր էր.

Աղատութիւն էի երգում,
Հայրենիքի «պարծանք ու սէր»:

Ս. Շահազիզեանց

47.

Մ Ո Ւ Կ Ն Ե Ի Կ Ա Տ Ո Ւ Ն

«Ընկել եմ ճանկըդ, դէհ ուտում եմ՝ կեր»,
Էլ ինչ ես խառնում իմ դառը ցաւեր.
Գիտեմ, որ իմ վերջս այսօր հասել է,
Խեղճ ձագըս բնում անտէր մնացել է».—
Ասաց մի խեղճ մուկ անիրաւ կատուին,
Որ ճանկել նըրան՝ դըրել էր տակին:
— Մի՛թէ ուտելն է մենակ իմ ուղած,—
Պատասխան տուեց կատուն բարկացած.
Ամէն մի ձայնըդ, քաղցր ծըվծըվոցդ,
Որ աղանջս է ընկնում, ու այդ թուլանալդ
Տեսնելիս՝ սիրտըս այնպէս է ցընծում,
Որ կարծում եմ, թէ նոր կեանք եմ ստանում»:

Խ. Աբովեանց

48.

Ծ Ա Ռ Ե Ր Ն Ո Ւ Կ Ա Յ Ի Ն Ը

Ծառերն անտառում երբ շատ նեղացան
Կացնի ձեռիցը ու էլ չիմացան
Ինչ անեն, որ իրանց գլուխը պահեն՝

Խորհուրդ արին, որ մի հնարը գտնեն:
«Կացինն ով է, որ մեզ կարողանայ
Զօր անել, յաղթել. ի՛նչ մեծ բան է նա».—
Այսպէս ձայն տուեց ծառերից մէկը.—
«Մենք որ կոթ չըտանք, կացինն ի՛նչ է որ
Ցանդըզնի անել մեզ կըտոր-կըտոր»:

Թող իմացողը ինքն իմանայ
Եւ իզուր տեղը կացնից չնեղանայ.
Ով որ կոթ կը տայ պողպատէ կացնին՝
Թող «հողւոցն» ասէ առաջ իւր անձին:

Խ. Աբովեանց

49.

Ե Ր Ա Զ

Ես լըսեցի մի անոյշ ձայն —
Իմ ծերացած մօր մօտ էր,
Փայլեց նըշոյլ ուրախութեան:—
Բայց ափսո՛ս, որ երազ էր:

Կարկաշահոս աղբիւր այնտեղ
Թաւալում էր մարգարիտ.
Նա յըստակ էր որպէս բիւրեղ:—
Այն երազ էր ցնորամիտ:

Եւ մեղեդին տխուր մայրենի
Յիշեց մանկութեան օրեր.

Մօրըս համբոյրն ես ըզգացի: —

Ա՛խ, ափսոս, որ երազ էր:

Պուրծքին սեղմեց կարօտագին,

Աչքերս սրբեց—չատ թաց էր—

Քայց արտասուքս գնում էին...

Ա՛խ, այդ ինչու երազ էր:

Ս. Շահազիզեան

50.

Մ Ա Յ Ր Ի Կ Ս

• Հայրենիքէս հեռացեր եմ,
Խեղճ պանդուխտ եմ տուն չունիմ,
Ազիզ մօրէս բաժանուեր եմ,
Տխուր-տրտում—քուն չունիմ:

Սարէն կու գար, նշխուն հաւքեր,
Ա՛խ իմ մօրս տեսեր չէք:
Ծովէն կու գար, մարմանդ հովեր,
Ախր, բարե բերեր չէք:

Հաւր ու հովեր եկան կըշտիս,
Անձէն դիպան ու անցան.
Պապակ-սրտիս, փափագ-սրտիս
Անխօս դիպան ու անցան:

Ա՛խ, քու տեսքին, անուշ լեզուին
Պարօտցեր եմ մայրիկ ջան,
Երնէ՛կ, երնէ՛կ երազ լինիմ,
Թունեմ մօտդ, մայրիկ ջան:

Երբ քունս գայ, լուռ գիշերով,
Հոգիդ գրկեմ, համբոյր տամ,
Սրտիդ կըպնիմ վառ կարօտով,
Լամ ու խնդամ, մայրիկ ջան...

Ա. Իսահակեանց

51.

Փ Ի Ղ Ը Ե Ի Ք Ո Թ Ո Թ Ը

Մէկ փիղ առած ման կ'ածէին
Փողոցներով անցընելով,
Յանկարծ քոթով մի կռուասէր
Վըրայ վազեց խիստ հաջելով:
«Ձայնըդ կըտրիր դրացի եղբայր,
Ասաց դամփուր մեր քոթովին.
Ձեռ տեսնում, որ ծաղրը եղար
Բոլոր շների դու առաջին.
Դու ով ես, և փիղը ով.
Ահա քո հեքդ է բըռնում,
Իսկ նա հանդարտ և անխըռով
Հաջելուդ էլ ուշք չէ դնում»:
—Հա՛ հա՛, հա՛—հա՛, դու չիմացար,—
Պատասխանեց մեր քոթովի,—
Ու իմ միտքըս չըհասկացար:
Հեռուից կանչեմ, կըռուեմ հետը,
Որ մեծ բանի մէջ երևամ,
Ուրիշներին էլ ասել տամ.
«Տեսէք քոթովին ինչպէս քաջ է,
Որ փղիդ դեմ էլ կը հաջէ»:

Կ. Երով

52.

Ա Շ Տ Ա Ր Ա Կ

Գեղեցկանիստ է Աշտարակ
Չատ այգիներ նա ունի,
Այնտեղ երկինքն է կապուտակ,
Այնտեղ օդն է քաղձրալի:

Մեծ, ընդարձակ, կանաչ դաշտեր
Լի են ծաղիով քաղցրահոտ.
Մարդահասակ, խնկանուէր,
Բարձրանում է այնտեղ խոտ:
Այդ սիրուն գիւղը ունի մի գետ,
Եւ այն լի է ձկներով.
Այնտեղ իշխան և կարմրախէտ
Խաղ են կապում խայտալով:

Եւ հարազատ այգիներէր
Տարածւում է քաղցրութիւն,
Եւ Քասախը ուրախալից
Բերում է ձեզ իր ողջոյն:

Բայց այդ բոլորն ստրկութեան
Կաշկանդած է կապանքով.
Ժողովուրդը թշուառական
Խեղդուած է մեծ խաւարով:

Ս. Շահաղիզեան

53.

Ա Ղ Ո Ւ Է Ս Ե Ի Խ Ա Ղ Ո Ղ

Քաղցած աղուէսը, ինչ արաւ չարաւ՝
Մի այգի մըտաւ.

Տեսնում է, որ խաղողները
Կուղ-կուղ կախուած են, փայլում.
Մեր սանամօր ոչ թէ միայն աչքերը,
Ատամներն էլ կրակ են առնում:
Կուղերն, որ ասես՝ իրարից հասուն,
Մի մի յակընթի նըման պըսպըղուն:
Ի՞նչ էր, գիտե՞ս ցաւալին.—

Կուղերը խիստ բարձր էին:
Մեր խեղճ աղուէսը չատ ուրախացաւ,
Ցաւքեց-ցաւքըտեց, չորս դին ման եկաւ,
Միջից կէս եղաւ—մի ճար չըգըտաւ,
Մի կուղ էլ փըրցնել անկարող եղաւ:
Աչքերը լաւ էին տեսնում,
Ատամները չէին հասնում:
Մի ամբողջ ժամ անցնում է,
Իզուր տեղը յոգնում է.
Աղուէսը չատ է վըշտանում
Եւ այսպէս է բացագանչում.

— Է՛հ, ի՞նչ կայ. Տեսքին նայես՝ նա վատ չէ,
Բայց դեռ չէ հասել, խակ ու կանաչ է:
Գիտե՞մ, բերանդ որ դըրուին՝
Ատամներդ կը հարուին:

Կալիով

54.

Ե Ր Գ Պ Ա Ն Դ Ո Ի Խ Տ Պ Ա Տ Ա Ն Ե Կ Ի

Ա

Ե

Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ,
Դու գարնան սիրուն թըռչնակ,
Դէպի մեր, ինձ ասա,
Թըռչում ես այդպէս արագ:

Բ

Դու պատմէ՛ թէ ինչպէս
Աստ անտէր ու խեղճ եմ ես,
Միշտ լալով, ողբալով՝
Կեանքս մաշուել եղել է կէս:

Զ

Ա՛խ, թըռիւր ծիծեռնակ,
Ծընած տեղս Աշտարակ,
Անդ չիմիր քո բունը
Հայրենի կըտուրի տակ:

Գ

Ինձ համար ցերեկը
Մուլթ է չըրջում արեգը,
Դիչերը թաց աչքիս
Քունը մօտ չի գալիս:

Է

Անդ հեռու ալեոր
Հայր ունիմ սըգաւոր,
Որ միակ իւր որդուն
Ըսպասում է օրէց օր:

Դ

Ասա, որ չըրացում
Թառամեցայ միացած
Ես ծաղիկ գեղեցիկ,
Հայրենի հողից զըրկուած:

Ը

Երբ տեսնես դու նորան՝
Ինձնից շատ բարև արա,
Ասա, թող նըստի լայ
Իւր անբախտ որդու վըրայ:

Դէհ, սիրուն ծիծեռնակ,
Հեռացիր թըռիւր արագ,
Դէպի հայոց երկիրը,
Ծընած տեղս Աշտարակ:

Դողոխեան

55.

Է Շ Ե Ի Ս Ո Խ Ա Կ Ը

(ԿՈՒՂՈՎԻ)

Զեռ *) էջը մէկ սոխակ տեսաւ,
— Մէկ ինձ նայիր, նըրան ասաւ.
Ասում են՝ դու լաւ ես երգում.
Բայց չը գիտեմ դժբաժն եմ ասում:
Ես ականջներ ունիմ լայն-լայն,
Լաւ եմ լսում ամեն մի ձայն.
Բայց քո ձայնը ես չեմ լսած,
Թէև լսել չատ եմ ուզած:
Այս լաւ եղաւ որ քեզ գտայ,
Դէ մէկ երգիր, մէկ բլբլա,
Տեսնեմ ուղիւ լաւ ես երգում:
Թէ՛ իղուր են այնքան գովում:
Անմեղ սոխակը նաղ չարաւ,
Սիրուն կտուցը բաց արաւ.
Ուղեց ցոյց տալ անանակին,
Որ գուր չեն գովում սոխակին:
Ձայնը լարեց և սկսեց:
Սոխակի ձայն. . ինչե՛ր շատեց.
Մէկ խօսում էր ու մէկ երգում,
Հաղար խաղով խաղացնում.
Մէկ դայլայում, գլղլղնում,
Մէկ գեղգեղում, կկկկնում,
Այնպէս շվւււււ, սրնգում էր,
Որ սար ու ձոր զմայլում էր.
Լեռ քարերն էլ դարձրին ուշ,

Այնքան քաղցր էր, այնքան անուշ:
Ամեն մի շունչ և արարած
Հտում էր լուռ, ապուշ կտրած:
Քամին կտրեց իր վզդոցը,
Աղբիւրն իրան քշքշոցը.
Ոչ մի տերև չէր սլսլում,
Ոչ մի թռչուն չէր ծլվլում.
Տաւարներն էլ շարածեցին:
Այլ նստեցան, ականջ դրին:
Տաւարածն էլ շունչը քաշած,
Սոխակին էր լսում ապշած.
Անմեղ ժպտը բերանին,
Ձեռքով էր անում ընկերին:
Վերջապէս սոխակն լռեց.
Իշի վճռին ականջ դրեց.
Երկարականջ դռնանը.
Այսպէս կտրեց դատաստանը.
«Է՛հ, ի՞նչ ասեմ, վատ չես երգում.
Հաւ ես չվում, կկրցնում.
Քայց ես շատ եմ ամոսոսում քեզ,
Որ չես երգում արլորի պէս.
Եթէ մեր արլորին տեսնես
Ու նրանից էլ դաս առնես,
Այնուհետև նրա նման
Գու կը երգես շատ աննման»:
Այդ վճիռը երբոր լսեց,
Մեր սոխակը նոր աչք բացեց.
Նա նոր տեսաւ, որ իր դիմաց
Մե զեռազուլիս էլ է կանգնած.
Թեին խփեց խփոյն թռաւ,
Իշի ձեռքից աղատուեցաւ:

2. Աղանդի Թաղաւ.

56.

Կ Կ Ո Ի

«Քաղաքիցը նոր ես շուել, բարեկամ,
Ասա, ի՞նչ են այնտեղ խօսում մեր մասին,
(Կիւն հարցրեց կաշաղակին մի անգամ).
Օրինակ՝ հէնց առնենք փոքրիկ սոխակին,
Չատ կ'ուզէի իմանալ, թէ քաղաքում
Ով ինչպէս է նրա երգը հաւանում»:
—Օ՛, սոխակը տաղ ասելիս այդու մէջ,
Ողջ քաղաքի հիացմունքին չըկայ վերջ:
«Իսկ արտօնող».

—Արտուն էլ է երգելիս,
Իր երգերով շատ շատերին դուր գալիս:
«Ա՛յ զարմանք բան: Իսկ սարեկին լրտելով՝
Ի՞նչ են ասում քաղաքացիք»:

—Չատ սիրով
Նրան էլ են գովում:
«Մի՛թէ... բայց էլի

Քեզ, բարեկամ, մի բան հարցնել կ'ուզէի.
Արդեօք երբէք քաղաքում դու չես լսած
Իմ մասին էլ մի քանի խօսք»:

—ձիւտն ասած,
Այնտեղ, քոյրիկ, ամունդ անգամ, որ ասես,
Ոչ տալիս են, ոչ էլ երբէք յիշում քեզ:
«Ա՛, —պինդ ճղաւեց կիւն սաստիկ զայրացած,
Որ այդպէս է, ես ցոյց կըտամ այդ մարդկանց,
Մինչև մահս, ինչքան մէջըս ոյժ ունեմ:
Ես ինքս ինձ կը գովեմ»:

ԳԵՂԵՐ

57.

Ս Ո Ւ Ա Կ Ե Ի Օ Ձ

Մի օր շուն, գայլ, էշ, հետերն էլ աղուէս
Իրար հանդիպած՝ գրնացին պարտէզ,
Ուր մէկ ստուերախիտ վարդի թփի տակ
Նըստած՝ երգում էր սիրակէզ սոխակ:
Մէկ մէկու աչքի ըսկսան նայել
Ու քրմծիծաղով սոխակին ասել.
«Սոխակ, միթէ դու դեռ չես նկատում,
Որ օձը քեզի սաստիկ է ատում,
Անդադար վրադ բարդում է սուտեր
Եւ հրոշակիդ վրայ ձըգում է նա ստուեր,
«Փառքիդ տակ նա շուտ կը փորէ ական—
«Այժմ օձն էլ է սուլում բաւական»:

—Միթէ յանցաւոր եմ, ասաց սոխակ,
Որ օձի երգին ունին ախորժակ
Ձըներ, աղուէսներ, գայլեր, իշակներ
Եւ դոցա նման թըշուառ էակներ....
Եւ հըպարտութեամբ երեսը դարձրեց,
Դայլայլիկներով պարտէզը լըցրեց:

Գամառ-Բաթիպա

58.

ԵՐԳ ՄԵՌԱՆՈՂ ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐԻ

Ազնիւ ընկեր մեռանում եմ,
Բայց հանգիստ եմ իմ հոգով.

Իմ թշնամիքս ես օրհնում եմ,
Օրհնում եմ քեզ Աստուծով:

Հեռանում եմ, անգին ընկեր,
Չըզնահատուած ոչ որից.
Բայց հաւատեալ անձնանուէր
Ազգիս մըշակ կը հաշուիմ:

Ազնիւ ընկեր, չըմոռանաս.
Անդաւաճան, ջերմ սիրով
Ես սիրել եմ իմ հայրենիք,
Գընա եւ դու նոյն շաւղով:

Իմ մըտերիմ մահըս մօտ է:
Բայց հանգիստ եմ ես հոգով.
Որովհետեւ խիղճս արդար է,
Ճշմարտութեան ջատագով:

Ս. Շահազիզեան

59.

ՎԱՅՐ ԸՆԿՆՈՂ ԱՍՏՂԵՐ

«Հայրիկ,— ասաց դուտորը հօրը —,
Կապոյտ երկնքի վերայ
Ո՛րքան աստղեր փայլում են վառ,
Ասես, համար թիւ չըկայ:

Ասում են, որ ամենայն մարդ
Աստղիկ ունի երկնքում.
Ճշմարիտ է, ասա, հայրիկ,
Իմը սրտեղ է փայլում»:

—Այո, դըստրիկ, այդ աստղերը
Ունին հաշիւ ու համար:
Եւ մեզանից իւրաքանչիւր
Մի աստղ ունի իւր համար:

«Հայրիկ, տես, տես, աստղը թըռաւ:
Ցեաքից պայծառ գիծ թողեց.
Աստղիկն ընկաւ երկրնքիցը,
Միւս անգամ այլ չերևեց»:

—Ո՛հ, իմ դըստրիկ, հանգիստ կացիր.
Դա մեծատան մի աստղ էր,
Որ իւր օրում, իւր կեանքումը
Խիղճ ասածը չըզիտէր.

Աղքատները նորա գըռնից
Գիշեր ցերեկ հալածուած.
Մի մարդ չըկար նորան ծանօթ,
Որ չըլինէր վըշտացած:

«Հայրիկ, դարձեալ թըռաւ մի աստղ,
Վայր ընկաւ նա երկրնքից.
Հայրիկ, որի աստղն էր արդեօք,
Որ զըրկուեցաւ իւր տեղից»:

—Ո՛հ, դըստրիկս, հանգիստ կացիր.
Կեղծաւորի դա աստղ էր,
Որ իւր օրում ուղիղ մի խօսք
Մարդու երբէք ասած չէր.
Փարիսական իւր ձեերով
Աշխարհ խաբեց, զարմացրեց.
Այդ պատճառով Աստուած նորա
Աստղի լոյսը խաւարացրեց:

Հայրիկ, տես, տես միւս աստղ թըռաւ
Եւ գիծ անգամ չըթողեց.
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անգամ այլ չերևեց»:

—Ո՛հ, սիրական, խաղաղ մընա.
Բըռնակալի դա աստղ էր,
Որ աշխարհը իւրեան զերի
Ծընած օրից կարծել էր.
Չատ հալածանք, չատ նեղութիւն
Պատճառեց նա իւր կեանքում:
Չատ տուն քանդեց, չատ մարդ զըրկեց,
Գութ չունեցաւ իւր սըրտում:

«Ապա այն ինչ աստղ է, հայրիկ,
Որ այնպէս պարզ վառուում է,
Նորա մաքուր պայծառ լոյսը
Չորս կողմը բակ բռնել է»:

—Ո՛հ, իմ դստրիկ, աղօթք արա.
Դա ծերունու մի աստղ է,
Որ իւր կեանքում ոչ մի մաքուր
Ոչինչ վընաս տըւած չէ.
Այն լուսաւոր բակն է նորա
Առաքինի գործերը.
Աղօթք արա, որ երկարին
Նորա կեանքի թելերը:

Չատ օր չանցաւ, երկնքիցը
Մի այլ վառ աստղ պակասեց.
Որի աստղիկն էր որ ընկաւ,
Բան հարցընող չերևեց:

Մինչդեռ լուսինն արծաթափայլ
 Լոյս էր տալիս գիշերին.
 Խորհրդաւոր մինչ տիրել էր
 Անվերդով, խոր լըռութիւն՝
 Մի սրբատարով, մագերն արձակ,
 Վագեց աղջիկ սրգաւոր
 Դէպի գիւղի գերեզմանքը,
 Ծունկ չորեց մի շիրմի մօտ:

«Հայրիկ, աստղիկդ չէ փայլում.
 Պու յաւիտեան քնեցիր.
 Ան ինձ քո մօտ, քո ծոց, քո գիրկ,
 Ինչո՞ւ անտէր թողեցիր:

Իմ աստղիկին ասան նոյնպէս,
 Որ չփայլի, հերիք է.
 Այս աշխարհը ինձ առանց քեզ
 Մութ ու խաւար մի բանտ է»:

Մի մարդ չը կար, որ նըկատէր,
 Որ հետեւեալ գիշերին
 Պակասեցաւ երկընքիցը
 Մի պայծառ աստղ խընդագին:

Երբորդ օրը շատ սրգաւորը
 Փորեցին մի գերեզման,
 Ուր թաղուեցաւ իւր հօր մօտին
 Մարմինը խեղճ աղջրկան:

Մ. Նալբանդեան

Ե Ր Կ Ո Ի Ք Ո Յ Ր

Մեզնից շատ առաջ կար մի թագաւոր,
 Հոգւով դեռ արի, գըլխով ալեւոր:
 Մեծ ծով էր պատել նրա աշխարհը.
 Ոսկի՝ ասացին գիւտուեր, այն դարը:
 Ունէր նա երկու մատաղհաս աղջիկ,
 Մինը խիստ տղեկ, միւսը գեղեցիկ:

Մի օր տղեկը ասաց միւսին.
 «Երթանք ծովի ափ, քոյրիկ միասին.
 Սիրունը գընաց առաջից տըրտում.
 Տգեղը յետնից սխ պահած սրտում:
 Հազիւ թէ ծովի ափին էր հասած՝
 Իր սիրուն քըրոջ գըլտրեց նա ցած:
 Կանչեց կիսամեռ սիրունը ջըրից.
 «Քոյրիկ իմ, քոյրիկ, փրկէ ինձ մահից.
 Ես ունիմ տանը գեղեցիկ մանեակ,
 Ան, էն քեզ լինի, պարգեւ ինձ կեանք...
 — Էն առանց քեզ էլ կարող եմ ոտանալ.
 Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի յուսար:—
 «Քոյրիկ, թէ այդ էլ քեզ չէ բաւական՝
 Կու տամ քեզ ոսկի պըտակ պատուական»:
 — Էն առանց քեզ էլ կարող եմ ոտանալ.
 Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի յուսար:—
 «Քոյրիկ, մի թողնիլ դու ինձ անտէրունջ,
 Քեզ սիրուն փեսաս կուտամ անտըրտունջ»:
 Տըգեղի սիրտը դառնել էր ժէռ քար.
 Քըրոջ խընդիւրքը թողեց անկատար:

Ձըկնորսը ծովը ձըգեց մեծ ուռկան,
 Բըռնեց մարմինը սիրուն աղջրկան...

Ջրիցը հանեց, դըռնը փակ մօտ,
 Հատ ծաղիկ ցանեց վրան ու շատ խոտ:
 Մի աշուղ անցաւ, տեսաւ աղջրկան,
 Հացեց ու առաւ, դրեց ուսի վրան:
 Տարաւ իրա տուն այդ անգին գիւտը,
 Չորացուց նորա մարմնի գիւթ հիւթը:
 Գեղեցիկ տաւիզ շինեց ոսկրից,
 Քաղցրաձայն լարեր հիւսեց մագերից.
 Երբոր ամէն բան պատրաստեց կարգին՝
 Գընաց արքունին, տաւիզը ձեռքին:
 Երբ մըտաւ դահլիճ շքեղ դարդարած՝
 Տեսաւ տըգեղին փեսի մօտ կանգնած.
 Բացեց բերանը, լարերին խելից,
 Հիւրերի առջև քաղցրաձայն երգեց.—

«Հընչէ, իմ տաւիզ, հնչէ համարձակ,
 «Հարազատ քոյրս խելեց իմ պըռակ:
 «Լըսէ, իմ ծընող, լըսէ, սիրական,
 «Հարազատ քոյրս խելեց իմ փեսան:
 «Լըսէ, ժողովուրդ, լըսէ, անխըռով,
 «Հարազատ քոյրս, գըլորեց ինձ ծով»:

Միւս օր դահլիճներ խարոյկ շենեցին,
 Մահապարտ բըրոջ մէջը գլորեցին,
 Հուրը պըլպըլաց, աղջիկը կանչեց.
 «Իմ մեղաց համար Աստուած ինց պատժեց»:

Ռ. Պատկանեան

61.

Շ Ո Ւ Ն Ն Ո Ւ Կ Ա Տ Ո Ւ Ն

Ժամանակով կատուն ճոն էր.
 Զունն էլ գլխին գդակ չունէր.
 Միայն, գիտեմ ոչ որդեան-որդի,
 Ճանկել էր մի գառան մորթի:
 Էկաւ մի օր, ձմրանամըտին,
 Կատուի կուշտը տարաւ մորթին.—
 «Բար՛աջողում, ուստա Փիսօ,
 Գլուխս մրսեց, ՚ի սէր Աստծոյ,
 Առ էս մորթին ու ինձ համար
 Մի գդակ կարիր գըլխիս յարմար.
 Վարձդ կը տամ, միամիտ մնա,
 Միայն խնդրում եմ շատ չուշանայ»:
 — «Աչքիս վրայ, քեռի Քուշի,
 Մի գդակ ա խու մի քուրք չի,
 Քու թանկագին խաթէր համար
 Ուրբաթ օրը համեցէք տար.
 Փողի մասին աւելորդ ա,—
 Մեր մէջ խօսելն էլ ամօթ ա,
 Ինչ մեծ բան ա, տօ հէր օխնած.
 Միայն, միայն, միայն մի գդակի վարձ...»

Ուրբաթ ծէրին, քեռի Քուշին,
 Ուստից առաջ, բաց բաց կուճին
 Թափ թափ տալով, ծանկըր ու մեծ
 Ուստա կատուի շեմքում կանգնեց,
 «Ուստէն ո՛ւր ա... փափախս ո՛ւր ա...»
 — Մի բիշ կացի, հրէս կ'երեայ:
 Ուստէն եկաւ քուրքը հագին.
 Հանը տեսաւ, բեխի տակին

Իրան իրան քիչ փնթփնթաց
Ու մուշտարու վրայ թնդաց —
«Յրտատար էլմր... վմհ, տնաշէն,
Ձեռ թողնում որ մի շունչ քաշեն.
Մհաթ խու չի, դեռ հլա նոր եմ
Յրցամ տուել, թէ որ կարեմ»:
— «Իէ, հէր օխնած էտէնց ասա,
էդ բարկանալդ էլ ընչիս ա.
Փող եմ տուել, շուտով կարի,
Թէ չէ, ասա էգուց արի
Ասա Քուշին ու նեղացած
Վերադարձաւ գլուխը բաց»:

* *

Մին էլ եկաւ, դարձեալ չըկար.
էս անգամը դիպան իրար:
էլ անպատիւ, պետուր խօսքեր,
էլ հին ու նոր, էլ հէրն ու մէր,
էլ գող Փիսօ, էլ քաշալ ձուն:
Բանը հասաւ դիւանբաշուն:
Մինչև շունը գնաց-էկաւ,
Ուստա կատուն կոտրն ընկաւ,
Գլուխն առաւ ու մի գիշեր
Հայդէ, կորաւ. էն գնալն էր...

* *

էն օրուանից մինչև օրս էլ
ձունն էս բանը չի մոռացել,
Մտրումը հլա դեռ պահում ա.
Որտեղ կատուին պատահում ա.
Վրայ ա վազում, մորթուց քաշում,
Իրան մորթին ետ ա ուզում.
Իսկ սևերես կատուն յանկարծ
Ետ ա զառնում ու բարկացած

Փշտացնում ա, միթամ նոր եմ
Յրցամ տուել, թէ որ կարեմ:

Յովհաննէս Թումանեան

62.

Ա Ր Ծ Ի Ի Ն Ո Ի Կ Ա Ղ Ն Ի Ն

Եղաւ՝ մի անգամ անտառի մէջ էլ
Արծիւն ու կաղնին սկսեցին վիճել,
Թէ որն իրենցից շատ տարի կ'ապրի,
Որն է դիմացկուն ու պինդ աւելի.
Արծիւն ասաւ՝ ես. կաղնին էլ թ' ես,
Երկուսն էլ յամառ ու հպարտ այնպէս,
Մեծ մեծ պարծեցան, սաստիկ վիճեցին,
Վերջը այս տեսակ պայման կապեցին:
Ժամանակ դրին հինգ հարիւր տարի
Արքան հաւերի, արքան անտառի,
Որ թէ որոշած այն օրին հասնեն,
Այն օրը մին էլ գան իրար տեսնեն:
Ու արծիւն խոյն կաղնուց հեռացաւ,
Հըզօր թևերը շարժեց, վերացաւ,
Դէպի ամպերը, դէպի ծայռերը,
Ուր անց է կացնում իր լաւ օրերը:
Կաղնին էլ փռեց ճիւղերն երկաթի,
Խո՛ր ու խոր մըխեց ճանկերն արմատի,
Ու այնպէս հուժկու կանգնեց անտառում,
Որ վայր չընկնի էլ հինգհարիւր տարում:
Դարեր անցկացան:

Եւ ահա մի օր

Արծիւը եկաւ ծերացած, անզօր,
Ծըւոցը կըտրած, տըկար, հեալով,

Թոյլ թոյլ թեւերը հազիւ քաշ տալով
Տեղ հասաւ մի կերպ, նայեց դէս ու դէն,
Տեսաւ որ կաղնին ընկել էր արդէն.
Ճիւղերը թէն դեռ թարմ ու կանաչ,
Ընկել էր անեղ փոթորկի առաջ:
— Զէ՛յ, կանչեց, գոռոզ, պարծենկոտ կաղնի,
Դէ լաւ հանաչիր ինձ ու քեզ հիմի,
Հինգհարիւր տարուց մի ժամ էլ դեռ կայ,
Ընկել ետ արդէն, անկոտրում հըսկայ:
— Հինգհարիւր տարի ապրել եմ կանգնած,
Այդքան էլ կ'ապրեմ դեռ այսպէս թիկնած,
Մինչև լըրանայ մի հազար տարին,
Պատասխան տըլաւ ընկած վիթխարին:

Յովհաննէս Թումանեան

63.

Ա Ղ Ք Ա Տ Կ Ի Ն

Յուրտը փչեց, ձըմեռ սաստիկ,
Զինը ծածկեց գետինը,
Ամենայն մարդ մըտաւ իւր տուն,
Պատըսպտուել ցըրտիցը:
Ժամի դըռնում դողդողալով
Կանգնած էր մի աղքատ կին,
Նորա հանգերձ պատառ-պատառ,
Զունի չապիկ իւր հագին:
Անհամարձակ նա իւր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Զեզ, սիրելիք, ասեմ ո՞վ էր,
Այս խըղճալի աղքատը
Այն ցըրտումը ոտաբոսիկ
Կանգնած ժամի դըռնումը,
Հատ ժամանակ դեռ չէր անցել,
Երբ նա փառքով ու պատուով
Ման էր գալիս փողոցներում
Իւր սեփական կառքերով:
Այժըմ վախով նա իւր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ամենայն օր նըրա դըռնում
Կանգնած էին շաա կառքեր,
Միշտ հացկերոյթ, ընթրիք, գինի,
Նըլագարան ու տաղեր:
Մմենայն ոք ցանկանում էր
Լինել նորա բարեկամ:
Այժըմ զըրկուած ամեն բանից՝
Զունի անգամ հացի գին:
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ամենայն օր իւր մարմինը
Անուշահոտ ջըրերով
Լըլանում էր, մաղը սանրում
Կըրիայի սանրով:
Նա հագնում էր բեհեզ, կերպաս,
Դիպակ, թաւիչ թանկագին.
Նա չըգիտէր ինչ ասել է
Կարօտութիւն արծաթին:

Այժմ անլուայ, մազերն արձակ,
Չունի հազուստ, թէկուզ հին:
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղբատին»:

Ժամի զըննում նա կանգնած է,
Աչքերը կոր, վիզը ճուկ.
Նորա նախկին բարեկամքը
Չեն ասում նորան. «Խրդճճէկ,
Ե՛կ դու մեր մօտ, մենք կ'ամուրենք
Քո վիճակի դառնութիւն,
Կը թուլացնենք ճակատագրիդ
Խիստ հարուածի սաստկութիւն»:
Նա տանում է տառապելով
Այս սոսկալի վըշտերին:
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղբատին»:

Մ. Նալբանդեան

ՎԵՐՉ Ա. ՄԱՍԻ

Բ. Մ Ա Ս Ն

(ՉԱՐԴՈՐԴ ՏԱՐԻ)

ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ՀԱԻԸ

Մի անգամ գիշատիչ արծիւն ընկել էր երկաթեայ վանդակի մէջ, տխուր ու մունջ էր նա և կատաղաբար շորս կողմը նայելով չէր մօտենում առաջն ածած մսի կտորներին: Վանդակը դրած էր դուրսը և նրա մօտով ման էին գալիս հաւերը: Գորջա սկզբում բաւականին հեռու էին շրջում արծուից, դողգողալի մտիկ տալով ահարկու թռչունին. բայց յետոյ, հասկանալով որ նա չի կարող վնաս տալ վանդակի միջից, փոքր առ փոքր սիրտ առան սկսեցին պտտիլ վանդակին շատ մօտ. վերջապէս սկսեցին խօսել արծուի հետ:

«Ինչո՞ւ չես ուտում», առաց նրան մի բարեսիրտ հաւ: Մի՞թէ չես տեսնում առաջդ թափած քո սիրելի կերակուրը: Տես, ինչպէս ախորժակով ենք ուտում մենք գարու հատիկները: Կներ, մեր տէրն էլի կը տայ քեզ: Որ շուտես, կը մեռնես: Հոգս մի անիր, անաղատ կեանքն այնքան վատ չէ, ինչպէս դու կարծում ես. վանդակդ էլ բաւականին ընդարձակ է»:

Այն, այդպէս է՝ միայն հաւերի և ոչ արծիւների համար,— ձայն տուեց վերջապէս տխուր կալանաւորը: Վաղը, աւելացրեց նա, ձեզ շամփրի կ'անցկացնեն կամ կը ձգեն ապուրի մէջ, իսկ դուք այնքան տխմար էք, որ չէք հասկանում ձեր թշուառ դրութիւնը, և այնչափ ստրուկ էք, որ չէք կարողանում սիրել ազատութիւնը, ինչպէս ես եմ սիրում նրան: Գուք փոխել էք նրան չնչին հատիկների հետ, որ ձրի թափուած են դաշտերում. իսկ ինձ համար՝ անաղատ կեանքը ոչինչ գին չունի:

2.

ՀԱՋԱՐՍՆ ԲԻԻԼԲԻԻԼԸ ԵՒ ՍԸՀԱԿ ԹՌՉՈՒՆԸ

Բաղէշի ձորը մի սրանշելի պատկեր է ներկայացնում դարնան. այնտեղ ես տեսայ հազարան բիւրիւլին որ յիշատակում է հէքեաթների մէջ. ես լսեցի նրա դմայլացնող երգերը, որ նա երգում էր մաքուր և քաղցր դայլալիկներով. նա գիտէ հազար եղանակ գեղգեղել. նա լցնում էր ձոր ու անտառ իր հրաշալի գեղգեղանքով: Նա սարեկի շափ է, աշեղ, լանջագեղ, թիկունքը և գլուխը փայլուն ոսկու պէս դեղին, թևերը սևաթուխ, ծանր նայուածքով, վսեմ շարժումներով. նա արագ է թռչում, բայց ոչ մացաւի՞ փոքրիկ բիւրիւլի նման վժիկ-վժիկ և ճըռճըռ, և ոչ նրա պէս ոստոստուն և մարդկանցից խրտնող. ոա, ընդհակառակը, հաճոյք է զգում ցոյց տալ իր գեղցկութիւնը, և ախորժում է երգել, երբ իրան լսում են:

Բաղէշի ձորի ծառերի վրայ ամեն երեկոյ, երբ արևը մայր է մտնում, թիւերի միջից մի ամաշկոտ աղջկայ ձայնի հման լսում է սրտին դիպչող մի շվոց. «Սըհակ, սըհակ, սըհակ...», երեք անգամ կրկնում է, մի պահ լռում է. կարծես, արձագանքի կամ պատասխանի է սպասում, ապա յուսակտուր կրկնում է ու կրկնում. «Սըհակ, սըհակ. սըհակ». և այսպէս մինչև առաւօտ: Պըտըտիկ, կատարազլուխ, վախկոտ և ամաշկոտ այս թռչնիկը ով է, հարցրի ես բարեկամիցս: Մի՞թէ չգիտես: Եղել են որբուկներ՝ քոյր ու եղբայր. մի երեկոյ Սահակը սանդղում էր իր քրոջ ծամերը. յանկարծ նրան յափշտակում են, տանում: Արծիւ էր յափշտակողը թէ գազան՝ Աստուած գիտէ. միայն քոյրը աղեկտուր ճշում է. «Աստուած, թռչունի թևեր տուր ինձ՝ թռչեմ, եղբայրիկիս գանեմ»: Աստուած թևեր է տալիս աղջկան: Այն օրից ի վեր ծառեր ու դռներ է թափառում նա, լեռներ ու անտառներ է թռչում ու կանչում. «Սըհակ, Սըհակ, Սըհակ»:

Գ. Սըուհաճտեանց

3.

Ի Մ Ա Ս Տ Ո Ւ Ն Զ Ո Ւ Լ Հ Ա Կ Ը

Մի թագաւոր նստած էր իր գահի վրայ: Հեռաւոր երկրից մի դեռպան եկաւ և, առանց խօսելու, թագաւորի գահի շուրջը մի կտոր գիծ քաշեց ու լուռ ու մունջ մի կողմը քաշուեց նստեց:

Թագաւորը այս մարդու արարմունքից ոչինչ չհասկացաւ. կանչեց իր իշխաններին. նրանք էլ մի բան չհասկացան: Թագաւորը շատ վատ գրութեան մէջ էր: Նրա համար մեծ ամօթ էր, որ իր տէրութեան մէջ մի խելօք մարդ չէր գըտնւում՝ դեսպանի արածը հասկանալու համար: Թագաւորը սաստիկ նեղացած՝ յայտնեց ամենքին, որ եթէ նորան պատասխան տուող չգտնուի, էլ ոչ օրի կենդանի չի լնի:

Թագաւորի կողմից խնդրակներ ման եկան ամեն կողմ, և վերջը մի տան մէջ գտան մի ջուհակ (ոստայնանի): Տեսնում են, որ այն մարդը մի տեղ նստած, միևնոյն ժամանակ երեք գործ է շինում.— համ իր կտան է գործում, համ երկու երեխայի օրօրոց է օրօրում, համ էլ տանիքի վրայ ցորեն է վռնել, մօտը մի ճիպոտ է տնկել. երբ ինքն իր կտաւի թիւերը շաժում է՝ կտաւը գործւում է, օրօրոցները օրօրւում են, այն ճիպոտն էլ շարժուելով՝ տանիքի ծառերն են փախչում, ցորենից հեռանում:

Նրանք այս բանի վրայ շատ են զարմանում: Յետոյ նորան պատմում են, թէ հեռաւոր երկրից մի մարդ եկաւ, թագաւորի գահի շուրջը մի գիծ քաշեց, և ոչ որ չկարողացաւ իմանալ, թէ գորանով ինչ էր ուզում ասել: Վեր կաց, վնանք. եթէ դու նրա միտքն իմանաս՝ թագաւորը քեզ մեծ պարգևներ կը տայ:

Ջուհակը մի քիչ մտածում է, յետոյ առնում է երկու վէգ և մի վառեկ և գնում է հետները: Հասնելով թագաւորի մօտ՝ վէգերը հանում է և ձգում է դեսպանի առաջը. Դես-

պանը գրպանից մի բուռն կորեկ է հանում շաղ տալիս գետին: Ջուլհակը բաց է թողնում վառեկը, որ խսկոյն սկսում է կտցահարել կորեկը:

Այս բանը տեսնելով՝ դեռ պանը տրեխները հաղնում է ու սուս ու փուս դուրս գնում:

Թագաւորը ջուլհակին հարցնում է, թէ՛ «Այդ ինչ արիր»: Ջուլհակը պատասխանում է. «Այդ մարդը եկել էր ասելու, թէ՛ «Մեր թագաւորը գալիս է քեզ հետ պատերազմելու, քո երկրին տիրելու. խոնարհում ես, թէ կռուով ես ուզում պատասխանել»:

Ես նրա առաջը վէզեր ձգելով հասկացրի, թէ՛ «Դուք մեզ համար երեխաներ էք, գնացէք վէզ խաղացէք. դուք մի, մեզ հետ կռուողները ո՛վ»: Նա իր շաղ տուած կորեկով ուզեց հասկացնել, թէ՛ «Մեր զօրքերը անթիւ, անհամար են. դուք ի՞նչ կարող էք անել»: Եւ երբ ես վառեկս բաց թողի ու նորա բոլոր կորեկը կերաւ՝ դրանով պատասխանեցի, թէ՛ «Մեր մի մարդը ձեր հազար մարդուն կը ջարդէ. գնա պատմիր քո թագաւորին»:

Թագաւորը այս բացատրութիւնը լսելով՝ մեծամեծ պարգևներ տուեց ջուլհակին և ուզեց նրան վէզիւրի պաշտօն տալ: Բայց ջուլհակը պարգևների մի մասով բաւականացաւ և թագաւորին ասաց. «Ո՛հ, թագաւոր, թող որ ջուլհակ մնամ. միայն այս եմ խնդրում քեզանից, որ չը մոռանաս, որ հասարակ արհեստաւորի մէջ էլ կը գլտնուի աշխատին, որ աշխատի նեղ օրում քեզ պէտք կը գայ: Վէզիւրներով ինչ պատիւ ուզում ես՝ տուր, միայն ջուլհակին ու կօշկակարին էլ մարդու տեղ դիր»:

Դ. Սրուանձտեանց

Մ Ո Ւ Ր Ա Յ Կ Ա Ն

Ես անցնում էի փողոցով... Ինձ կանգնեցրեց մի ծեր, հալից ընկած մուրացկան: Աչքերն արտասուալից, ուռած ու կարմրած, շրթունքները կապտած, հազին լաթեր, մարմնի վրայ անմաքուր վերբեր... Օ՛հ, ինչ այլանդակ կերպով մաշել կերել էր այդ անբախտ արարածին աղքատութիւնը: Նա ինձ պարզել էր իր կարմրած, ուռած ու կեղտերով ծածկուած ձեռքը... Նա հառաչում էր, նա խեղդուած ձայնով ողորմութիւն էր աղերսում:

Դրպաններս սկսեցի տալիս ու վրայ անել... Բան չը գտայ — ո՛չ փող, ո՛չ ժամացոյց, ոչ էլ նոյն-իսկ թաշկինակ... հետո ոչինչ չէի առել... Իսկ մուրացկանը շարունակ սպասում էր... և նրա կարկառած ձեռքը թոյլ կերպով երերում ու ցնցում էր:

Ինքս ինձ կորցրած, չփութուած՝ ես ամուր սեղմեցի այդ գողգոջուն, այդ կեղտերով ծածկուած ձեռքը... «Թողութիւն արա, եղբայր, ես ոչինչ չունիմ»:

Մուրացկանն իր կարմրատակած աչքերը յառեց վրաս: Նրա կապտած շրթունքները քմծիծաղ տուին, և նա էլ իր կողմից պինդ սեղմեց իմ սառած մատները:

«Է՛հ, ինչ արած, եղբայր, — ծամծմեց նա. — դրա համար էլ չնորհակալ եմ. այդ էլ մի ողորմութիւն է, երբայր»:

Ես հասկացայ, որ ինքս էլ ողորմութիւն ստացայ իմ եղբորից:

Տուրգենևի

5.

Ե Ր Կ Ո Ւ Հ Ա Ր Ո Ւ Ս Տ

Երբ իմ առաջ գովաբանում են հարուստ Բոտշիլդին, որ իր ահագին եկամուտներից ամբողջ հազարներ է բաժին հանում մանուկների կրթութեան, հիւանդների բժշկութեան և անկեալների խնամակալութեան՝ ես նրան գովում եմ և զգածում:

Սակայն և գովելով նրան և զգածելով՝ ես չեմ կարող չըլիչել գիւղական մի չքաւոր ընտանիքի՝ մարդ ու կնոջ, որոնք իրանց քանդած բնում ապաստան տուին իրանց մի մօտ ազգականի որբ մնացած աղջկանը:

— Կատեային որ մեզ մօտ առնենք, ասում էր գիւղացի կինը, — մեր վերջին կռակին էլ նրա վրայ կը գնայ, աղի փող էլ չի մնայ, որ աղ առնենք, կերակրին անենք...

— Է՛հ, ոչինչ... մենք էլ կերակուրն առանց աղի կ'ուտենք, — պատասխանեց նորան մարդը:

Ո՛ւր այս գիւղացին, ո՛ւր Բոտշիլդը:

Տուրգենևի

6.

Ա Ն Տ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր Ը

— Մայրիկ, դեռ հեռու է...

— Մօտ կէս մղոն... Ահա այս անտառի ետևում կ'երևան խրճիթները... Մըսում ես, Եսս:

— Ո՛չ, մայրիկ, ո՛չ:

Այս խօսակցութիւնը տեղի ունէր երկու հոգու՝ մօր և որդու մէջ: Մայրն գնում էր առջևից ճանապարհ բանալով որդու համար ձիւնի հիւսերի մէջ: Ամեն մի բռնակ ընկնելով, նա դառնում էր որդուն:

— Զգոյշ, Եսս... Ենցիր այս կողմով:

— Լաւ, մայրիկ, լաւ... սառած չրթունքներով շէնջում էր որդին, սակայն չէր գանգատւում, թէն ցուրտը թափանցում էր մինչև ոսկորները: Եւ հիմա, երբ մայրը հարցրեց.

— Մըսում ես, Եսս... նա պատասխանեց.

— «Ոչ, մայրիկ, ոչ...» Ու միայն նրա զողացող ձայնն էր, որ հակառակ նրա խօսքերին, ասում էր ճշմարտութիւնը:

Երկու մարդ կուռւմ էին ձիւնի հիւսերի հետ... Երկու դիւրաբեկ արարածներ կուռւմ են անսահման, ցուրտ, մեռած բնութեան հետ... Ո՛վ կը յաղթէ, մարդը՝ — թէ այս անշունչ աժդահան...:

— Մայրիկ, դեռ հեռու է... հարցնում է Եսսը:

Չուտով, չուտով, միայն եկ, Եսս, լետ մի մնար, — աղաչում էր մայրը: — Իմ ետեից, իմ ետեից... — Եւ նա հաւաքելով իր վերջին ոյժերը, պատռում է սառած ձիւնի շերտերը, ճանապարհ բանալով իր որդու համար... Նա զգում էր, որ թուլանում է. բայց մի և նոյն ժամանակ զգում էր, որ պիտի գնայ... Թէ չէ ցրտահար մահը սպասում է թէ իրան, թէ Եսսին:

— Միայն թէ բուք չըսկսուի..., քամի չըվերկենայ... — ցածր ձայնով շէնջում էր ինքն իրան մայրը... Ու կարծես՝ իբրև նրա խօսքերին պատասխան, անտառի կողմից բարձրանում է քամին և սառած ձիւնը տալիս նրա երեսով...

— Տէր Աստուած, — շէնջում է նա, դժուարութեամբ շարժելով ցրտից թմրած ոտները: Իսկ ետեից նրա հետքերով գնում է թմրած մանուկը, հագած մօր բաճկոնը, որ նա հանել էր իր վրայից ու տռել նրան:

— Մայրիկ...

— Ի՛նչ է, սիրելիս...

— Մայրիկ... — հազիւ լսելի շէնջում է երեխան ու կուշ գալով նստում է սառը ձիւնի վրայ:

— Եսս, մի քիչ էլ..., արդէն մօտ է... — աղերսում է

մայրը, ու նրա ձայնի մէջ դողում են բոլոր լարերը՝ թէ սիրոյ, թէ աղերսանքի, թէ անսահման յուսահատութեան...:

Նա հանում է իր գլխաշորը ու երեխային փաթաթում նրա մէջ:

— Ես, սիրելիս... Մի քիչ տեղ, մի փոքրիկ տեղ...

— Զեմ կարողանում, մայրիկ, — աւելի կամայ շնջում է երեխան և ուժասպառ փայր ընկնում ձիւնի վրայ... Մայրը մնաց կանգնած ու կոտրատում էր իր սառած ձեռները, իսկ բութը ցրուեց նրա գլխի սև մազերը:

— Ես... շնջում էր նա առամների միջից և կռնում դէպի երեխան, բայց սրա դէպի մայրը դարձած ապակեայ անշարժ հայեացքը զրկում է մօրը իր վերջին ոյժից... Նա ցանկանում է բարձրացնել երեխային և ինքն էլ ընկնում է ծնկների վրայ... Սառնամանիքը յաղթեց նրան, սղմն ցգետին ու, սառցնելով արիւնը, սկսեց թափանցել դէպի սիրտը...:

— Ինչո՞ւ ես դու ինձ, Տէր Աստուած, այսքան խիստ պատժում... Մեռնել այստեղ... առանց քահանայի...

— Նա ցանկանում է բարձրանալ, բայց նրա ծնկները սառել կպել են ձիւնին: — Անիծում մարդիկ... Դուրս վռն-դեցին խրճիթից...

Սաստիկ ցաւը ճնշում էր նրա սիրտը, կըտրտում էր աչքերը ու տարածւում ամբողջ մարմնի մէջ: Նրա շըր-թունքները դեռ ևս ցանկանում էին աղօթք շնջալ, սակայն նա իր միտքը վերջացրեց... գուցէ այնտեղ, միւս աշխարհում...:

Քամին խղճաց նրան ու քնքշաբար ծածկեց ձիւնի վերմակով... Ու գնալով մեծանում էր նրանց վրայ ձիւնեղէն գերեզմանաթումբը...

Խեղճ կինը սառել էր իւր երեխայի հետ: Նրանց դուրս են արել խրճիթից, նրանք էլ գիշերով ճանապարհուել են... Միայն հետևեալ օրն են նրանց գտել ձիւնի տակ:

7.

Մ Ե Շ Ը Ա Ն Ա Պ Ա Բ Հ Ի Ն

1.

Ես փոքր էի, հազիւ եօթութ տարեկան: Մի հեռու տեղից հօրս հետ սայլով վերադառնում էինք տուն:

Յիշում եմ՝ երկար, ոլոր-մոլոր ճանապարհ էր, որ մեզանում «թաղաւորական ճանապարհ» էին կոչում, որովհետև իշխանութեան հրամանով պատրաստուած խճուղի էր: Մեր սայլը բարձած էր ցորենով և այնքան ծանր էր, որ երկու ուժեղ գոմէշները հազիւ էին քաշում: Հայրս գնել էր արգետոյ ալի ցորենը, թէ փոխ էր վերցրել հեռաւոր բարեկամից, այդ չեմ յիշում: Երևի հայրս գոհ էր իր ցորենով, որովհետև սայլի առջևում նստած՝ հանդարտ մոմում էր մի դեղջիական հրդ, մի բան, որ նա անում էր միմիայն այն ժամանակ, երբ գործն աջող էր ու սիրտն ուրախ:

Ճանապարհից ոչ հեռու մի նոր ցանած ցելում կանգնած էր մի ջրուոր*) բահն ուսին դրած. նա ջրում էր իր նոր ցանած արտը և նայում էր դէպի մեզ: Սարեակները և ազգանքները ահագին երամներով հետևում էին մարգերում հոսող ջրի ընթացքին, հաւաքելով միջատներ: Աւելի հեռու բարձրանում էր ծխի մի պտոյտ՝ բարակ և ոլոր-մոլոր. հօտաղներից մէկը կրակ էր արել և, երեխի, եփում էր որ և է արմտիր:

Եւ մեր սայլը ճոնշալով գլորւում էր, հա գլորւում, և հայրս ուրախ սրտով շարունակում էր իր երգը: Այդ ժամին երջանիկ էինք ամենքս՝ և հայրս և ես, և նոյն իսկ մեր գոմէշները, որոնք առանց խարազանի իրանց կամքով հանդարտ քայլում էին որոճալով:

*) Արտը ջրող:

Յանկարծ մեր ետևից լսուեց մի կառքի զանգակի ձայն և դրա հետ միասին մի սպառնալից «խաբարդան»:

Հայրս ցնցուեց իւր տեղում, նրա թիկունքն սկսեց ծռմռուել և նա, խարաղանով մերթ մէկ, մերթ միւս գոմ- շի մէջքին խփելով՝ աշխատում էր սայլը հեռացնել ճանա- պարհից մի կողմ: Մինչ այդ՝ ես յետ նայեցի: Քառաձի կառք էր մեզ վրայ վազողը և երկու զինուած ձիաւորներ սրաբշաւ քշում էին իրանց ձիերը, մէկը կառքի առաջից և միւսը՝ ետևից: Ես սարսափեցի. ես լաւ գիտէի, թէ ինչ խորհուրդ ունի այն կառքը, որին ուղեկցում են զինուած ձիաւորներ. իսկ այդպիսի կառքերից ես այժմ էլ վախե- նում եմ, ուր մնաց մանկութեանս օրերում: Փոշու ամպերի մէջ կորած ձիաւորներն ու կառքը մըրրիկի պէս մեզ վրայ էին վազում, ասես, խեղդելու համար. ինչպէս կ'ուզէի, որ մեր գոմէշներն այդ ժամին թռչունների արագութեամբ խլէին ու փախցնէին մեր սայլը երկրի երեսից, քանի զար- հուրելի կառքը չէր հասել ետևից:

Երևի, մեզ սպառնացող վտանգը շատ էր ահաւոր, որով- հետև ես տեսայ, թէ ինչպէս հեռուում ջրուորը ձեռքերով մի յուսահատական շարժում արեց դէպի հայրս, ճշալով քա- նի ոյժ ունէր. «Ջնւտ, տունդ քանդուի, շմւտ»: Նրա ձայ- նից և ձեռքերի շարժումից վախեցած՝ ազնաւներն ու սա- րեակները մէկէն թռան գետնից, իրար խառնուեցին ահա- գին կռնչիւնով և մեր գլխի վերև պտոյտներ էին գործում. կարծես, մեր դիակներին սպասելով: Մի րոպէ թռչունների կռնչոցը՝ զանգակների ձայնը, կառքի որոտը, ձիերի ոտների դոփիւնը, ձիաւորների սարսափելի «խաբարդան» ու հայ- հոյեանքները իրար խառնուեցին և ես, գլուխս կորցրած՝ էլ չէի հասկանում, թէ մեզ հետ ինչ է կատարւում:

Հօրս նայեցի. նա անխնայ թափում էր գոմէշներին, ուրուում էր իր տեղում, ճշում, գոռում, ատամները կրճը- տում, որ հաստամարմին անասունները մի փոքր շուտ շար- ժուեն, դուրս տանեն սայլը ճանապարհից. սակայն իզո՛ւր,

պանդաղաշարժ, հաստակաշի կենդանիների փոյթը չէր. նը- րանք ոչ ձիաւորներից էին վախենում, ոչ կառքից, և մէջ- քերը դէմ տուած խարաղանի հարուածներին շարունակում էին ճանապարհը մի և նոյն քայլուածքով և մի և նոյն գծով: Մէկ էլ փորձեցի յետ նայել, բայց արդէն ուշ էր. ես տե- սայ կառքը մեր սայլի կողքին, տեսայ երկու ձիաւորներին, որոնք իրանց մարակները շարժելով մօտեցան հօրս, որ կրճ- կուել էր իր տեղում, և էլ բան չտեսայ, որովհետև բարձ- րաձայն ճշացի և գլուխս ծածկեցի ջուախների արանքում, որ չըտեսնեմ, թէ սարսափելի ձիաւորները ինչպէս են սպա- նում հօրս:

Ես լուրջ հաւատացած էի, թէ որովհետև հայրս չը կա- րողացաւ իր սայլը ճանապարհի կենտրոնից մի կողմ դարձ- նել, որովհետև կառապանը ստիպուած եղաւ այդ խորհրդաւոր կառքը ճանապարհի եզրով քշել, ուստի աղան, երևի, բար- կացաւ և հրամայեց, որ ձիաւորները հօրս սպանեն... մտա- ծում էի ես. սիրտս ծմլում էր, ցաւում, որովհետև սպանում էին հարազատ հօրս, իմ խեղճ, իմ բարի հօրը...

II

Եւ այսպէս ես կռացած ծածկել էի աչքերս. ոչինչ չէի տեսնում, բայց լսում էի սարսափելի հարուածների ձայներ և հօրս մեղմ աղերսանքն ու տնրոցը: «Սպանում են, մտա- ծում էի ես, էլի մի րոպէ, և ամեն ինչ կը վերջանայ»: Հա- րուածները բաւական երկար տևեցին. ապա ամեն ինչ լռեց: «Վերջացաւ, սպանեցին պրծան», մտածեցի ես, առանց հա- մարձակուելու գլուխս բարձրացնել: Մի րոպէ ես մոռացայ մարձակուելու գլուխս բարձրացնել: Մեր շուրջը, ուր եմ ես. նոյն իսկ, թէ ինչ է կատարւում մեր շուրջը, ուր եմ ես. յետոյ ինձ թուաց, թէ մեր սայլն անտէր-անտիրական մնա- ցել է դաշտում հեռու, հեռու...: Չըգիտեմ, որքան երկար մնացի այդ գրութեան մէջ, միայն գիտեմ, որ գլուխս բարձ- րացրի այն ժամանակ, երբ հօրս ձայնը հասաւ ականջիս.

— Վեր կաց, որդի, մի վախենար. գնացին:

Թուում էր, թէ ես երազի մէջ եմ. նայեցի, — մենք դարձեալ ճանապարհի վրայ էինք, ջրուորն իր տեղումն էր, ծուխը շարունակում էր բարձրանալ ոլոր-մոլոր, թռչուններն իջել էին ցելի վրայ, մեր սայլն իր առաջուայ տեղումն էր, միայն հօրս գլուխը փաթաթուած էր արիւնոտ թաշկինակով: Մի փոթորիկ էր անցել մեր գլխով, և շքնայելով դրան՝ ես հօրս նայեցի մի բոգէ և ժպտացի ուրախ սրտով, այն, ուրախ սրտով, որովհետեւ հայրս կենդանի էր, որովհետեւ ձիաւորները նրան չէին սպանել. ուրեմն նրանք այնքան էլ չար չէին, ինչքան ես կարծում էի, մտածեցի ես, գթացել են և չեն սպանել հօրս. որ ուզէին, կը սպանէին. ով էր, նրանց ձեռքը բռնողը. միայն ծեծել են, և շատ են ծեծել. է՛հ ինչ անենք, ում չեն ծեծում. մեր գիւղում ուէսը ճիպոտ ունի, որի ծայրից արիւն է կաթում. տանուտէրը՝ խօսմ Լստուած փրկէ: Այսպէս էի մտածում ես և ուրախանում հօրս համար, որ կարծես խեղդուելուց հրաշքով ազատուել էր:

Հայրս ցած իջաւ սայլից և գնաց դէպի առուակը. ես էլ հետևեցի նրան. ջրուորը դանդաղութեամբ մօտեցաւ մեզ և բահի վրայ յենուած կանգնեց առուակի միւս ափին: Դեր գիմաց: Հայրս ու նա նայեցին իրար լռութեամբ:

— Օրն երթայ՝ չարը հետը, — ասաց ջրուորը:

— Օրը գնաց՝ չարը մնաց, — պատասխանեց հայրս:

— Անաստուածները գլուխդ պատռել են:

— Հա, պատռեցին, է՛հ ինչ անենք, այսքանով էլ պըրծայ, լաւ է. չէ՞ որ կարող էին աւելին անել. մեր գլուխն էլ, գիտես, հաստ է, կը գիմանանք:

— Տեսչէն, քանի ճշացի, որ շուտ հեռանաս ճանապարհից:

— Ախր ինչ անեմ, ախպեր, սատկած գոմէշները չը շարժուեցին, ինչքան ծեծեցի:

Կրկին լռութիւն տիրեց. հայրս մի քանի բուռը ջուր վերցրեց և ազահութեամբ խմեց. նոր գզացի. որ ես էլ ծաբաւ եմ. հօրս օրինակին հետևեցի:

— Երեսդ էլ լուա, բարեկամ, ասաց ջրուորը, այդպէս լաւ չէ, որ տուն գնաս, արիւնոտ է: — Հօրս ձախ այտը ամբողջապէս պատած էր արիւնով: Նա ձեռքով շօշափեց, նայեց կարմրած մատներին, մի բան մոմոաց ատամների աբանքից և կռացաւ ջրի վրայ, երեսն էր լուանում: Զուրը կարմրեց և արիւնոտ կոհակները գլորւում էին դէպի արտը:

— Վայ, վա՛յ, արտն արիւնով է ջրում, ճշացի ես:

— Արիւն և քրտինք. մոմոաց ջրցուորը, բահն ուսին գնելով:

Էլի մենք սայլի վրայ էինք, գոմէշները վերսկսեցին իրանց դանդաղ ընթացքը, անիւները գլորւում էին այս անգամ ցաւոտ ճոնչիւն բարձրացնելով, իսկ հայրս լուռ էր և մտախոհ: Նա էլ չէր երգում:

Ա. Ահարոնեան

8.

Ե Ր Ե Խ Ա Ն Ե Ր Ը

1

Յուրտ ձմեռուայ մի առաւօտ մեծ քաղաքի դառիվայր փողոցից դանդաղ բարձրանում էր մի վեց-եօթ տարեկան երեխայ. նա կրում էր իր մէջքին մի փոքրիկ կողով, որ պէտք է լիքը և ծանր լինէր, որովհետեւ մանուկը անդադար սայթաքում էր սառած ձեան կոկ մակերեւոյթի վրայ և հաղիւ քայլում էր:

Նա մեծ քաղաքի բանուոր ծնողների գաւակ էր. նրան ծանօթ չէին հայրական յարկի սեփական պարտեզի հետ կապուած քաղցր յիշողութիւնները: Մանուկը գիտէր, որ այն տունը, ուր իրանք ապրում են այժմ, ուրիշինն է, բայց նա այդ մասին քիչ էր մտածում, միայն թէ կարողանար շուտ հասնել, ազատուել այս անտանկի ցրտից:

Եւ նա շտապում էր, որքան կարող էր, բայց նրա քայլուածքը դժուարացնում էին. ցուրտը, ձիւնը և մանաւանդ կօշիկները, որոնք չափազանց մեծ էին նրա փոքրիկ ոտներին համար, և խեղճ երեխան հազիւ էր քաշ տալիս նրանց: Այդ էլ վնաս չունէր, բայց մի կօշիկի կողքը պատառուած էր և ամեն անգամ, երբ մանուկն այն ոտքն առաջ էր ձգում, փոքրիկ թաթի բթամատը դուրս էր սողում այդ բացուածքից, քսւում էր ձեանը և ժրկին ծածկւում, ինչպէս մի վախեցած սողուն, որ գլուխը դուրս է հանում բնից և վտանդ զգալով ներս քաշւում կրկին: Հօր կօշիկներն էին, որոնք ամբողջ տարիներ քաշ էին եկել բանուորի տանջուած ոտներից: Մի քանի շաբաթ առաջ, երբ նա, հագնելով առաջին անգամ այդ կօշիկները՝ փորձեց քայլել և ընկաւ անագին աղմուկով, նա ցաւով նայեց իր ոտներին և նրա փոքրիկ գլուխը շէր հասկանում, թէ ինչին են հարկաւոր այդքան մեծ կօշիկները, այդքան ծանր, այդքան չոր:

— Մայրիկ, ակօր ուրիշներինը փոքր են ու թեթիւ:

— Մենք չունենք, գաւակս, — եղաւ պատասխանը:

Մայրն ասաց՝ «մենք չունենք», ուրեմն պէտք էր հագնել, պէտք էր քաշ տալ այդ բեռը: Այսօր երեխան դարձեալ ցաւով էր նայում իր ոտներին, բայց էլ չէր զարմանում կօշիկների ծանրութեան, տգեղութեան վրայ. նա այդ դժուարութեանը սովորել էր արդէն, կ'ուզէր միայն, որ իր փոքրիկ վտիտ մատը դուրս չըգար այն պատառուածքից, և աշխատում էր այնպէս քայլել, որ մատը չը բացուի, ձեանը չը քսուի, բայց այդ նրան չէր աջակցում և ցուրտը կամաց-կամաց ընկճում էր նրան, փոքրիկ, կծկուած մարմինը դողդողում էր, խղճուկ ոտներն ու ձեռները կապտել էին:

Չմեռուան սկզբից քոյրն էր նրանով հէնց այս ժամին ածուխ բերում, վառարանը վառում:

Եւ այդ քոյրը մնաւ: Մի առաւօտ, երբ ինքը դարձնեց, քոյրն անշարժ պառկած էր անկողնում. հայրը չէր երևում, — մայրը կամացուկ լալիս էր. փոքրիկ կողովը դատարկ

էր, և վառարանը չէր վառւում: Երեխան լաւ յիշում է, որ այդ օրը զարթնելուց յետոյ ինքը շատ մրսեց, երբ չորերը հագնում էր. նա ամենևին չէր հասկանում, թէ վառարանի կրակը այդպէս դժուար է ձեռք բերում:

Քրոջ մահից յետոյ մայրն էր գնում ածուխ բերելու. նրա մտքովն անգամ չէր անցնում, թէ այդ կողովը վերջի-վերջոյ իր մէջքին կը նստի: Բայց երէկ առաւօտ նա զարթնեց և մօրը գտաւ հիւանդ պառկած, կողքին մի փոքրիկ երեխայ, որ, չըգիտես ինչու, ճշում էր անպադար. սենեակը դարձեալ ցուրտ էր. վառարանը սառը: Նա չորերը հագաւ դողդողալով: Մայրն ասաց, որ ինքը հիւանդ է, որ այս պտիկը մի նոր քոյրիկ է, գիշերն ընկել է երկնքից, որ այդ իր մեռած քոյրն է ուղարկել, որ մեծանայ նրա փոխարէն գնայ ածուխ բերի:

— Իսկ մինչև այդ, — ասաց մայրը, — դու պէտք է գնաս ածուխ բերես:

— Մայրիկ, չմտ կը մեծանայ իմ քոյրիկը:

— Հա, որդի, շուտ կը մեծանայ. որ սենեակը տաք լինի, շատ շուտ կը մեծանայ:

Յետոյ մայրն աւելացրեց, որ իր տղան խելօք է, քաջ տղայ, է որ նա կը լսի իր մօրը և խելոյն կ'երթայ ածուխի. նա խօսմ ճանաչում է ածխավաճառի խանութը:

Եւ այսպիսով՝ փոքրիկ կողովը յայտնուեց նրա մէջքին: Ահա այս էր մտածում երեխան, երբ բարձրանում էր ձիւնոտ դառիվայրով: Յուրտ էր, բեռը ծանր, ոտները տակ ձիւնը ճոճռռում էր, աջ ձեռքը, որով բռնել էր կողովի պարանը, սաստիկ կապտել էր. նա դուրս հանեց դրպանից ձախ ձեռքը, բռնեց պարանը և սկսեց փշել սառած ձեռքը տաքացնելու համար, բայց նրա խղճուկ չունչն էլ այնքան տաք չէր, ջանքերն իզուր անցան:

Վիճակը քանի գնում վատանում էր, բայց մայրն ասաց, որ նա խելօք, քաջ տղայ է, նա չի վախենայ ցրտից և կ'երթայ ածուխի: Այն, նա չի վախենում ցրտից, բայց ոտի բաց

մատը շատ է մորմորում, աջ ձեռքը շատ է կսկծում, գոնէ շուտ բարձրանար և աղատուէր դառնալուց, այնուհետև հեշտ է: Զրթունքները դողդողացին, նա չի ուզում լաց լինել. մայրն ասաց, որ նա քաջ է, այդ միայն ցրտից են դողդողում. ահա նա ներքեի շրթունքը ներս քաշեց և ատամներին շարքի մէջ սղմեց. էլ չի դողայ: Նա բարձրանում է. Տէ՛ր Աստուած, այս որբան երկար է ձիւնոտ դառնալու. վերելքը վերջ չունի. այս անգամ աչքերը թացացան և միայն երկու կաթիլ աչքերի երկու խորշերից քաշ ընկան, մնացին. այդ էլ ցուրտն է, մտածեց երեխան, և թևով սրբեց ու առաջ քայլեց:

II

Հագիւ դառնալու կատարին հասած, անց ու դարձից կոկուած ձեան վրայ ոտքը սայթաքեց. նա ընկաւ ծնկների վրայ, թէև իսկոյն վերկացաւ, բայց աչքերից արցունքները կաթիլ-կաթիլ թափուեցան և նա այս անգամ բարձրաձայն հեկեկաց: Հէնց նոյն րոպէին դառնալու վրայ յայտնուեց մի ուրիշ երեխայ. նա էլ մի բան ունէր ձեռքին, մի փոքրիկ, կոկիկ սահնակ, որով մանուկները ձմեռ ժամանակ սահում են ձիւնի վրայ դարձիվեր փողոցներում: Հարուստ ծնողների մի բաղդաւոր երեխայ էր, ձեռներին ունէր բրդեայ տաք ձեռնոցներ, ոտներին՝ փոքրիկ սիրուն կոշիկներ ուտի-նէ կրկնակոշիկների մէջ, վրան՝ հաստ տաքուկ վերարկու: Նա վազելով, ուրախաձայն աղաղակներով դուրս թռաւ հարեան տնից, բայց տեսնելով այս երեխային, որ կողովի տակ կուցած արտասուում էր, կանգ առաւ ինչպէս քարացած:

Նրանք երկար նայեցին իրար. երջանիկ, հարուստ երեխան տեսնում էր այդ կեղտոտ, գզգզուած երեխայի մէջ մի փոքրիկ գաղան, որ կարող էր գուցէ կծել. իսկ արտասուող երեխան նայում էր առաջինին և զարմանում էր, որ օրուայ միևնոյն ժամին, միևնոյն դառնալու վրայ, միևնոյն ցրտի տակ ճիշտ իր հասակակից մէ երեխայ կողով չունի, չէ մըր-

տում. որ նրա ոտքի մատը դուրս չէ գալիս կոշիկի ծակից, որ նա չէ սայթաքում, չէ դողում, չէ լալիս:

Ամենից ծանրը, ամենից անտանելին դարձեալ իր կոշիկներն էին. մանուկը նկատեց, որ իր բաղդաւոր հակառակորդը զարմացած հէնց իր ահագին կոշիկներին է նայում. ինքն էլ աչքի տակով նրա ոտներին նայեց. նրա կոշիկները ինքն ասէր փոքր էին, ինքն ասէր սիրուն: Խեղճ... նա երբէք այդպէս ցաւ չէր զգացել. նոյն իսկ առաջին օրը, երբ նա ընկաւ երեսի վրայ, նրա վիշտն այս աստիճան մեծ չեղաւ. որբան ալսօր: Օ՛, ինչպէս կ'ուզէր նա փոքրիկ կոշիկ ունենալ այս ժամին: Հապա մի կոշիկի այդ պատառուածքը... Գոնէ այդ չըլինէր, մտածեց երեխան, բայց հէնց նոյն վայրկեանին անսպասելի կերպով, կարծես դիտմամբ, կապտած մատը դուրս ցցուեց. նա զգուշութեամբ ներս քաշեց և շարունակեց նայել դիմացինին:

Երկար ժամանակ լուռ էին նրանք: Առաջինը խօսեց բախտաւոր երեխան:

— Է՛յ, բլօճ, ինչո՞ւ ես լալիս:

— Ցուրտ է... էլ չեմ լալիս, — շտապեց աւելացնել երկրորդը, ամաշխելով իր թուլութիւնից իր հասակակցի առաջ: Մայրն ասել էր որ նա քաջ է:

— Ցուրտ է, հէ՛յ *) էլ ցուրտ չէ... ես չեմ մըսում, — վրայ բերեց առաջինը յոխորտանքով:

Նրանք կրկին լռեցին, կրկին նայում էին իրար, ոտից գլուխ չափելով:

— Ինչո՞ւ ես տանում ամուսն:

— Քոյրս մեռաւ, մայրս հիւանդ է, տանում եմ, որ սլըստիկ քոյրս տաքանայ, մեծանայ, յետոյ նա կ'երթայ ամուսնի:

— Մերը ծառան է բերում: Գիտես, ես այստեղից դէպի ներքև այնպէս սլում եմ, որ դու իսկի չես կարող բռնել:

*) Բոլորովին:

Բանուորի գաւակը մի դառն հայեացք ձգեց իր հակառակորդի վրայ և առաջ շարժուեց։ Հազիւ մի քանի քայլ արած՝ նա յանկարծ զգաց իր գլխին ձնագնդի մի սաստիկ հարուած. ցաւը խիստ էր, բայց նա էլ չարտասուեց, այլ նեղացած յետ դարձաւ։ Իր խօսակիցն էր խփողը, որ իր սահնակի վրայ նստած՝ սլանում էր դէպի ներքեւ, յետ-յետ նայելով և հըռ-հռալով։

Վշտացած մանուկը վճռեց վազել, բռնել նրան, մի քանի հարուած տալ գլխին, որ նա էլ լաց լինի, արցունք թափի իր պէս։ Սահնակը շատ արագ էր իջնում, իր կօշիկները շատ էին ծանր, շատ էին մեծ, մէջքի բեռն էլ ճնշում էր, ճնշում. ահագին կօշիկները ճոճաւային ձեանք վրայ, նա կրկին սայթաքեց և այս անգամ այնպիսի ոյժով փռուեց գետին, որ կողովը շուռ եկաւ, ածուխը թափուեց, դէմքը թաղուեց ձեանք մէջ, քիթն արնեց, առաջի առամները խըրուեցին շրթուներէ մէջ. հակառակորդին բռնելու հնար չըկար. նա սղմեց իր բռունցքը, բարձրացրեց օդի մէջ վեր և ճշաց սպառնալի ձայնով։

— Սպասիր, մենք էլի կը պատահենք։

Նրանք հեռու չեն ապրում իրարից, անշուշտ էլի կը պատահեն։

Ա. Ահարոնեան

9.

Լ Ե Ռ Ն Ե Ր Ո Ւ Մ

Երկու ընկեր էինք և գնում էինք սարերով, ձորերով. մի և նոյն հոգսն էր մեր երկուսիս էլ միաժամանակ մեր յարկերի տակից դուրս չպրտել։ Այդ միաս չունէր, գոնէ ճանապարհն ապահով լինէր։

— Ախ մեր լեռները, հեռուից նայում ես՝ կապոյտ, ա-

լիքաւոր բարձրութիւններ, խորհրդաւոր ու սիրուն, որ կարծես թարթում են ու գրաւում քեզ իրանց ծոցը. մօտենում ես, թաղում ես ձորերում, կիրճերում։ Լուռ սարսափը պատում է կուրծքդ ու խեղդում։ Առում են լեռներում մարդ հեշտ ու ազատ է չնշում։ Այստեղ կարծես օդ չըկայ։

— Օդ կայ, թէ չկայ, այդ մի և նոյն է, պէտք է անցնենք, լաւ է լուռ կաց և ձիուն դօր տուր, շուտ անցնենք, դատողութեան ժամանակը չէ։

Ես լուռ կացայ, ընկերս իրաւունք ունէր, բայց ձիւս այն օրին չէր, որ դօր տալով բան դուրս գար. դեռ նրա բանը լաւ էր, հոնի մի կարճ փայտը ձեռքին էր, անդադար դարկում էր իր ձիու կողերին և առաջ ընկնում։ Իմը՝ մի ոլորմէի, լլար կենդանի, ասպանդակների պատճառած ցաւը տանում էր, բայց ընթացքը չէր փոխում. ես շարշարում էի նրան, նա շարշարում էր ինձ։ Եւ գնում էինք, ճար չըկար։— Մեր մի կողմում բարձրանում էր Չարսալայ սարը և միւս կողմում Թաքեալթուն. երկսի ստների տակ բլուրներ ու ձորեր, մութ կիրճեր ու ժայռեր, մացառներ, և մեր ճանապարհը օձապտոյտ։

Կէս օր էր և դեռ մենք ուրբան պիտի գնայինք՝ վտանգաւոր տեղերից ազատուելու համար։

— Անիծումը Բարդողեան չղթայ. տեսնես ուրիշ աշխարհում էլ այսպիսի սարեր կան։

— Սիրուն սարեր են։

— Սիրուն են. թող հիմա մի խումբ գլուխ կըտրողներ առաջներս դուրս գան, նոր կ'իմանաս սիրուն են՝ թէ չէ։ Էլի նրանք սիրուն կը մնան, սարն ինչ անի, որ ես և դու հիմայ այստեղ իրար մորթենք։

— Տեսնումես այն սև մեծ ժայռը մեզանից դէպի ձախ, ասաց ընկերս։

— Տեսնում եմ։

— Անունը գիտեմ։— Ո՛չ։— Նա կոչւում է Գոկորդ-կըտրող։— Ինչո՞ւ։

— Որովհետև չատ ինձ ու քեզ նման ողորմելիներ
գլխիսները թաղել են այնտեղ։

— Անիծում ժայռ։

— Ժայռը մեղաւոր չէ. մեզ էլ կարող են սպանել, բայց
այդ ժայռը կը մնայ օրհնուած։

— Ընկերս դարձեալ իրաւունք ունէր. ես գլուխս քաշ ձգե-
ցի, մի պահ լուռ կացայ, մտածմունքի մէջ ընկղմած։

— Որ այդպէս է, ինչո՞ւ այստեղից եկանք. չէ՞ որ դու
ճանաչում ես այս լեռների բոլոր անկիւնները։

— Ուրիշ ճանապարհ չըկայ. բայց ապահով եղիր, ցերե-
կով այս տեղերում վտանգը միշտ մեծ չէ. ցաւի տէր ենք,
պիտի անցնենք. մարդ էլ պատահի մեր ինչը տանի։

— Զէնք էլ չունինք։

— Նա յետ նայեց մեղմ ժպտալով. «Զէնքով ինչ կ'անէիր»։

— Ի՞նչ կ'անէի, ես ի՞նչ գիտեմ, դէ վտանգաւոր սարե-
քում անգէն լաւ չէ, գոնէ մի խէնջար։

— Տանը խէնջար ունէիր։

— Զէ։

— Երբ և իցէ ունեցել ես։

— Զէ, բայց կարելի էր ճարել։

— Ճարած խէնջարով բան չի դուրս գալ։ Զիւղ գօր
տուր. դու էլի յետ մնացիր։

— Ես սկսում էի բարկանալ. ձիւ չէր գնում։ Զարս կող-
մերս սարսափելի էր, իսկ նա քշում էր առաջ այնպէս հան-
գիստ, կարծես Կոկորդ-կորոզ ժայռն առաջներս չը լինէր։
Միթէ նա էլ չի վախենում ինձ պէս, էլ ի՞նչ կարիք կայ
ինձ մօտ քաջ ձեռնալ, մտածում էի ես՝ նայելով նրա օրօր-
ուող թիկունքին, նրա կարճ մահակին, որով անդադար խը-
թում էր ձիւն կողերը։ Նրա ձին էլ մի բան չէր, բայց էլի
իմից լաւ էր։ Մտքովս մի բան անցաւ, գնամ ասեմ. «Դէ, որ
դու այնպէս քաջ ես, արի՛ ձիւերս փոխենք, և դու յետևիցս
գնա՛, ես առաջից. ես յետևից վախենում եմ»։

— Լսիր։

— Էլի ի՞նչ կայ. նա յետ նայեց... տեսայ այդ պարզ,
խաղաղ դէմքը և ամաշեցի մտածածս յայտնել։

— Կեցիր ես հասնեմ քեզ, գուցէ ձիւ այդպէս լաւ գը-
նայ քսնի հետ կողք-կողքի։

— Նա կանգ առաւ։ Ես հասայ։ Վրաս նայեց փորձող հա-
յեացրով։

— Դու շատ ես վախենում։

— Ի՞նչ կայ չըվախենալու. այս ժայռը, այս սարերը։

— Դու հաւատում ես բազմիդ։— Ի հարկ է։

— Եթէ հաւատում ես, էլ ի՞նչ ես վախենում. ինչ
գրուած է, այն էլ կը կատարուի։

— Իրաւունք ունիտ, բայց վախենում եմ։

— Ես լռեցի և սկսեցի մտածել նրա ասածի մասին. ձիւն
որ, եթէ մարդ իր ճակատագրից ազատուել չի կարող, ին-
չու եմ վախենում։

— Դէ դու ասա, ինչո՞ւ ես վախենում։

— Ինչո՞ւ ես վախենում, ասաց նա դանդաղութեամբ,
երևի նրա համար, որ չես իմանում, արդեօք, ճակատագրիդ
գրուածն է կատարւում, թէ՞ չըգրուածը։

— Ես չեմ հասկանում, դու միշտ...

— Վ՛րդ... Մի գնդակ էր, որ Կոկորդ-կորոզ ժայռի կող-
մից եկաւ ու անցաւ մեր գլխի վրայով։ Վ՛րդ..., անցաւ
երկրորդը։

— Հիմայ հասկացար։

— Ես էլ սիրտ չունէի նրան հասկանալու. սարսափած
նայեցի գէպի ժայռի կողմը և տեսայ, թէ ինչպէս վեր ցը-
ցուեց նախ մի մարդու պատկեր, ապա երկրորդը։

— Քիւրդ աւաղակներ էին։

— Կանգ առէք, հրամայեցին նրանք մի գոյգ հրացանի
փողեր մեզ ուղղած։

— Մենք կանգ առանք, ճար չըկար։

— Ցած իջէք ձիերից, լսուեց երկրորդ հրամանը։

Ընկերս մի րոպէ մնաց մտազբաղ: Տեսնես քանի հողի են, ասաց նա կամացուկ:

— Երկու են, ես լաւ տեսնում եմ. դրանից մեզ լինշ օգուտ, մի հողի էլ լինէր, այդ հրացանով մեզ... — Դու էլի սկսեցիր:

— Ցած իջէք, թէ չէ... խուսեց նոյն հրամանն աւելի խիստ կերպով: Մենք ցած իջանք:

— Այժմ թողէք ձիերը և հեռացէք դէպի մի կողմ:

— Ձիդ թող և հեռացիր, ասաց ինձ ընկերս կամացուկ:

— Իսկ դո՛ւ... —

— Թող, ասում եմ:

Նա ինձ երբէք այդպէս խիստ չէր հրամայել. թուում էր, եթէ էլի մի բառ ասեմ, ինձ կը խեղդի տեղն ու տեղը: Ես հնազանդուեցի:

Ընկերս իր ձիու սանձից բռնած մի քանի բայլ առաջացաւ դէպի աւազակները:

— Նայեցէք, ասաց, ես բոլորովին անդէն եմ. այս ձին կատաղի է. եթէ թողնեմ, կը փախչի, ինչպէս մըրրիկ, և ոչ ձեզ բաժին կը լինի, ոչ մեզ: Ափսոս է. ցած եկէք ու տարէք. մեզ էլ թողէք մեր ճանապարհը ոտքով շարունակենք: Խեղճ մարդիկ ենք, ինչպէս տեսնում էք, մեր ցաւի համար չօրերն ենք ընկել:

Ես նայում էի և չէի հասկանում. թէ լինշ է միտքը, քանի որ լաւ գիտէի, որ այդ ձիու կողերը մահակով էլ ջարդես, դարձեալ փախչողը չէ, էլ ինչո՞ւ չի ձգում, որ մենք թողնենք ու գլուխ առնենք կորչենք չուտով:

Աւազակները մի երկու րոպէ իրար հետ խորհրդակցեցին և ապա, հրացանները դէպի մեզ բռնած՝ ցած իջան ժայռից և առաջացան դէպի ընկերս, որ հանգիստ կանգնած սպասում էր նրանց: Ահա նրանք բոլորովին մօտեցան, աներկիւղ և վստահօրէն: Ընկերս շարունակում էր կանգնել անշարժ և հանգիստ: Մէկ էլ յանկարծ ընկերս ազատ ձեռքը բարձրացրեց և հոնի փայտով արագութեամբ մի

ժանր հարուած իջեցրեց քիւրդի մեկնուած ձեռքի դաստակին ու փշուր-փշուր արեց: Սա ցաւից մռնչաց, կծկուեց ու թեր բռնած գետին ընկաւ: Համարեա մի և նոյն վայրկեանին փայտի երկրորդ հարուածը իջաւ միւս քիւրդի գազաթին, որ նոյնպէս գլորուեց գետին, հրացանը ձեռքից թողնելով:

— Վաղիր, ճրչաց ընկերս: Ես մօտեցայ: Մի վայրկեան յետոյ երկու աւազակները գլխաթափ և կապոտուած՝ մեր ոտների առաջին էին: Ես աչքերիս չէի հաւատում:

— Մի քիչ ջուր թափիր այս ուշաթափուած քիւրդի երեսին, թող ուշքի գայ:

Հրամանը կատարեցի, ինչպէս ստրուկ: Թակարդում առնուած զազանների պէս այս երկու քիւրդերը ընկած էին կանանչի վրայ և ապուշ-ապուշ նայում էին մեզ: Նրանք չէին անսպասելի դէպքից:

Ես նրանցից պակաս չփոթուած չէի. նայում էի և չէի հասկանում, թէ ինչ գործ ունին այդ երկու զազանները մեր ճանապարհի վրայ, այն աստիճան արագ կատարուեց այդ բոլորը:

— Ջուր, մըմնջաց ջարդուած բազկի տէրը առանց մեզ նայելու, կարծես ուրիշից էր սպասում մի քանի կաթիլ ջուր:

— Ջուր տուր սրան, ասաց ընկերս: Ես վազեցի մօտակայ աղբիւրը, գլխարկիս մէջ մի փոքր ջուր ածեցի և բերի: Պապակած քիւրդը խմեց, բայց շարունակում էր տնքալ ցաւից:

— Թեղ շատ է ցաւում, հարցրեց ընկերս:

Վերաւորուած քիւրդը նայեց նրա աչքերի մէջ, մի բան մոմռաց և գլուխը քաշ ձգեց, հարցը թողնելով անսպասուած:

— Ինչո՞ւ չես պատասխանում:

— Քեզ ինչ թէ ցաւում է:

— Ինձ ինչ թէ ցաւում է, ուզում էի կապել:

Քիւրդը հեղնաբար նայեց նրան. չէր հաւատում թըշնամու խօսքերի անկեղծութեանը:

— Կապիր սրտ թեւ, դարձաւ, ինձ ընկերս: Ես մօտեցայ, պատռեցի բիւրդի շորերի մի մասը, վիրակապ չինեցի և պատեցի փշրուած բազուկը: Միւս ընկերը շարունակում էր նայել գաղանի վայրենի աչքերով և կարծես ոչինչ չէր հասկանում:

— Ինչո՞ւ չէր սպանում մեզ, ասաց նա յանկարծ:

Ընկերս ժպտաց:

— Դուք մեր տեղը լինէիք կը սպանէիք:

— Անպատճառ:

— Ինչո՞ւ էր սպանում անմեղներին:

— Ես ինչ գիտեմ:

— Մենք ձեզ չենք սպանի:

— Հասկա ինչ կ'անէք:

— Մի բան կ'անենք: Վեր կաց, սիրելիս, հեծնենք ձիերը, արեն արդէն թերուեց, իսկ մենք շատ ճանապարհ ունինք:

— Իսկ սրանք:

Պատասխանի փոխարէն ընկերս արձակեց անդէն գերիներին:

— Գնացէք, ասաց նա:

Քիւրդերը վեր կացան իրար բռնան, օրօրուելով գնացին նորէն դէպի Դոկորդ-կտրող սարը, իսկ մենք վերցրինք նրանց զէնքերը, թռանք ձիերի մէջքին և քշեցինք անցանք փտանգաւոր վայրերից:

— Ասա այժմ, սիրելիս, գրուածը կատարուեց, թէ չը գրուածը:

— 2ը գիտեմ. պատասխանեցի, բայց ընկերս դարձաւ իմ աչքում մի հսկայ, որ կարծես իր ձեռքում տանում էր իմ բաղդը, և այդ բաղդին էլ ոչ մի փտանգ չէր սպառնում...

Ա. Ահարոնեան

10.

Ա Ղ Բ Ի Ի Ր

Ա

Գաղթականների խումբը, թշնամուց փախչելով՝ մէկ ամայի տեղ հաստատեց իր բնակութիւնը: Ժամանակը գարնանային էր. շուտ-շուտ տեղացող անձրևների պատճառով գաղթականները ուշադրութիւն չը դարձրին այն հանգամանքի վրայ, որ նրանց բնակութեան մօտերը ոչ գետ կար, ոչ աղբիւր: Գաղթականներից մէկը, որ աւելի գեռառես էր, առաջինը ուշ դարձրեց այդ ձախողակ բանին, և իւր բռնած տեղի վրայ սկսեց ջրհոր փորել. նրա միամիտ ընկերները, որովհետև ազատ ժամանակ ունէին, սրտանց օգնում էին նրան: Հաղիւ թէ բահը մի քանի անգամ գետնին զարկեցին, ո՞վ հրաշք, խցուած աղբիւրի ակը բացուեց և մէջից սկսեց ջուրը առատօրէն բղխել: Տէրը—նրա անունը Հազա էր—շատ ուրախացաւ. նրա հետ միասին ուրախ էին նրա միամիտ ընկերները՝ Աստուծոյ այս անակընկալ ողորմութեանը, որ շնորհել էր նա իրենց դրացուն. նրանք վստահ էին, որ երկնքի անձրևը տարին տասներկու ամիս նոցանից անպակաս պիտի լինի, բայց եթէ երբեմն ջրի պակասութիւն էլ լինէր, նրանք երկիւղ ունենայու չէին, որովհետև նրանց դրացին ունէր առատ աղբիւր, որի ջրից անշուշտ նա մասն պիտի հանէր կարօտեալներին, մանաւանդ որ—նրանք այդպէս էին կարծում—այդքան ջուր նա երբէք չի կարողանում սպառեցնել և նրա պէտքից միշտ պիտի աւելանար: Թէև նրանց առողջ դատողութիւնը այդպէս էր կարծել տալիս նրանց, բայց Հազայի կարծիքը բոլորովին ուրիշ տեսակ էր: Իսկ աղբիւրի ջուրը շարունակ վազում էր գնում:

Դաշտերը վարուեցին ու ցանուեցին. անձրևները շարունակ գալով և արեգակն էլ իր ջերմութիւնը տարածելով՝ դաշտերի երեսին՝ սերմերը ծլեցին և բոյսերը կանաչեցին ու

մի քանի ժամանակից ցորենի հասկերը մէկ թիզ բարձրացան գետնից: Եղանակը փոխուեց, առաւօտից մինչև երեկոյ անընդհատ պարզ էր երկինքը: Արեւ աւելի էր սաստկացնում իր ջերմութիւնը. արեւելքից չոր քամիները փչելով՝ սկսան դեղնացնել ցորենի բոյսը: Աղբիւրի տէրը անհոգ էր. նա ջուրը տարաւ և ջրեց իւր արտը և նրա ցորենը ապահով մնաց երաշտից: Միւս գաղթականները՝ տեսնելով ջրի այդպիսի բարերար զօրութիւնը, նոյնպէս ուզում էին ջրել իրենց արտերը, բայց հագան նրանց առջև պայման դրեց, ասելով. «Եթէ ինձ օգնէք ջրադաց շինելու, այն ժամանակ ոչ միայն կը տամ ձեզ ջուր, այլ և շինելիք ջրադացս ամառուայ մէջ ձեր ցորենը կ'ալայ և ալիւր կ'անի»:

Գաղթականները տեսան, որ իրաւ է նրա ասածը, որ ջրադաց պէտք է, ուստի ուրախ ուրախ սկսան ջրադաց շինել և նրանց աշխատանքի փոխարէն, հագան թոյլ տուեց նրանց արտերը ջրելու: Ամառուայ մէջն էր, հասան ցորենները: Երբ գաղթականները հասկերը հնձեցին, կալ տարան կամենցին ու ցորեն ստացան, եկան հագային ասացին. «Տուր ջրադացդ ցորեններս աղանք»: Հագան ասաց. «Իմ բրնակարանիս շուրջը շինեցէք քարէ ամուր պատ, այն ժամանակ ես կը թողնեմ ջրադացիս մէջ ձեր ցորենը աղաք»: Նրա տան շուրս կողմը հաստ ու բարձր քարէ պատեր ու ամուր դռներ շինուեցին, և գաղթականները աղացին իրանց առաջին հունձի ցորենը: Չմեռը անցաւ, գարունը եկաւ. գաղթականները նորից վարուցանք ելան: Հագան նրանց ասաց. «Վարեցէք, ցանեցէք, հնձեցէք իմ արտերը, ապա թէ ոչ՝ չեմ տալ ձեզ ոչ արտերդ ջրելու ջուրս և ոչ ցորեններդ աղալու ջրադացս»: Գաղթականները միտք արին, և յօժարեցան նրա պահանջը կատարելու. վարեցին, ցանեցին նրա արտերը. իսկ ինքը հագան ոչ միայն անաշխատ էր, այլ և գլխների վրայ պտուտ գալով՝ սաստիկ հրամաններ էր տալիս նրանց, առանց թագի թագաւոր էր նրանց վրայ: Փոքր ինչ ժամանակ անցնելուց յետոյ, ասաց հագան «Ար-

տերիս վրայ աշխատելու համար ամառները աղբիւրիցս ջուր էք առնում, բայց ինչ վարձատրութիւն պիտի տաք ինձ տարուայ ուրիշ եղանակներին ջուրս առնելու համար: Ահա ձեզ վրայ հարկ եմ դնում. ամէն մէկ կուժ ջրին այսքան բուռ (ափ) ցորեն պիտի հատուցանէք ինձ. ապա թէ ոչ՝ ջուր չըկայ ձեզ»: Եւ փորեց իւր բակի մէջ ահագին պըրգայ և աղբիւրի ջուրը այնտեղ վաղեցրեց:

Գաղթականները անջուր մնացին: Ջուրը մարդուս ամեն օր պէտք է խմելու, լուացուելու, կերակուր եփելու, ձի ու տաւար ջրելու. գիւղացիները ամէն օր իրենց պէտք ջրի համար տանում էին իրենց ցորենը և տալիս հագային, լըցնում էին նրա ամբարները և բերաններից հացը կտրում էին: Քանի որ հագայի տունը չէնանում էր, նրա դրացիները աղքատանում էին, այնքան հագան իրան երջանիկ էր համարում, որովհետև նա այն անգութ մարդկանցից էր, որոնց սրտի ուրախութիւնը բաղմանում է ընկերների տըխութիւնից և թշուառութիւնից:

«Ո՛վ մարդ», ասում էին դրացիները, «Աստուած իւր առատ աջովը օրհնել է. ոչ հացդ պակաս է, ոչ ջուրդ և ոչ մեր պատիւը ու ծառայութիւնը քեզնից: Այդ անսպառ ջուրը, որ ժողովում ես անյատակ պրզայիդ մէջ, դու երբէք չես կարողանալու սպառեցնել ոչ քո և ոչ գաւակներիդ պէտքերի համար. ժամանակ ժամանակ մեզ էլ տուր նրանից. մեր արտերը ցամաքում են, խնայիր մեզ, մեր կուշտ լինելովը դու երբէք չես սովելու. ինչո՞ւ անգութ սրտով նայում ես մեր տանջանքներին: Աղքատութիւնը մաշում է մեր կեանքը՝ մեղքացիր մեզ»:

Հագան առանց շահի և տոկոսի ոչ մի կաթիլ ջուր չէր տալիս իւր պրզայից և ոչ մի բուռ ցորեն իր ամբարից. իր շուրջը կեցած մարդոց լացը, արտասուները և լալազին աղաչանքը ուրախացնում էին նրան, բայց նրա սրտի գուլթը չէին շարժում: Նա այն ժամանակ միայն ուրախ էր և ցնծում, երբ քովի կեցողները լացի ու սրգի մէջ էին:

Մէկ գարնան գիշեր, երբ Հազայի պրզան արդէն բեր-
նէ բերան լիքն էր և նրա բակի երկաթապատ դռները ա-
մուր փակուած ու նիգերը վրանին դրուած էին, — յանկարծ
գողացին ամպերը, փայլատակեց երկինքը և սկսեց յորդ
անձրև թափել. կարծես թէ կաթիլների տեղ երկնքից փար-
չեր էին պարպում: Ջուրը սկսեց պրզայից վայր թափել.
և որովհետև քարէ ամուր պատերը և փակած դռները ջրի
ճամբան փակել էին, ջուրը սկսեց բակի մէջ բարձրանալ:
Անձրևը քանի գնում էր սաստկանում էր և բակի ջուրը աւե-
լի ու աւելի էր բարձրանում: Տան դռները չըզիմացան ջրի
ուժին, ծըխնինքը թռան տախտակներից, դռները բացուե-
ցին և ջուրը հեղեղատի պէս ներս մտաւ: Հազան և նրա
ընտանիքը կանգնեցին աթոռների և սեղանների վրայ,
բայց ջուրը այնտեղն էլ հասաւ նրանց: Բայց անձրևը չէր
դադարել. աղբիւրը առատ-առատ բոխում էր գետնից, ջու-
րը մտաւ ամբարները, թրջեց ցորենը, ապականեց ամեն
կերակուրների պաշարը և խեղդեց տարաւ Հազայի անասուն-
ները: Անձրևը անընդհատ գալիս էր, ամբերը կատաղի գո-
ռում էին. ջուրը հասաւ Հազայի կրունկին, ծնկին, ապա և
վզին... «Ա՛խ, միտք արաւ Հազան, ինչո՞ւ մէկ հրաշքով չի
բացուում բակիս դուռը, որ ջուրը ազատ ելք գտնէր և ինձ
խեղդելուց ազատէր»... Բայց բակի դուռը ինքը իւր ձեռ-
քով ամուր փակել էր և կողպել, որ դրացիները գաղտուկ
ներս չըմտնէին և պապական բերանները թաց չանէին:
Ջուրը ճամբայ չը գտաւ. աւելի բարձրացաւ և խեղդեց նը-
րան, որ խեղճերից մէկ կաթիլ էր խնայում: Այսպէս պատ-
ժուեց ազա՛հ Հազան:

Ռ. Գառլանդ

Ա Ղ Ա Ի Ն Ի Ն Ե Ր

Ես կանգնած էի սեպացած բլրի գաղաթին: Իմ առաջ
մերթ ոսկեփայլ, մերթ արծաթափայլ շողշողում էր ծովի
պէս սփռուած հաճարի հասուն արտը: Բայց այդ ծովը չէր
ծփում. նրա երեսին չէին խաղում անհանգիստ ալիքներ:
Օղբ խեղդուկ ու անշարժ էր և գուշակում էր մի մեծ փո-
թորիկ:

Իմ շուրջը դեռ ջերմ ու աղօտ լոյս էր սփռում արեգա-
կը. բայց այնտեղ, արտի այն կողմը, ո՞չ այնքան հեռու,
մուգ-կապոյտ ամպակոյտը բռնել էր երկնակամարի ամբողջ
կէսը:

Ամեն ինչ շունչը կտրել էր: Չէր երևում ոչ մի թըռ-
չուն. ոչ էլ գէթ ձայնն էր լսում: Զննդուկներն անգամ
թափ էին կացել: Միայն մի տեղ, մօտերքում, ջրածաղկի
մենաւոր, խոշոր տերևը յամառ կերպով չըշին ու շշուկ էր
բարձրացնում:

Ափսինդի սաստիկ բուրմունքը բռնել էր հանդերը: Ես
նայում էի կապտադոյն ամպակոյտին... և սիրտս խռովում,
նեղանում էր: Դէ, չնւտ արա, մտածում էի ես. փայլիր,
փայլատակիր, ո՞վ ոսկի օձ. ճայթիր, գլորդա ո՞վ որոտ. շար-
ժիր, դլորուիր, երկիր թափուիր, ո՞վ շարաղէտ ամպակոյտ,
վերջ տուր այս թախծալի հեծութեանը:

Բայց ամպակոյտն անշարժ էր: Նա առաջուայ պէս
ճնշում էր լուռ ու մունջ երկիրը... և միայն կարծես աւե-
լի ու աւելի ուռչում, մթնանում էր:

Ահա նրա միագոյն, կապուտակ երեսին մի բան սպի-
տակին տալով՝ սահուն ու հաւասար սլացաւ առաջ. սրւա-
ցողը կարծես մի սպիտակ թաշկինակ կամ ձիւնի բուլա լի-
նէր. Բայց դա մի սպիտակ աղաւնի էր, որ թռչում էր
գիւղի կողմից:

Նա թռաւ, թռաւ միկնոյն ուղղութեամբ... և սուղուեցաւ անտառի յետեր:

Անցաւ մի բանի վայրկեան: Նոյն անողոր լուսթիւնը շարունակուում էր: Բայց ահա արդէն երևում են երկու թաշկինակ, ձիւնի երկու քուլայ, որոնք յետ են դառնում: Դրանք երկու սպիտակ աղաւնիներ են, որոնք հաւասար թռիչքով դէպի տուն են թռչում:

Վերջապէս, փոթորիկն էլ հայթեց և սկսուեց տարերքի աղմկալից խաղը:

Ես վազեմեզ հազիւ տուն հասայ:

Քամին աղմկում, կատաղի պտոյտներ է անում: Յաժ իջած շէկ-շէկ ամպերը, կարծես գջլտորուած լաթեր, թռչում սլանում են գլխապատառ: Զփոթ, աղմուկ—ամեն ինչ իրար խառնւում, իրարով է անցնում: Արծրի սաստիկ տարափը, օրօրուող սիւնների ձև առած՝ շրշալի թափում է գետին: Գայժակները հրականչ փայլատակումներով աչք են կուրացնում: Ընդհատուող որոտը տրաքում ու դղրդում է, կարծես թնդանօթներ լինի արձակելիս: Օդում ծծմբային հոտ է փչում...

Իսկ կտուրի ծածկի տակ, երգիկի հէնց ծայրին, իրար կողքի նստած են երկու աղաւնի: Նստած է համ նա, որ թռել էր իր վարուժանի յետերից, համ նա, որին հետը բերել էր և, շատ կարելի է, ազատել նրան կորուստից:

Երկուսն էլ մէջքներն ուղցրել են, և ամէն մէկն իր փոքրիկ թևով դգում է գրացու թևի մեղմ շփումը...

Բախտաւոր են նրանք: Նրանց նայելով՝ ես էլ ինձ բախտաւոր եմ զգում... Թէև ես մենակ եմ... մէն-մենակ, ինչպէս և միշտ:

Տուրգենեւ

12.

«Փ Շ Ո Ի Ր Մ Ը Մ Խ Ա՝ Ց»

Յունուարի մի ցուրտ, շատ ցուրտ օր էր. թրէի՝ գետին չէր ընկնի: Սպիտակ էր գետինը. սպիտակ էին տների պատերն ու կտուրները, սպիտակ էին մանաւանդ փողոցների և պարտէզների ծառերը. ձիւնի միատեսակ ճերմակ սաւանը փռուած էր ամեն տեղ, պատել էր ամեն ինչ:

Թէև արդէն առաւօտ էր, բայց Ա...ի փողոցները դատարկ էին և անկենդան. ով էր գծուել այս կատաղի ցրտին գլուխը դուրս հանել տնից. հազիւ երբեմն փողոցների այս ու այն ծայրում ստուերների պէս երևում էին մուշտակների, եափուռների կամ վերարկուների մէջ կողուած մարդիկ, քիթ ու պոռնոզը փաթաթած, եղեամով ծածկուած. սրանք էլ, ով գիտէ, ուրախի անհրաժեշտ կարիքից ստիպուած էին թողնել իրանց տարուկ բնակարանները՝ այն էլ ոչ թէ քայլում էին, այլ ակամայ վազում էին, համարեա հեալով: Այդ ժամին փողոցի հեռաւոր ծայրում յանկարծ անսպասելի կերպով երևացին չերկու փոքրիկ մանուկներ, 7 և 10 տարեկան: Խեղճերն այնքան վտիտ էին, որ ասես գերեզմանից դուրս քաշած մեռելներ լինէին. դժուար էր առանց սոսկումի նայել նրանց վրայ: Երկուսն էլ գլխաբաց, զգզուած մազերով, որոնց վրայ առատօրէն թափուել էին եղեամների թերթիկներ. յօնքերի և աչքերի թերթերունքների վրայ նոյնպէս նստել էին եղեամներ, տալով մանուկներին մի աեօրինակ, մի խղճալի տեսք: Նրանց մարմինների մերկութիւնը հազիւ հազ ծածկուել էր ինչ-որ կախկըխուած ծուէններով. անհնարին էր նոյնիսկ որոշել, թէ ինչ է նրանց հագինը, կամ սրն է վարտիքը, չապիկը կամ արխալուխը: Ա...-եցի չէին նրանք, այլ գաղթականներ հեռու տեղից, տարաբախտ երկրից էին եկել, անհայր, անմայր, անտէր... կատարեալ որբիկներ... Այս փոքրիկ թշուառները

չատ քիչ բան գիտէին իրանց հայրենիքի մասին, ասում էին միայն, որ այն երկրում «գուլում կ'էնեն, մարդ կը մորթեն» մեր խօսն ու մօր էլ մորթեցին անօրէնները»:

Խեղճերը գիշերները քնում են մի աստուածասիրի գոմում. այնտեղ շատ անասուններ կան, տաք է... Առաջ փորձեցին մեծ գոմէշների մսուրի մէջ քնել. բայց նրանք այս տաքօրինակ մարմինները տեսնելով՝ խրտնեցին, փնշացրին. թշուառները վախեցան և փախան մտան մի փոքրիկ, խղճուկ հորթուկի մսուրը, որ նոյնպէս նիհար էր, նոյնպէս տխուր, նոյնպէս թշուառ՝ որպէս երկու որբիկները: Խեղճի մայրը հէնց նոր էր մեռել. նորան ծիծ տուող չըկար, ուստի կերակրում էին չոր խոտով. բայց նա դեռ ուտել չէր կարողանում, սովոր չէր. մէկ-մէկ ծիծ վերցնում էր, ծամւորում և վեր ածում. նա միշտ էլ սոված էր, միշտ էլ տխուր, գունշը կախած, օր առօր նիհարում էր ու նիհարում:

«Թշուառին թշուառն է միշտ մխիթար»։ որը հորթուկը սիրով հիւրընկալեց որբ մանուկներին, նրանք բարեկամացան և սիրեցին իրար. և երբ գիշերները երկու որբիկները ճիւղիտ արած, իրար պինդ խոտած քնում էին մսուրի մէջ՝ հորթուկն էլ իր փոքրիկ գունշը դնում էր նոյն մսուրի շրթին, քնում էր, իր տաք շունշը մանուկների երեսին փշելով: Պոհ էին մանուկները. միայն փոքրիկ որբը գիշերները շուտ-շուտ վեր էր թռչում, ճում, ճում, լաց լինում, ապա զարթելով գանգատում էր մեծին, թէ գալիս են... տանում են... մորթում են... գոմի խաւարի մէջ սարսափում էր դեերից, շարքերից: Եղբայրն այդ ժամանակ աւելի պինդ էր գրկում նրան, հանգստացում էր, և նրանք կրկին քնում էին:

Հաւ էր գոմը նրանց համար, շատ լաւ, տաք էր... Առաւօտները վաղ զարթնում էին և իրանց վայելած հիւրընկալութեան փոխարէն նախ աւելում, մաքրում, չորացնում էին հորթուկի տակը, գուրգուրում էին նրան, ապա կրում թափում էին մնացած անասունների աղբը և գուրս էին վա-

զում փողոցներում թափառելու... հաց հաւաքելու... Այսպէս էին ապրում նրանք, և գոհ էին—«գուլում» չըկար:

Սրանից առաջ էլ համարեա ամեն օր նրանք շրջում էին փողոցներում. տեղացիք տեսնում էին նրանց նոյն ցրնցոտիների մէջ, նոյնպէս ոտաբոսիկ, նոյնպէս գլխաբաց, զգգողւած, որպէս այսօր. և ոչ ոքի խիղճը չէր վրդովւում: Դէ եղանակը տաք էր, «եթիմն էլ աներես կը լինի, հաց հաւաքելով կ'ապրին էլի», մտածում էին նրանք և խիղճը հանգստացնում: Բայց այսօր... Որբերը դարձեալ փողոցումն են: Այս լաւ չէ, անտանելի ցուրտ է. մտածում էին անցորդները... ախր այդ ինչպէս են բոսիկ, դողալով վազում և ինչ կարիք կար այսօր էլ անսպասճառ դուրս գալ... Ախ, աներես լակոտներ...

Բ.

Իսկ որբերը շարունակեցին առաջ գնալ փողոցով և ամենեւին չէին էլ զարմանում, որ իրանք այս անտանելի ցրտին փողոցումն են, մինչդեռ իրանց հասակակից ոչ մի ուրիշ երեխայ չէ երևում. նրանք մի բան միայն գիտէին, որ թէև սաստիկ ցուրտ է, թէև իրանք էլ մերկ են, ոտաբոսիկ, գլխաբաց դողդողում են՝ բայց և այնպէս պէտք է դռներն ընկնեն, որ հաց ճարեն. շատ են սոված, երէկ ճաշից սկսած բան չեն կերել...

— Վախ, Գալօ, էս ինչ ցուրտ ա, եաման, — առայ փոքրիկը ձեռները իր կապտած շրթունքներին մօտեցնելով և ոտները խշխշացոյ ձիւնի վրայ վերև ներքև անելով:

— Խա, Մարտօ, շատ ցուրտ ա, մըմուռը մարդու ջիգեար կու տայ, շուտ արի:

Ախր գոմը տաք էր, — շարունակեց փոքրիկը լացակամած. արցունքների խղճուկ կաթիլները կախուեցին արտառնունքներից, բայց առանց ընկնելու ոռոռան:

—Տաք էր, ապա որ անօթի ենք, ինչ էնինք... Փոքրիկը լռեց, կծեց շրթունքները, փշեց մատներին—բո՛ւ, բո՛ւ, բո՛ւ...

Ահա նրանք կանգ առան մի մեծ դարպասի առաջ, որ բացուած էր։ Բակի ներսում սաստիկ ցրտից կծկուած քնած էր մի մեծ գամփռ. նա չէր նկատում մանուկներին, որոնք վախվիսելով, ձեռք ձեռքի տուած, անվստահ քայլերով ներս մտան բակը և մի փոքր առաջ գնալով տեսան ահաւոր շանը։ Մեծը կանգ առաւ, չըհամարձակուելով աւելի առաջ գնալ։

—Մրտօ, շունը... կը կծի դռնանք։

Ախր անօթի եմ մրտում եմ, էլ ուր երթանք,—մրմնջաց փոքրիկը. էս տունը հարուստ է, փշուր ըմ խաց ուղեք, էլ յետ վազենք գոմը. ցուրտ ա, փէտացանք...

Նրանք մի փոքր էլ առաջացան, յուսալով անձայն, անշըշուկ անցնել շան մօտից և տանը հասնել։ Բայց ձիւնի ճոճոցը դարձեցրեց շանը. նա գլուխը բարձրացնելով տեսաւ երկու գզգզուած մանուկներին, մի կատաղի ոստին գործեց և վրաները յարձակուեց։ Վտանգն զգալով՝ խեղճ մանուկները ճչացին, իրար գրկեցին և վայրկենապէս նստեցին ձիւնի վրայ։ Արդարեւ, շունը կանգ առաւ, կենդանու կատաղութիւնը զսպուեց որբերի անպաշտպանութեան առաջ. նա մի փոքր հեռու պառկեց, գլուխը թաթերի վրայ դրած, ասես հսկելով երկու թշուառների վրայ, որ չըլինի թէ վեր կենան փախչելու։ Սրտածմլիկ, արտասուելի տեսարան էր. երկու ոտաբոպիկ, գլխաբաց, գնցոտիների մէջ դողդողացող մանուկներ, կապտած շրթունքներով, ուռած ձեռներով, իրար կպած կծկուել նստել էին ձիւնի վրայ և լալիս էին. եղեամի թերթիկները խաղում էին ցուրտ օդի մէջ և պրտտուելով թափւում էին նրանց գզգզուած մազերի վրայ։ Կատաղած շունը շնթրկել*) էր նրանց կողքին մոմուալով, կար-

*) Նստել էր։

ծես սպասում էր, որ թշուառները վեր կենան թէ չէ՝ վրայ պրծնի, կտոր-կտոր անէ։ Բակում ոչ որ չը կար։ Մանուկները շարունակում էին յուսահատ լալ ու ճչալ. սարսափած աչքերով նրանք նայում էին մէկ շանը, մէկ էլ տան դռանը, այնտեղից օգնութիւն սպասելով։ Ահա վերջապէս տան դռուը ճռռալով բացուեց և չեմքի վրայ երևաց մի կին։

«Փշուր ըմ խաց»,—պոռացին մանուկները միասին դողդոջուն ձայնով։

—Աներե՛ս լակոտներ, ասում էի սրանք կը լինին,—մրթմրթաց նա և ներս մտնելով բերեց մի կտոր հաց, տուեց սարսափած մանուկներին, իսկ ինքը յետ դարձաւ։

Մանուկները խեցին հացի պատառը և մինչ պատրաստւում էին շտապով դուրս թռչել դռնից՝ շունը վեր թռաւ նրանց յետեից, վրայ պրծաւ, փոքրիկ որբի ոտքից բռնեց, քաշեց կատաղի հուիոցով։ Սարսափած մանուկը չճաց և երեսի վրայ ընկաւ հացը ձեռքին, մինչդեռ մեծը շշկուած՝ չըգիտենալով օգնութեան վազել, թէ փախչել՝ կանգնած մնաց և լաց էր լինում։ Տանտիկինը վազեց, հալածեց կատաղած շանը և երբ ձեռքից բռնելով վեր կացրեց որբիկին՝ երեխան ծանր տնքաց։ Գազանի սուր ժանիքները պատռել էին նրա փոքրիկ ոտքը, կաթ-կաթ արիւնը ծորում էր վէրքից և թափւում ձիւնի վրայ։ Երեխան ձեռք տուեց ոտքին. ձեռքը ներկուեց արիւնով. նա զարհուրած յետ քաշեց ձեռքը, նախեց ափին, նայեց վիրաւոր ոտքին և էլ աւելի բարձ ձայնով լալ սկսեց։ Այնու ամենայնիւ նա կռացաւ, վերցրեց հացի պատառը, և կաղալով ու տնքալով հետեց իր եղբորը։ Արիւնը շարունակում էր կաթել նրա ոտքից, և երկուսով էլ լալիս էին, տեսնելով կարմիր կաթիլները...

Բայց և այնպէս՝ քաղցած, դողդողացող մանուկները կիսեցին հացի արիւնոտ պատառը և մի մի կտոր կրծնելով՝ առաջ գնացին։

Դեռ երբէք հացի մի պատառն այնքան թանկ չէր գնուել...

Ս. Ահարոնեան

13.

Ո Ւ Խ Տ Ա Ի Ո Ր Ն Ե Ր

Օգի մէջ քաղցր, թեթեւ շունչ կայ, որ զարուն է յիշեցնում:

Բայց նա արդէն եկել է: Սար ու ձոր տեսցրել են արդէն: Գաշտերը կարծես մէկի ձեռքով սրբած աւլած են ու մաքուր: Եւ բարձրանում է գոլորշին արևի ջերմութիւնից, առազաստի ձևեր տալիս, հաւաքւում ու բաժանւում է հսկայական վարազոյրի պէս: Եւ ծայրը արդէն հասել է երկինք:

Բայց դեռ ուր է կանանչ, ուր է ծաղիկ—նրանք չեն երևում: Տեղ-տեղ միայն, այն էլ է հազարից մին, կը տեսնես որ ահա կանանչը գաղտուկ դուրս եկել՝ քեզ է մտիկ տալիս: «Գարունը եկել է»... ասում ես և զգում, որ սիրտդ այնպէս է ճխում, ոնց որ վճիտ երկինք տեսած արտուտ: Ճխում է նա, և քաղցր մարում կրծքիդ տակ, և այնպէս ուզում ես ապրել...

Բարձր սարի ծայրին դեռ ձիւն կայ հստած: Բայց նրա աչքերն էլ լցուել են ուրախութեան արցունքներով, նա էլ փուլ է գալիս:

Մենակեաց, մտածկոտ գիւղերով և սև արտերով ծանրաբեռնուած դաշտը քանի գնում ալիք է խփում, դառնում բլուր: Նա էլ գնում խոժոռարնում է և վերջանում բարձր անդնդաբաժան լեռնուտով, որոնց միջից, ալեգարդ թուրմի նման, ահա բաց է արել իր գալուկ ճակատը մի կոնաձև գազաթ

Եւ աղօթում:

Կարծես անհուն դարերից 'ի վեր' նա հարցում է տուել երկնքի անհուն կապոյտում սաւառնող ոգիներին և պատասխանի սպասելով սառել—մնացել է:

Հովն ու հողմը այնտեղ դարձնելով բաց են անում ի-

րանց թևերը, շնչում—թռչում և սստոստելով լեռների ու բլուրների ծայրին՝ սուրալով գալիս խուժում են ձորերը և այնտեղից դուրս սահելով՝ գնում են թափառում լայն-լայն դաշտերում և չափ ընկնելով գնում կորչում հեռուները:

Գարունքին բնութիւնը հաշտւում է մարդու հետ: Ցանկանում ես ընկնես նրա գիրկը և թափես նրա առաջ թագ-ցրած խոստովանք:

Դեղջուկը դիմում է ուխտագնացութեան:

Տօն օր է: Դէպի բլուրների ծայրը տանող նեղիկ ու քարքարոտ շաւիղը կենդանացել է մարդկանց հատուկոր խմբերով:

Մատուռ են գնում:

Դատարկուած գիւղերից մէկի տան առաջ կանգնել էին մի քանի գիւղացի, որ նոր էին պատրաստւում մատուռ գընալու:

Երեսաները անհանգիստ ելումուտ էին անում խրճիթի գոնից և երկար ձիւղտները ձի արած՝ վազվզում էին դէս ու դէն:

Դիւղացիներից մինը անհամբեր ձայն տուեց նրանց.

—Մի գնացէք, ասէք՝ շտապեն, է. ուշանում ենք:

Կանաչը դեռ պատրաստ չէին:

Իսկ երբ սպասողների համբերութիւնը հատաւ, մէկը ներս ընկաւ թնդալով.

—Օհօ, էրեսկ ձեզ, էլ ի՞նչ ենք ուզում. աօ, գէ շուտ արէք. հարսանիք հօ չենք գնում:

Կանաչը լուռ վաթաթեցին կապոյտները և բոլորած երեսաները գրկելով՝ դուրս ելան: Եւ խումբը սիւնի ծանր ու բարակ ստ վերցնելը: Կանաչը առաջ ընկան, որը ոտառով ինչով կարողացել էր:

Երբ գիւղից դուրս եկան, կանանց մէջ հասակների խառնուրդը պարզուեց: Պառաւները մօտեցան իրար և սկսե-

ցին հեալով, տնքալով, գլուխ գլխի տալով քաշ գալը: Իսկ հարսներն ու աղջիկները աւելի առաջ ընկան՝ սկզբում իրար ականջի քշփշելով, իսկ երբ տարածութիւնը անվտանգ դառաւ, ձայները բարձրացրին:

Սրտակից ու սրտին մօտիկ խօսակցութիւն:

Փոքրիկ սարի ծայրին, կիսաւեր, իր մամռան տարիներ ղի մէջ փաթաթուած՝ ահա երևում է նա—մատուռը:

Հաղիւ է պատահում, որ ուրիշ օր մարդ մօտենայ այդ մատուռին: Լեռների շխտական հովիւը միայն մէկ-մէկ մօտիկ քշելով ոչխարի հօտը՝ մատուռ է մտնում, վեր է առնում մորթէ իւղոտ փափախը և անվարժ խաշակներէլով՝ մօմածնփ վէմը համբուրում ու դուրս է գալիս՝ չհասկանալով անդամ թէ մտրումը ինչ աղօթեց:

Այսօր ուրիշ է բայց: Անյայտ դարերի անյայտ սուրբը այսօր քաշել բերել է իր մօտ գիւղացուն:

Արդէն մատուռի շուրջը խմբուել է ուստաւորը. փեթակի պէս ծեփուել է նա գիւղական խայտաճամուկ ամբօխով: Հեռուից խուլ հասնում է նրա ծանր վժժոցը:

Իսկ մարգկանց կծիկը, որ քանդուել է դանդաղան դիւղերից, դեռ չէ վերջացել:

Նրանք կամոց-կամաց, առանձին հատուածներով, փունջփունջ շարժւում են դէպի սուրբը:

Մեր նորեկները տեղ հասնելով՝ կապոցները դիզեցին մի քարի մօտ և գնացին խառնուեցին մատուռի մէջ խցկուած ամբօխին, որ եռանդուն աղօթում էր այնտեղ:

Գեղին բարակ մոմերը լոյսի խաղաղ նշոյլներ էին փռում սևացած ու մոմածնփ վէմի վրայ:

Ամբօխը իր աղօթքի հետն էր: Որը լալիս էր, որը գանգատւում, որն էլ աղերսում էր բարձրաձայն...

Իսկ մատուռի մի անկիւնում քշքշում, երեսայի պէս ծիծաղում էր մի աղբիւր, կարծես նոր լեզու էր առել, թոթովում էր և ուզում էր խօսել, խօսել ու չհատնել: Եւ

այնպէս սիրտը լցուած լեզուին էր տալիս, այնքան դուրեկան ու կենդանի էր նրա ձայնը, որ ամենքը լուռ լսում էին նրան:

Ուստաւորները այնտեղից ջուր էին վերցնում, խմում, քսում երեսներին... Իսկ դուրսը արդէն մատաղները մորթել, բաժանել, հացի սուփրէքը բացել, սկսել էին կեր ու խում:

Մանրիկ երեխաները հացի, գաթի պատառները դրնշներին սեղմած՝ վազվզում էին դէս ու դէն ու մեղունների պէս վժվժում:

Զուռնան որքան ուժ ունէր՝ փշում էր ու ձայնը ծոր տալիս, ընկերն էլ դամը պահում, իսկ թմբկահարը այնպէս եռանդուն էր ձայների ալիքը ծեծում, կարծես ուզում էր նրանց լեզին չորացնել:

Այո խառը, խուլ աղմուկի, խճճուած ու իրար հիւսուած ձայների միջից սկսուեց մէկ մէկ դուրս ձգուել գիւղական պարզուկ երգերի հատուկտոր փորձեր:

Յանկարծ դուռնան լծի, ծի, ծի, արեց ու ձայնը կտրեց:

Մի քիչ էլ, և ահա որտեղից էր՝ յանկարծ դուրս թռաւ՝ ճնշուած զգացումները պատուելով, մի երգ և ուժեղ թեկերով ետ մղելով իր վրայ կուտակուած ընդհանուր ազմուկի ամպը՝ թռաւ վեր:

Եւ այն էր որ դուրս պրծաւ:

Աղմուկը լսեց, և լեռնային երգը թռչելով ու մեր լեռների նման որորուելով ու կոտրատուելով՝ գնաց հեռուն և երկարաձիգ հառաչեց ու կոտրուեց, մարաւ...

Թռաւ մի ուրիշ հոսանք նրա ետեից, ձայն տուեց հեռուն ու սուղուեց հեռուն ձորերի մէջ:

Այդ երգի մէջ վիշտն էր, որ չհամբերեց, դուրս թռաւ կոտրուած սրտից, թափ տուեց իր մաղձն ու դառնութիւնը:

Եւ ամէն անգամ հառաչում էր ու հանգչում:

— Վայ լէ, վայ լէ, վայ լէ...

էլ ո՛վ կը համբերէր: Գարուն է, եկել են ուխտ: Մա մի կարմիր օր է, կ'անցնի կ'երթայ անդարձ:

Ջահիլներն սիրտը կրակ է ընկել. զգացումները բանալու ազատութիւն է:

Խմբում են իրար մօտ, գտնում են իրար:

Ու պարերը սկսում են:

Առաջ ծանր, համբատատան ու լուռ, և յետոյ շարժումների հետ արագանում է հոգեկան փոթորիկը — ու զննց... կրակ է կտրում պարը: Մեծ բոլորակ շղթան տենդոտ շափերով «հօփ, հօփ» — տոփում է գետինը ու մրբկի նման արագ պտոյտ գալիս:

Բայց ահա դարձեալ նուազում է պարը: Եւ ահա սկսում է պարերգը: Երգում են փոխառփոխ աղէրքն ու աղջկէրբը: Մէկը հեղնում է երգի մէջ, միւսը անիծում, մէկը գանդատում է իր բախտից, միւսը խնդում...

Խումբը քիչ-քիչ ստուարացաւ: Մեր նորեկները զնային խառնուեցին պարին:

«Ջան». լուռ էր այն կողմից, գոռում էին, ու պարը քանի գնում՝ տաքանում էր:

Պառաններն էլ, որ նստել էին հեռուն կամ մանկալիս գէտ գէն, կուգէկուզ միւլ գալով հետնում էին պարին իրենց կոտրուած ժպիտներով ու հրճում ջահիլների վրայ:

«Ջան, ոտ վերցրէր. հօփ, հօփ» թնկում էր պարագլուխը: Իսկ գունդան հօ անխնայ տապակում էր պարի եղանակը ու կարծես եղի մէջ տժվժայնում:

Վիշտն ու ուրախութիւնը ձեռ ձեռի այնտեղ պար էին դառնում:

Քէֆը բոլորի սրտովն էր, բոլորի համար: Գոռում էին այստեղ-այնտեղ, «հէյ» ձայն էին տալիս իրար: Ու ծիծաղում, հրճում էին մեծերը, փոքրերը, ծիծաղում էին անատամ պառանները, մանրիկ ժպտում էին պստիկ հարսները: Ծիծաղում էր և արեւը, որ եկել՝ երկնքի մէջ տեղը

կանգնել թամաշա էր անում այս գծուած բաղմութեանը: Իսկ ժայռերի ծայրին, մատուռի կողմի սարեկները հօ այնպիսի ժխոր էին բարձրացրել, այնպէս վիճում, հանաք կովշտում էին ու դժուում, որ կարծես աշխարհքը իրանցի էր:

Դերեհիկ Դեմիրչեան

14.

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ ԵՒ ՍՄԲԱՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Ա

Մերուժանը Արծրունեաց հայ իշխանական ցեղից էր: Նա շատ փառասէլ էր և մտածում էր մի օր հայոց թագաւոր լինել:

Երբ մեռաւ Արշակ Երկրորդը՝ Մերուժանը օգտուեց այդ դէպրից, զաւաճանեց իր հայրենիքին, ուրացաւ իր հաւաքը, անցաւ պարսից կողմը և դարձաւ կրակապաշտ: Պարսից թագաւոր Չապուհը, որ վաղուց ուզում էր վերացնել Հայաստանում քրիստոնէութիւնը՝ շատ է ուրախանում Մերուժանի հաւատադաճութեանը: Նա վճռում է Մերուժանի օգնութեամբ նուաճել Հայաստանը և հայերին կրակապաշտ դարձնել: Մատնիչ նախարարին աւելի զբաւելու համար՝ նա ընծայում է նրան շատ զիւղեր, կնութեան է տալիս իր քոյր Որմիզդուխտին և խոստանում է տալ նրան հայոց թագաւորութիւնը՝ եթէ միայն հնազանդեցնէ իրան հայ իշխաններին և մտցնէ իր մայրենի երկրում կրակապաշտութիւնը:

Փառասէր Մերուժանը ուրախութեամբ ընդունում է Չապուհի առաջարկութիւնը և ոտանալով նրանից բաղմութիւն

գործ՝ արշաւանք է դարձում Հայաստան: Նա աւերում է շատ գիւղեր և քաղաքներ, առնում է մի քանի բերդեր, գերում է հայ իշխանների կանանց, հաւատացած լինելով, որ դրանով կը ստիպէ նրանց ամուսիններին՝ անձնատուր լինել իրան: Բացի այս՝ նա շղթայակապ ուղարկում է Պարսկաստան հայ եպիսկոպոսներին և քահանաներին, որ ժողովուրդը մնայ առանց հովիւների. այրում է ձեռն ընկած գրքերը, արգելում է հայերէն խօսել և ստիպում է բոլորին պարսկերէն սովորել:

Վշտացած Ներսէս կաթողիկոսը չըդիմացաւ Մերութանի այս չարագործութիւններին. նա ուզեց դրանց առաջն առնել և դիմեց յունաց կայսեր օգնութեան: Քրիստոնեայ կայսրը խղճաց հայերին, տուեց Յունաստանում գտնուող թագաժառանգ Պապին, Արշակի որդուն, օգնականութեան գործ և ուղարկեց նրան Հայաստան:

Զքով և հանգիստով եկաւ Պապը հայրենի երկիրը, որ անհամբերութեամբ սպասում էր իր թագաւորին: Խորը խոցուեց նրա սիրտը՝ երբ նա տեսաւ, որ ամենքը սգի մէջ են, երկիրը աւերակ է դարձել, և նենգաւոր Մերութանը տիրացել է իր թագաւորութեան: Ունենալով պատրաստի գործ՝ նա յարձակուեց դաւաճան իշխանի վրայ և կարճ միջոցում քչեց նրան իր երկրից:

Չարասիրտ Մերութանը ուզեց իր պարտութեան վրէժն առնել հայ նախարարներից. նա հրամայեց բերդապահներին՝ պարսպներից կախել գերած կանանց և թողնել նրանց գիակները գիշակեր թռչուններին, իսկ ինքը փախաւ Պարսկաստան:

Բ

Պարսից արքայ Զապուհը սաստիկ չարանում է իր ըսկսած գաղտնիքի անյաջողութեան համար. նա հաւաքում է անթիւ գործ և նոյն Մերութանի առաջնորդութեամբ ուղարկում

է Հայաստան: Յունաց կայսրը իմանալով այս մասին՝ անօգնական չէ թողնում Պապ թագաւորին և տալիս է նրան ընտիր գործ՝ պաշտպանուելու անօրէն թշնամիների դէմ: Պատերազմը Չիրաւ դաշտումն էր: Երկու կողմի գործերը վստահութեամբ ճակատ ճակատի են տալիս: Սկսում է կատաղի կռիւ. ղէնքերի շաշիւնը, ղինուորների աղաղակները դորդեցնում են դաշտը: Հայ իշխանների մանուկները իրանց կամքով նոյնպէս վազում են կռուի դաշտը, առաջնորդութեամբ Սմբատ Բագրատունու, որ ասպետական ցեղից էր *). Նրանք խրոխտ կերպով ձի նստած, վահաններով ղինաւորուած՝ յարձակում են իրանց հակառակորդ պարսիկ մանուկների վրայ և նիզակահար անելով՝ գետին են գլորում նրանց դիակները:

Այս արիւնահեղ տեսարանին վկայ էր Մեծն Ներսէսը, որ նստած Նպատ լեռան գագաթի վրայ, ձեռքերն երկինք ամբարձած՝ խնդրում է Ամենակարողի պաշտպանութիւնը քրիստոնեայ ղինուորներին: Ահեղ էր պատերազմը. ղինուորները կռւում էին անասելի բաջութեամբ. կարծես ամեն մէկը ուզում լինէր դարդարել իր գլուխը յաղթութեան պսակով: Յանկարծ կռուի ամենատաք բոլէին, երկինքը ծածկում է ամպերով, մութ է պատում չորս կողմը... Բարձրանում է սաստիկ հողմ, որ փչում էր ուղղակի պարսից դէմ: Չայն, աղաղակ է լսում թշնամեաց գնդերի մէջ, պարսից ղինուորները չփոթւում են և յուսահատուած սկսում են փախչել: Բայց Մերութանը յետ է մնում փախուկ պարսիկներից. նրա ձին վիրաւորուել էր: Սմբատ քաջը շտապով վրայ է հասնում, կալանաւորում է նրան և լաւ է դատում՝ չտանել նրան հայոց բանակը, որովհետեւ երկիւղ էր կրում, որ Մեծն Ներսէսը կարող էր իր մեծահոգութեամբ խղճալ դաւաճանին և

*) Այս ցեղի իշխանները ասպետ էին կոչւում այն պատճառով, որ նրանք էին թագ դնում հայոց թագաւորների գլխին:

ազատել նրան մահից: Այս պատճառով նա օգտուում է գէպ-
րից, որ նոյն տեղում, կրակի շուրջը հստած են եղել մի-
խումբ մարդիկ. վերցնում է նրանցից հրաշէկ շամփուրը և
պսակաձև բոլորելով նրան կալանաւոր մատնիչի գլխով՝ ա-
ռում է. «Պսակում եմ քեզ, Մերութան, որովհետեւ կամենում
էիր լինել հայոց թագաւոր, իբրեւ ասպետ դնում եմ այս
թագը քո գլխին»: 2ը դիմացաւ այս տանջանքին Մերու-
թանը. նա պատժուեց իր անթիւ շարագործութիւնների հա-
մար այս խայտառակ մահով:

4. 4.

15.

ՀԱՅՈՑ ՏԱՌԵՐԻ ԳԻՒՏԸ

Ա.

Հայաստանում առաջին դպրոցները հիմնեց Գրիգոր Լու-
սաւորիչը, որ ամեն կերպ աշխատում էր հաստատել քրիստո-
նէութիւնը հայերի մէջ և լուսաւորել հայրենակիցներին: Այս
դպրոցներում ուսումը աւանդում էր յոյն և ասորի լեզուներ-
ով. չըկային սեփական հայոց տառեր, չըկային հայերէն
գրքեր: Ուսումնառու աշակերտները դժուարանում էին սովոր-
ել, չէին կարողանում իւրացնել օտար լեզուներով աւան-
դուող ուսումը: Ժողովուրդն էլ միշտ անմխիթար էր դուրս
գալիս եկեղեցուց, որտեղ ժամասացութիւնը կատարւում էր
իրան անհասկանալի լեզուով: Ս. Գրիգորը և եկեղեցական կա-
նոնները գրուած էին յունարէն կամ ասորերէն: Այս մեծ պա-
կասութեան մասին առաջինը հոգս բաշեց Մեորոպ Մաշտոցը,
որ Տարօն գաւառի Հացիկ գիւղիցն էր: Մեորոպը ուսեալ
մարդ էր, նա գիտէր յունարէն, ասորերէն և պարսկերէն. մի-

քանի տարի ծառայել էր թագաւորի պալատում քարտուղա-
րի պաշտօնով: Ուսումնական Մեորոպը կամենում էր օգտա-
ւէտ լինել իր ազգին. ծառայութիւնը արբունիքում ձանձ-
րացրել էր նրան: Նա հեռացաւ աշխարհի վայելչութիւննե-
րից և դարձաւ ճգնաւոր: Նա տեսնում էր, որ հայերը անու-
ն են և տգէտ, չունին սեփական գրքեր. տեսնում էր, որ նո-
քա աւելի կռապաշտ են՝ քան քրիստոնեայ, որովհետեւ Քր-
իստոսի քարոզները չէին լսում իրանց մայրենի լեզուով:
Հաւաքելով իր շուրջը բաղմամբիւ աշակերտներ՝ նա աշխա-
տում էր նրանց օգնութեամբ լուսաւորութիւն տարածել
հայերի մէջ և հաստատել քրիստոնէութիւնը: Ծանր էին նրա
աշխատանքները. նա ստիպուած էր լինում Ս. Գրիգոր կար-
դագածը թարգմանել ժողովրդի համար մայրենի լեզուով: Եր-
կար այսպէս գործելով՝ բանիմաց Մեորոպը համոզուեց, որ
այդպէս անկարելի է շարունակել լուսաւորութեան գործը.
հարկաւոր է մայրենի լեզուի տառերը հնարել:

Բ

Մեորոպը յայտնում է իր խորհուրդը այն ժամանակուայ
հայոց կաթողիկոսին, մեծն Սահակ Պարթևին, որ հասկա-
նալով սեփական տառերի անհրաժեշտութիւնը՝ գումարում է
Վաղարշապատ քաղաքում հոգևորականների ժողով՝ խորհրդ-
դակցելու հայոց նշանադրերի մասին: Թագաւոր Վառաշա-
պուհն էլ նախանձախնդիր էր այս բանին. ներկայ լինելով
ժողովում՝ նա յայտնեց այն մասին, որ Ասորիքում եղած
ժամանակ լսել է, թէ մի ասորի եպիսկոպոսի մօտ գտնուում
են հայոց լեզուի տառերը: Սահակ կաթողիկոսը և Վառաշա-
պուհը ուղարկում են այդ եպիսկոպոսի մօտ (Գանիէ) մի
դեսպան, որ և բերեց յիշեալ տառերը: Մեորոպը փորձեց
գործադրել նրանց, դասաւորեց յունաց տառերի կարգով, մի-
քանի տարի աշխատեց սովորեցնել աշակերտներին, բայց անօ-
գուտ փորձը եղաւ: Բիրաժ տառերը բաւական չէին հայոց բա-

ուերի բոլոր հնչիւնները արտայայտելու համար. պակաս էին եօթը բաղաձայն և եօթը ձայնաւոր տառ:

Մեսրոպը շրվհատեց. նա դիմեց շատ տեղեր իր նպատակին հասնելու համար. զնաց Եղեսիա, Պլատոն անունով մի ուսեալի մօտ. զնաց Սամոս կղզին, Հռովանոս ճարտար գրողի մօտ. բայց նրա ջանքերը զուր եղան, ոչ մէկից չըկարողացաւ օգուտ քաղել: Այս բոլոր փորձերից յետոյ Մեսրոպը տեսաւ, որ յոյս դնելով ուրիշների վրայ՝ ոչինչ չէ կարելի անել, սկսեց գիշեր ու ցերեկ մտածել իր գիւտի մասին. եռանդով ուշուժնասիրում էր մայրենի լեզուի հնչիւնները. երկար ճիգ լծափելով՝ Մեսրոպը վերջապէս յաղթեց դժուարութիւններին և իր հնարագէտ խելքով ստեղծեց մեր նշանագրերը (406 թ.):

7.

Այս մեծ գիւտից յետոյ, Սահակը և Մեսրոպը բաց են անում ուսումնարաններ, սովորեցնում են ուսման ծարաւ աշակերտներին նորագիւտ հայոց տառերը, թարգմանում են հին և նոր Կտակարանները և թամասացութեան գրքերը օտար լեզուներից հայերէն: Հեշտանում է ուսման գործը աշակերտների համար. նրանք սկսում են կարդալ մայրենի լեզուով, գրում են հայոց տառերով: Այնուհետև ժողովուրդն էլ եկեղեցի գնալով՝ հասկանում էր ամեն բան և մխիթարում վերադառնում էր տուն: Կամաց-կամաց լուսաւորութիւնը տարածւում է Հայաստանում, քրիստոնէութիւնը խոր արմատներ է գցում ժողովրդի մէջ: Սահակի և Մեսրոպի բացած դպրոցներումն են ստացել իրանց սկզբնական կրթութիւնը այն անուանի հայ հեղինակները (Եղիշէ, Եզնիկ, Մ. Խորենացի), որոնք գրեցին մեր հին պատմութիւնը և մշակեցին ճոխացրին մեր լեզուն:

4. 4.

16.

Ա Ր Յ Ա Ն Ե Ի Ս Ի Ի Ն Ի Ք

Հայաստանի մակերևոյթը ծածկուած է անթիւ լեռնազօտիներով և ձորերով: Քար և հողից կազմուած այդ կնճիռների լարերին թոսում դժուար է որոշ ուղղութիւն և կանոնաւորութիւն գտնել, եթէ չը դեկավարուել գետերի ընթացքով: Արցախն ու Սիւնիքն էլ պատած են խիտ և խճճուած կնճիռներով, որոնցից ամենահսկայականը ընկած է Կուր և Արաքս գետերի միջև, սկիզբն առնելով Սևանայ լճի հարաւ-արևելեան անկիւնից և շարունակուելով դէպի հարաւ-արևելք: Արցախ-Սիւնիքեան այդ գալարուն և հսկայ լեռնազօտու ձիւնապատ գագաթների ծերպերում և խուլ ծմակներում սկիզբն են առնում մի կողմից՝ Կուր գետի Արցախի բազուկները—Թարթառ, Խաչէն և Գարգար— և միւս կողմից՝ Արարսի ձախակողմեան բազուկներից Հաքարին և Որոտանը, որոնք հոսում են Սիւնեաց աշխարհում:

Այդ լեռնազօտու հիւսիսային լանջի վրայ է Արցախի Թթուջուրը և նոյնանուն կայարանը:

Գարիվեր ճանապարհը հասցնում է մեզ լեռնազօտու կոհակաւոր ողնաշարին: Ճանապարհին մի տնկած սիւն իր ցուցանակով մեզ իմացնում է որ դուրս ենք գալիս Չուշու գաւառից կամ Արցախից և մտնում Ջանգեզուրի սահմանները կամ Սիւնիք:

Ճանապարհին աջ և ձախ երևում են այդ լեռնազօտու ամենամերձաւոր գագաթները՝ Սարբբաբան և Սաղսաղանը, որոնք պահապանների նման հսկում են Արցախից Սիւնիք տանող ուղին: 2 նայած որ յուլիս ամիսն է, այդ գագաթների խորշերում դեռ սպիտակին են տալիս ձիւնի շերտեր: Ճանապարհի այդ ամենաբարձր կէտից փուլում են մեր առաջ Սիւնեաց աշխարհի մերձաւոր ձորերն ու լեռները, ներկայացնելով կանանչ կոհակների մի ամբողջ ծով:

Անտառների կանանչ սաղարթը հեռուից սեին է տալիս. զարմանալի չէ որ այդ երկիրն խուժած թուրք-թաթարական ցեղերը տուին նրան *Ղարաքաղ* (սև այգի) անունը:

Ահա և Հաբարի գետը իր վճիռ, փրփրազէլ ալիքներով: Մենք անցնում ենք նրա ամենածանծաղ հունով, բայց և այնպէս ջուրը քիչ է մնում թափուր կառքի մէջ: Գետի լայն հովտից ճանապարհը սկսում է դարձիվեր բարձրանալ, որոշ-մոշոռ անցնելով թթենի և կեռասնէի պուրակների կողքով: Մենք պէտք է կտրենք մի ամբողջ լեռնադաշտ, որ ընկած է Հաբարիի և նրա աջ բազուկ՝ Զաբըղ գետի միջև:

Անտառապատ լանջերի փոխարէն մեզ շրջապատում են վարելահողեր, պտղատու ծառերի պուրակներ:

Միքանի ժամ անց իջնում ենք և Զաբըղի հովիտը, այժմ. անցնում նրա փռած, բաժան-բաժան եղած ջրերով, առանց կամուրջի: Հենքն մեր երկրում գիտէին կամուրջներ շինել, իսկ ճանապարհները՝ թողնել Աստծու կամքին. այժմ ընդհակառակն է կատարւում. տեղ-տեղ ճանապարհներ լինում են այդ խուլ գաւառական անկիւններում, իսկ կամուրջների կառուցումը համարւում է շաշուլութիւն...

Զաբըղի հովտից դարձեալ վերելք և մեր առաջ ընդարձակ լեռնադաշտ մինչև Որոտն գետի ձախակողմեան բազուկը՝ Կորիսի գետը:

Այդ ընդարձակ լեռնադաշտի վրայ գտնւում են միքանի մեծ գիւղեր զուտ հայ աղգաբնակութեամբ. դրանցից մէկը մեր ճանապարհի վրայ է և կոչւում է Տեղ. իսկ ուրսները թուրքերից աղաւաղած Գըղ անունն են ընդունել: Այդտեղից մինչև Կորիս 20 վերտ է:

* *

Ճանապարհը գառնվայր պտոյտներով իջնում էր Կորիսի գետի հովիտը:

Հեռուից երևաց գետի միւս ափում, հարթ դաշտավայրի վրայ փոքրիկ Նոր Կորիսը, որ միայն 1903 թուին գաւառական

քաղաք լինելու պատիւն ունեցաւ: Գետի ձախ ափին հին Կորիս գիւղն է: Նրա յետևից սարը բարձրացել է, ինչպէս մի պարիսպ, մի շարք կոնաձև աշտարակներով: Ընթարի գլխի նման կանգնած այդ բուրգերը բնութեան մի խաղ է, առաջացած շատ պարզ պատճառներից. անձրևի կաթիլները, թափուելով փխրուն հողի շերտերի վրայ, պոկել են ու տարել աւելի թոյլ կպած մասնիկները, և մնացել են ժայռի կտորների տակ պաշտպանուած շերտերը: Այժմ էլ կարելի է նկատել հողային կոնաձև սիւններից մի քանիսի գլխին գլխարկի նման դրած քարի մեծ կտորները: Ժամանակի ընթացքում այդ քարէ գլխարկներն էլ կ'ընկնեն, ինչպէս արդէն ընկել են շատ սիւնների գագաթներից, և աւելի արագ առաջ կը դայ անձրևի կաթիլների աւերիչ դերը. կը մաշուեն, կը բերուեն, կը փոքրանան այդ կոնուսները:

Այդ հողային բուրգերի մէջ ծակուած են խորշեր, որոնք այժմ էլ ծառայում են իբրև բնական, խոտանոց: Անշուշտ այդ այրերից շատերը բնական են, սակայն կան և մարդկանց ձեռքով փորուածներ: Միքանիսի մուտքը այնքան բարձր է գետնից, որ պէտք է սանդուխներով բարձրանալ այնտեղ մտնելու համար:

Արհաւիրքներով լի մահմեդական բընութեան տարիներում այդ ծակերը կամ «բարատակ»-երը հայերի համար եղել են թաղնուելու տեղեր. պարանի սանդուխներով էին նրանք բարձրանում՝ ապաստանելու այդ խորշերում, յետոյ իրանց յետևից վեր էին թաշում պարանը և այդպիսով կըտրում գետնի հետ հաղորդակցութիւնը:

Քիչ սև օրեր չեն տեսել Սինիքի հայերը հիւսիսից խուժած լեզգիներից, արևմուտքից ասպատակող օսմանցիներից և հարաւից հրով ու սրով յարձակուող պարսիկներից: Քնիկ բիւրդ ու թաթար ցեղերն էլ գայլերի նման զիշատում էին այդ թըշուառ հօտը: Յիշած «ծակերը» քիչ օգնեցին հային, և նա մտածեց, Գաւթ-բէկի ժամանակ, սրի ուժով բարուղբել

իր անտանելի կացութիւնը, բայց այդ փայլուն փորձն էլ խեղդուեց մահմեդական ծովում, ինչպէս անօգնական լուղորդի ջանքերը վիթխարի ովկիանոսի կատաղի ալիքների մէջ...

Այդպիսի «ծակերով» կամ քարանձաւներով է ծածկուած Գորիս գետի ամբողջ ձորը. երեւի այդտեղից է «ծագեձոր» հին անունը, որ թրքական աղաւաղ արտասանութեամբ (ծ, ճ հնչիւնները սրանք չունին) դառել է *Ջանգեզուր*:

Այժմեան *Ջանգեզուր* գաւառի մէջ մըտնում են հին Սիւնեաց աշխարհի տաւաներից գաւառներից միայն մի քանիսը: Դրանցից մէկով մենք արդէն անցանք. Արցախին սահմանակից այդ Աղահէճը կոչուած գաւառը բռնում էր, հաւանականօրէն, հաքարի գետի վերին աւազանը: Այդ գետի օժանդակ՝ Զարդից անցնելով մենք մտանք հաքանդ գաւառը, որի կենդրոնումն է Կորիսը:

* *

Դէպի Որոտան գետի ձորը իջնում է մի կեռումեռ կածան. դրանից ձախ խորխորատ, իսկ աջ—փլուած ապառաժների ահռելի զանգուած: Այդ սեպաձև, կախկիտուած ժայռերի գլխից կարելի է միքանի զինուած մարդկանցով ամբողջ վաշտերի առաջն կըտրել. իզուր չէ այդ վտանգաւոր անցքը Սախկալ-թութան (միրուք բռնող) կոչուած:

Անդնդախոր ձորի հակառակ կողմի բարձրաբերձ սարահարթը՝ սեպաձև իջնելով դէպի գետը՝ թողնում է իր և գետակի արանքում փորրիկ տափարակ, որի վրայ շինուած է Մեծ Անապատը: Նրա կողքով ճաթիի գետակը թափւում է Որոտանը: Երևում են Անապատի հաստ պարիսպները, որոնց չորս անկիւնում մի-մի աշտարակ: Այդ բերդ-անապատի կենդրոնում նկատելի է եկեղեցու կտուրը փորրիկ գմբէթով և զանգակատնով, իսկ ներսում՝ պարսպին կից՝ մի շարք խուցիկներ: Թէ Անապատի բակում և թէ չուրջը աճել են ահագին թթեւիներ:

Ինձ ասացին, որ մի այլ Անապատ էլ գտնւում է հա-

լիձորի դիմաց և կոչւում է Հարանց Անապատ... Իրար կողքի երկու անապատ... XVII-րդ դարում, երբ շինուել են այդ անապատները, երևի հայերի մէջ ճըգնելու տենչով բռնուած ահագին հօտեր կային... Այժմ չղջիկներն ու բուերն են բուն դրել այդ ամայի եկեղեցիներում և խուցերում, ուր այլ ևս ոչ ոք չի խանդարում նրանց անդորրութիւնը...

Հասանք Որոտանի ձորի յատակը:

—Բայց ուր է Որոտանը, —հարցրի ես իմ ուղեկցից. —մեր առջև միայն գետին է մինչև միս ափը:

— Իջնենք ձիուց, մենք Սատանի Կամուրջն ենք հասել. այդ գետինն է հէնց այն կամուրջը, որի տակից անցնում է Որոտանը:

Զիապանք անցկացրեց մեր ձիերը ձորի միւս կողմը, որ ներկայացնում է սպիտակ, դեղին և կարմիր ժայռերի հաստ շերտեր փորուածքներով ու խորշերով: Զանազան ձևի ու մեծութեան կախկիտուած ստալակտիեան լեզուակներ, ապառաժների ճեղքերում բուսած վայրի խոտեր ու մացառներ ծածկում են լեռան վիթխարի կուրծքը, որ լծաց է նրա խորքերից ծորող հանքային ջրերից: Կամուրջի հիւսիսային կողմից ձորի երկու կողքերը իրար մօտեցել են և, կնճիռներ կիտած հսկաների նման, դաժան հայեացքով իրար են չափում, կարծես պատրաստ են իրար վրայ փլուել. բայց նրանց բաժանում է կատաղի Որոտանը, որ, հիւսիսից զահավիժելով երկու հսկաների մէջ, լի ցասումով գոռում է, գոչում, կատաղութիւնից փրփրում և նրանց ստների տակ ալան փորելով փախչում ստորերկեայ ճանապարհով: Նրա ալիքները յորձանք տալով դուրս են վիժում կամրջի հակառակ կողմից և լաց ու կոծով հեռու փախչում այդ վտանգաւոր վայրից...

Արանշացած բնութեան այդ ահռելի, միաժամանակ խորխա ու հոյակապ տեսարանից, ես ափսոսում էի որ նկարիչ չեմ՝ անմահացնելու համար Օրիներ և Դաւիթներ ծնող այդ ձորերից մէկի պատկերը...

Մեծ զգուշութիւններով մենք մագլցինք ժայռերի վրայ, որոնք վտանգաւոր էին իրանց խոտերի թանձրախիտ աճումներով, և անցանք Սատանի Գամուրջի այն կողմը, որտեղից մուտք է գործում Որոտանը: Դա մի զարհուրելի վիճ էր իր երախի այլանդակ պատճառներով: Փրփրադէզ Որոտանը գահավիժում էր և կորչում խոլական խաւարով ծածկուած ստորերկրեայ կամարների տակ: Վերեւից կախկառն էին ստալակտիտեան բիզ-բիզ ատամներ և ժայռի ծերպերից՝ խոտեր ու մացառներ: Նման տեսարան էին ներկայացնում և այդ բնական տունների հակառակ կողմը:

Գարծեա կիկլոպների հուժկու բազուկներ են իրար վրայ դնել այն վիթխարի ժայռերը, որոնցից կազմուած է այդ բնական կամուրջը...

Միւս ափին հանքային տաքուկ ջրերի առաջ շինուած են նահապետական ձեով աւաղաններ: Այդտեղ մենք հեծանք մեր նժոյգները:

Արեւ մայր նստելու մօտ էր: Մենք անցել էինք մօտ քսան և հինգ վերստ, առանց հագստանալու: Այժմ վերջին և ամենադժի վերելքն էր մեր առջև, Տատեի վանքը հասնելու համար, որ Ստտանի կամուրջից չի երևում և գտնուում է մօտ երկու վերստ նրանից հարաւարեւմուտք, դեռ հեռուից քիչ առաջ մեր տեսած բարձրաբերձ լեռնադաշտի եզրին:

Օձապտոյտ շաւիղը տեղ-տեղ այնքան դիք էր որ անսովոր մարդու թուում էր թէ կարելի է ձիու մէջքից վար գլորուել: Մեր յոգնած նժոյգները հեալով վեր էին մագլցւում և շուտ-շուտ կանգ առնում՝ շունչ առնելու համար: Զառիվայրը ծածկուած էր ծառերով և թփերով և փլած ապառաժների ահագին կտորներով:

Ահա վերջին պտոյտը և քրտինքի մէջ կորած ձիերը հասան լեռնադաշտի գլուխը: Ծռելով հարաւ լեռնադաշտի դէպքի ձորը նայող եզերքով անցանք վանքի դեռ չհնձած արտերի կողքով և դուրս եկանք հնադարեան սրբավայրի հսկայ պարիսպների տակ:

1. Ս.

17.

Վ Ա Ր Դ Ա Ն Ա Յ Պ Ա Տ Ե Ր Ա Ձ Մ Ը

Ա

Հայոց Վռամշապուհ թագաւորի մահից յետոյ պարսից թագաւորները աշխատում էին Հայաստանը բոլորովին ձուլել իրանց տէրութեան հետ: Բայց այդ նպատակին դժուար էր հասնել, քանի որ հայերը քրիստոնեայ էին, իսկ պարսիկները՝ կրակապաշտ: Հայերը, իբրեւ քրիստոնեաներ, իրանց աւելի մօտ էին զգում յոյներին, որոնց ձեռքումն էր Հայաստանի արեւմտեան մասը: Բայց յոյներն էլ թշնամացել էին հայերի հետ այն օրից, երբ Մեսրոպի, Սահակի և նրանց աշակերտների ջանքերով հայոց եկեղեցիներում և դպրոցներում յունաց լեզուի փոխարէն սկսուել էր գործադրուել հայոց լեզուն:

Հայերը այդ ժամանակ չունէին զօրեղ թագաւոր: Վռամշապուհի որդի Արտաշէսը զեղխ և անառակ մի երիտասարդ էր, որ աւելի մտածում էր զուարճութիւնների, քան իր երկիրը կառավարելու մասին: Հայոց նախարարները, զըզուելով այդ թոյլ և անառակ թագաւորից, որոշեցին դիմել պարսից Վռամ արքային և խնդրել, որ նա գահից հրաժարեցնէ Արտաշէսին և նրա տեղ Հայաստանում նշանակէ պարսիկ կուսակալ: Իզուր էր Սահակ կաթողիկոսը աշխատում համոզել հայոց նախարարներին՝ համբերել և այդպիսի ազգավրնաս քայլ չանել:

Հայոց իշխանները տեսնելով, որ Սահակը չէ ուզում միաբանել իրանց հետ, դիմեցին պարսից թագաւորին և զըզու պարտեցին թէ Արտաշէսին և թէ Սահակին, իբրեւ թէ այդ երկուսը միացել են յոյների հետ և ուզում են ապստամբեցնել Հայաստանի պարսից մասը: Պարսից թագաւորը հէնց մի այդպիսի բանի էր սպասում, նա օգտուեց հայոց մեծամեծ-

ների շարախօսութիւնից և կանչեց իր մօտ հայոց թագաւորին և կաթողիկոսին ու բանտարկեց զրանց։ Սահակի փոխարէն կաթողիկոս նշանակեց Սուրմակ անունով մի անարժան երէցի, իսկ Արտաշէսի տեղ հայոց երկրի վրայ պարսիկ կուսակալ կամ մարզպան կարգեց։

Բ.

Դէպքերը շուտով ցոյց տուին. թէ ինչ դժբախտութիւնների պատճառ դառաւ հայոց նախարարների այդ անհեռատես քայլը։ Վաւեր մահից յետոյ պարսից թագաւոր եղաւ նրա որդի Յազկերտը, սրմուկեանդ կրակապաշտ էր։ Նա վրձնեց բոնի ուժով հաւատափոխ անել հայերին և այդպիսով Հայաստանը բոլորովին ձուլել Պարսկաստանի հետ։ Հայ նախարարների մէջ գտնուեցին մարդիկ, որոնք համոզուած էին որ հայ ժողովրդի բարօրութիւնը պահանջում է չը գրգռել Յազկերտին։ Այդպիսի նախարարների գլուխն էր կանգնած Սիւնեաց աշխարհի հօգի իշխան Վասակը։ Նա կարծում էր թէ կարող է Յազկերտի ցասումը ամօրել համակերպելով նրա պահանջներին։

Յազկերտը այդ Վասակին Հայաստանի կուսակալ կարգեց և հրովարտակ հանեց, որ իր իշխանութեան տակ եղած բոլոր քրիստոնեաները, այսինքն՝ հայերը, վրացիք և աղուանները, թողնեն իրանց հաւատը և երկրպագեն արեգակին ու պաշտեն կրակին։ Պարսից կրօնապետը կամ մոգպետը մինչև անգամ մի թուղթ գրեց հայոց մեծամեծներին, որի մէջ պախարակում էր քրիստոնէութիւնը և գովում պարսից զրադաշտական*) կրօնը։

*) Զրադաշտը մոգութեան ազանդապետն է. նրա անունով է կոչուում մոգերի կրօնը։

Այդ ժամանակ հայոց կաթողիկոսն էր Մեսրոպի և Սահակի աշակերտ Յովսէփը։ Նա Արտաշատ քաղաքում հայ աշխարհական և հոգևորական մեծամեծներից մի ժողով կազմեց։ Այդ ժողովում կարգացուեց Յազկերտի և մոգպետի առաջարկութիւնը և պրօուեց մի համարձակ պատասխան, որ վերջանում էր հետեւեալ խօսքերով. «մեր հաւատից մեզ ոչ ոք չէ կարող հանել, ոչ մարդիկ, ոչ հուր, ոչ սուր»։

Գ.

Յազկերտը ստանալով հայերի պատասխանը՝ շատ բարկացաւ և հրամայեց հայ նախարարներին՝ գալ պարսից Դուռը։ Նա կանչեց և հայոց զօրքի սպարապետ Վարդան Մամիկոնեանին, ինչպէս և իր կուսակալ Վասակին։ Երբոր նախարարները հասան Յազկերտի մօտ՝ այս վերջինը հրամայեց նրանց բոլորին էլ բանդարկել, որովհետև պարսից թագաւորը պահանջում էր, որ հայոց նախարարները ուրանան իրենց հաւատը, իսկ նրանք չէին համաձայնում։ Յազկերտը յայտնեց նախարարներին՝ որ եթէ նրանք յամառեն իրանց որոշման մէջ՝ նա կ'ուղարկէ Հայաստան մի մեծ զօրք՝ բնաջինջ անելու բոլոր ըմբոստ հայերին։

Նախարարները տեսնելով, որ առանց իրանց ներկայութեան Հայաստանում շատ զժուար կը լինի հայերին ընդդիմազրել պարսից զօրքին՝ խորհեցին և վճռեցին երեսանց ընդունել կրակապաշտութիւն, որպէսզի իրաւունք ստանան վերագոռնալ հայրենիք և պաշտպանել նրան Յազկերտի զօրքերի աւերումներից։

Երբ Յազկերտը լսեց, որ նախարարները պատրաստ են ուրանալ իրանց հաւատը՝ սաստիկ ուրախացաւ և վարձաւորելով նրանց՝ յետ ուղարկեց Հայաստան, նրանց հետ գնելով մոգերի մի մեծ խումբ և պարսից զօրք։ Յազկերտը հրաման էր տուել մոգերին և իր զօրքին. փակել բոլոր եկեղե-

ցինները Հայաստանում և նրանց փոխարէն կրակարաններ հիմնել:

Հայ ժողովուրդը երբ լսեց նախարարների ուրացման գոյժը և մոզերի ու պարսից զօրքի ժամանումը՝ հոգևորականութեան զորգամբ ոտքի կանգնեց ու պատրաստուեց ղէնքով պաշտպանել իր հաւատը: Մոզերի հէնց առաջին փորձը կործանել եկեղեցին—ցոյց տուեց թէ ճրքան դժուար էր՝ հայերին բռնութեամբ հաւատաւորս անելը: Երբ մի գիւղում մոզերը ուզում էին փակել եկեղեցին՝ դրա երէց Ղևոնդը ժողովուրդի հետ յարձակուեց պարսիկների վրայ և ջարդելով յետ քչեց նրանց իր սրբավայրից:

Իսկ նախարարները, երբ հասան Հայաստան, բացարձակ յայտնեցին, որ չեն ուրացել իրանց հաւատը: Վարդան Մամիկոնեանը իսկոյն նախարարների ժողով գումարեց, ուր բոլորը Աւետարանի վրայ երգուեցին՝ մինչև արեան վերջին կաթիլը պաշտպանել ազգային եկեղեցին: Հայ ազգի ոգևորութիւնը և հաստատամտութիւնը այնքան զօրեղ էին, որ նոյն իսկ Վասակը ստիպուած էր միաբանել նախարարներին հետ և երգուել Աւետարանի վրայ՝ որ հաւատարիմ կը մնայ քրիստոնէական հաւատին:

Այսպէս ահա հասարակ հայ ժողովուրդը, իշխանները և հոգևորականները միաբանելով թոյլ չըտուին քանդել իրանց եկեղեցիները, և մոզերին պարսից զօրքի հետ միասին քչեցին Հայաստանից:

Դ.

Անելով այդ րայլը՝ մեր նախնիք լաւ գիտէին, որ Յազկերտը անպատիժ չի թողնի նրանց, ուստի սկսեցին պատրաստուել՝ ընդգիծադրութիւն ցոյց տալու Յազկերտի նոր յարձակման: Միննոյն ժամակակ Յունաց Թագէտո կայսրի մօտ ուղարկեցին Ատոմ Գնունուն և Վարդան Մամիկոնեանի:

Եղբօր Հմայակին—օգնութիւն խնդրելու: Իսկ ինքը Վարդանը առժամանակ իր զօրքով դիմեց հիւսիս՝ օգնելու իր փեսային, Վրաց թագաւորին, որ նոյնպէս կռոււմ էր Յազկերտի դէմ:

Օգտուելով Վարդան սպարապետի բացակայութիւնից՝ Վասակ Սիւնին սկսեց բացարձակ համոզել նախարարներին, որ յետ կենան իրանց մտադրութիւնից և ընդունեն Յազկերտի պահանջները: Վասակը նոյն-իսկ սկսեց աւերել այն նախարարների երկիրները, որոնք չէին ուզում միաբանել իր հետ, որովհետև նա համոզուած էր որ հայ ազգի օգուտը պահանջում է հաշտ և խաղաղ ապրել պարսիկների հետ, չը գրգռել այդ հզօր հարեանին և շատ նախարարներ նրան համակրում էին այդ բանում. իսկ հոգևորականները և քրիստոնէութեան ջերմ հետևողները նրա դէմ էին:

451 թուականի Չատկի տօները նոր էին անցել, երբ լուր հասաւ, որ պարսից ահագին զօրքը արդէն հասել է Ուրմիա լճի արևմտեան ափը, չեր և Ջարեանդ գաւառը:

Վարդանը իսկոյն հրաւէր կարգաց բոլոր հայոց իշխաններին՝ իրանց զօրքերով գալ հաւաքուել Արտաշատ քաղաքում: Միաժամանակ, պարսից բանակի դիրքը և թիւը լրտեսելու նպատակով, նա առաջ ուղարկեց Առանձար Ամատունի իշխանին 300 կտրիճ հեծեալներով:

Վարդանի հրաւէրն իսկոյն արձագանք գտաւ, քրիստոնէութեան հաւատարիմ նախարարների մէջ, որոնք շտապեցին իրենց զօրքերով Արտաշատ, ուր ժողովուեց 66 հազար զօրք: Առանձարը տեղեկութիւն բերաւ, որ պարսիկները դիմում են Արտաղ գաւառը: Վարդանը անցնելով 66 հազար զինուած հայերի զլուխը՝ դիմեց թըշնամու բանակի դէմ: Հայոց զօրքը հասնելով Տղմուտ գետի ափի մօտ գտնուող Աւարայրի գիւղը՝ այդ տեղ բանակ հաստատեց, գետի միւս ափին գտնուող պարսից զօրքի հանդէպ: Յովսէփ կաթողիկոսը, Ղևոնդ երէցը և մի քանի այլ քահանաներ հայոց զօրքի

մէջ էին և քաջալերում ու խրախուսում էին հայ զինուոր-
ներին:

Միւս օրը յունիսի 2-ին, լուսադէմին, հայոց բանակից
արդէն երևում էր, թէ ինչպէս զօրապետ Մուշկանը առաջ
էր բերում պատերազմիկ փղերը, որոնց ամեն մէկի մէջքին
մի-մի մարտկոց էր դրուած, լի սպառազինուած մարդկան-
ցով: Այդ վիթխարի գազաններից իւրաքանչիւրի երկու կող-
մից Մուշկանը կանգնեցրել էր երէք հազար զինուորիներ:

Վարդանը ազօթելով զօրքի հետ՝ ինքն ևս պատրաս-
տուեց ճակատամարտի համար: Նա բաժանեց հայոց զօրքը
չորս վնդի. առաջին զունդը յանձնեց Ներշարուհ Արծրու-
նուն, երկրորդը՝ Խորէն Խորխոռունուն, երրորդը՝ Թաթուլ
Վանանդեցուն, իսկ չորրորդը պահեց իրան, օգնական ունե-
նալով Արշաւիր Կամսարականին և Համաղասպ Մամիկոնեա-
նին, որ իր կրտսեր եղբայրն էր:

Ճակատամարտը սկսուեց նետաձգութեամբ գետի երկու
կողմերից: Հայերն անցնելով Տղմուտ գետը՝ քաջութեամբ
յարձակուեցին պարսից վրայ: Քաջ Վարդանը կտորեց պար-
սիկների ամենաուժեղ թիւը: Արիւնահեղ պատերազմը տևեց
ամբողջ օրը: Երբ Վարդանը վիրաւորուած ընկաւ իր քաջ
ընկերների հետ՝ հայոց զօրքը, անառաջնորդ մնալով, ցրուեց
պատերազմի դաշտի վրայ թողնելով 1036 հոգի, մինչդեռ
պարսից կողմից ընկել էին 3544 հոգի:

2.

Աւարայրի ճակատամարտից յետոյ հայերը ցրուեցին և
ամբացան Հայաստանի զանազան բերդերում ու լեռների
անմատչելի տեղերում և դեռ երկար ժամանակ շարունա-
կում էին կռուել պարսիկների դէմ: Վարդանի եղբայր Հր-
մայեակը, օգնութիւն չըստանալով յոյներից, հասաւ Հայաս-
տան Աւարայրի ճակատամարտից յետոյ: Նա իր խմբերով ամ-

բացաւ Պարխար*) լեռներում և անդադար յարձակում էր
պարսից վրայ և կոտորում նրանց: Նա այդպէս երկար ժա-
մանակ կռուեց թշնամիների դէմ, մինչև որ իր գիւցազն
եղբօր նման ընկաւ կռուի դաշտում:

Յազկերտը տեսնելով, որ չէ կարողանում կտրել հա-
յերի կամակորութիւնը՝ հրամայեց Մուշկանին դադարեցնել
պատերազմական զործողութիւնները հայոց երկրում, Վասա-
կին պատուիրեց գալ իր մօտ, իսկ նրա փոխարէն պարսիկ
կուսակալ կարգեց: Յազկերտը իր մօտ կանչեց և կենդա-
նի մնացած նախարարներին, մեծամեծ խոստումներ տալով
նրանց. մինչդեռ Յովսէփ կաթողիկոսին, Ղևոնդ երէցին և
մի քանի այլ հոգևորականներին, իբրև ապստամբութեան
դրդիչներին, հրամայեց կալանաւորել և ջորինների վրայ կա-
պած ուղարկել Պարսկաստան: Երբ նախարարները հասան
պարսից Դուռը՝ Յազկերտը, հակառակ իր երդման, բան-
տարկեց նրանց բոլորին, իսկ կաթողիկոսին, Ղևոնդ երէցին
և միւս հոգևորականներին սաստիկ տաջանքների ենթարկե-
լով՝ սպանել տուեց:

Լ. Ս.

18.

ՏԱՆՈՒՏԷՐ ԽԱՉՈՅԻ ՏՈՒՆԸ

Ա

Տանուտէր Խաչոյի բնակարանը այն տներից մէկն էր,
որ թէ իրանց մեծութեամբ և թէ հարստութեամբ որոշ-
ւում էին միւսներից: Այս տանից ամէն առաւօտ քշում էին
դէպի նախիրը հարիւրի չափ անասուններ: Նրա կովերը,

*) Այժմեան Օլթիի և Արդուինի կողմերում:

գոմէշները, եղները և ձիաներն էին ամենաընտիրը ամբողջ գիւղի մէջ:

Այս տանն էին պատկանում հազարի չափ ոչխարներ, որոնք օնփական հովիւների հսկողութեան ներքոյ արածում էին մերձակայ լեռների վրայ: Այդ տանն էր պատկանում այն ահագին ձիթահանը—ձէթ հանելու գործարանը,—որ գտնւում էր գիւղի մէջ: Այս տանն էր պատկանում այն գեղեցիկ ջրաղացը, որ գտնւում էր գիւղից դուրս, որի ա-նիւնները տարուայ բոլոր եղանակներում անդադար բա-նում էին:

Բայց այն, որ աւելի նշանաւոր էին Խաչօյի հարստու-թեան մէջ, դրանք էին նրա եօթը որդիքը, որոնք մինը միւսի յետեից հասած՝ ներկայացնում էին նրա տան հարըս-տութեան սիւները: Որդիքը բոլորը ամուսնացած էին և տունը լցուած էր ամեն տեսակի երեխաներով: Ամուսնա-ցած էին և նրա թոռներից մի քանիսը. նրանք նոյնպէս զաւակներ ունէին: Եւ ծերունի Խաչօն իր առաջ տեսնում էր մի քանի սերունդ, որ ապրում էին և գործում էին միա-սին: Առակի ձև էր ստացել այն խօսքը թէ «Խաչօն այնքան զաւակ ունի՝ որքան և անասուն»:

Բ.

Ծերունի Խաչօյի տունը հեռուից բոլորովին հին ու նախնական ամրոցի տպաւորութիւն էր գործում: Նա գրա-նւում էր մի բարձրաւանդակի վրայ, և թէ իր շինուածքով, թէ դիրքով ունէր այն բոլոր յարմարութիւնները, որ պէտք էին՝ մի բնակութիւն ազատ պահելու համար արտաքին թըշ-նամիներէից: Այդ ամրոցը պատած էր չորս ահագին պատե-րով, որոնք քառակուսի ձևով միմեանց հետ միանալով՝ թող-նում էին իրանց միջավայրում մի բաւական ընդարձակ տա-րածութիւն, որի վրայ կառուցուած էին զանազան շինու-

թիւններ: Դրսից ոչինչ չէր կարելի տեսնել, բացի չորս բարձր աշտարակից, որոնք միացնում էին պարիսպների չորս անկիւնները: Ամրոցի շրջապատի մէջ գետեղուած էին բո-լոր բնակութիւնները, բոլոր ծածկոցները, որ պէտք էին մի կանոնաւոր տնտեսութեան համար: Այստեղ էր ոչխար-ների գետնափոր գոմը. այստեղ էր ձիաների, կովերի և գո-մէշների փարախը, որ անասունների տեսակի համեմատ՝ ա-ռանձին-առանձին բաժանմունքներ ունէր: Այստեղ էր սա-րայը՝ երկրագործական անօթները պահպանելու համար. այստեղ էին մարազը, յարգանոցը. խոտանոցը, որոնց մէջ պահւում էր անասունները դարմանելու պաշարը. այստեղ կային ամբարներ մշակութեան բերքերի համար: Այստեղ կա-լին և մի քանի խուղեր, որոնց մէջ բնակւում էին ծերունի Խաչօյի հովիւներն ու ծառաները իրանց ընտանիքներով. նրանք բոլորը ազգով քիւրդ էին. կանայք ծառայում էին որպէս աղախիւններ, իսկ տղամարդիկ որպէս նախրապաններ, հովիւներ կամ երկրագործական մշակներ: Մի խօսքով՝ այդ ամրոցի մէջ բովանդակւում էր մի փոքրիկ գիւղ, որի միակ տէրը և պետք ծերունի Խաչօն էր:

Նրա գերդաստանի համար որոշուած բնակարանները ի-րանց շինուածքով դեռ ևս պահպանել էին այն ժամանակուայ նախնական պարզութիւնը և ձևը, երբ մի ամբողջ ընտանիք ապրում էր մի վրանի տակ, այն զանազանութեամբ միայն, որ այժմ այդ վրանին փոխարինում էր քարեղէն շինուածքը: Նորա բաղմաթիւ որդոց համար, որոնց իւրաքանչիւրը իր զաւակներով մեծ ընտանիք կարող էր կազմել՝ առանձին սե-նեակներ շէջալին. այլ բալորը ապրում էին միևնոյն յարկի տակ, միևնոյն սենեակում, որ ոչ այլ ինչ էր՝ բայց եթէ ոչ պատ՝ ծածկած ահագին գերաններով: Այստեղ վառում էին, այստեղ թխում էին, այստեղ բոլորը միասին պառկում էին: Այստեղ կարելի էր տեսնել նորածին հորթեր, փոքրիկ ու-լեր, որոնք երեխաների հետ խառնուած՝ վազվզում, ցատքը-

տում, աղաղակում էին և տունը լցնում էին կենդանի աղ-
մուկով: Մի խօսքով՝ դա նույն տապանն էր, որտեղ զետե-
ղում էին ամեն տեսակ կենդանիներ: Այս բնակարանին
կից էր երկրորդը: Դա առաջուանից զանազանում էր
նրանով միայն, որ առջևի ճակատը բոլորովին բաց էր և
նայում էր բակին: Դրան կոչում էին սրահ, և ծառայում
էր որպէս ամառուայ բնակարան: Սրահի միջից մի դուռն էր
բացում դիտար սենեակի մէջ, և այսպիսով նա ներկա-
յացնում էր բուն բնակարանի նախազաւթը: Նրա կողքին
կար մի առանձին փոքրիկ սենեակ, որ կոչում էին օդայ-
նրա դռներն միայն այն ժամանակ էին բացում, երբ տունը
հիւր էր գալիս, և միշտ պահում էր մարդու ու զարդարում:

Բաֆֆի

19.

Գ Ի Ի Ղ Ա Յ Ո Ի Կ Ե Ա Ն Ք Ը

Գարուն է: Լեռների ձիւներն սկսեցին հալուել. դաշտե-
րը վաղուց ժպտում են գեղեցիկ կանաչով: Օդը տոգորում
անուշահոտ ջերմութեամբ՝ կեանք է սփռում ամեն կողմ:
Ապրել ամիսը բերել է իր հետ աւելի տաք ու պայծառ օ-
րեր: Լեռների վրայ կարմիր, դեղին ու սպիտակ շուշանները
վաղուց արդէն բացուել են, և հայ աղջկերքը քաղելով՝ փըն-
ջեր են կապում, Սունկը, բոխին *), ծներեկը, սիրելիս **), և
լեռնային զանազան բանջարեղէններ առատութեամբ աճում
են: Զօրերի միջից վաղում են հարկւրաւոր աղմկալի վըտակ-

*) Սարերում բուսնող բանջար:

**) Ուտելու գոխ:

ներ և օձապտոյտ ընթացքով տարածում են հովտի մէջ:
Նորեկ ծիծեռնակը հրաւիրում է մշակին գէպի գործ: Ծե-
րունի Խաչօի որդիքը արդէն սկսել են դաշտում իրենց վա-
րը վարել: Աշխատութիւն սկսուել է ամեն տեղ: Գիւղի մէջ
մի անգործ մարդ չէ կարելի գտնել: Ամէն ոք զբաղուած է
իր մշակութիւններով:

Առաւօտ է: Ծերունու տանը թոնրիկները վառվում են-
մէկի վրայ դրած են պղնձէ ահագին կաթսաներ և խեցեղէն
մեծ-մեծ պտուկներ ու կերակուր են եփում. միւսի մէջ հաց
են թխում: Հարսները, աղախիները, հաւաքուած թոնրի
շուրջը՝ ընդհանուր շարժողութեան մէջ են: Տունը լցուեց
կերակուրների անուշահոտ շոգիով և ներկայացնում էր մի
հսկայական խոհանոց, որի մէջ տեսնողը կը մտածէր, թէ
ճաշ է պատրաստում մի ամբողջ բանակ կերակրելու հա-
մար. և իրաւ, բացի ծերունու ահագին զերդաստանից՝ նրա
սեղանից կերակրում են բազմաթիւ հովիւներ, մշակներ
իրանց ընտանիքներով, որոնք ծառայում են նրա տանը:
Ամեն օր վառում են նոյն թոնրիկները, ամեն օր պատ-
րաստում է կերակուրների նոյն քանակութիւնը: Եւ ծերու-
նու ժրաջան հարսները մի քօպէ հանգստութիւն չունին:
Պէտք էր ամենի մասին հոգ տանել, պէտք էր ամենին գո-
հացնել:

Բացի դրանից՝ կային տնտեսական և ուրիշ շատ հոգ-
սեր: Ահա այստեղ, բակում, հարսներից մէկը կովերն ու ոչ-
խարներն է կթում. միւսը օջախի վրայ կաթ է տաքացնում՝
մածուն շինելու համար. երրորդը՝ պանիր է մակարդում, չոր-
րորը հարում է խնոցին՝ կարագ պատրաստելու համար:
Նրանց շուրջը վազվզում են բազմաթիւ երեխաներ և խա-
ղում են նորածին գառների ու հորթերի հետ: Փաղցր է
նայել այդ գիւղական բախտաւորութեան վրայ: Մանուկ և
զառնուկ, երկուսն էլ աճում են միասին. դրանք այն երկու
հաստատութիւններն են, որոնցով ուրախանում, պարծենում
է գիւղացին:

Բակի արևահայեաց կողմում, պատի տակ, մինը միւսի վրայ՝ կարգով շարուած են մի քանի հարիւր մեղրի փեթակներ: Ապրիլեան արեգակը թափում է այստեղ իր ջերմ հառա-գայթները: Մինչդեռ հարսները միւս կողմում զբաղուած են իրանց գործով՝ ծերունի Խաչօն այստեղ բաց է անում փեթակների դռնակները: Ճանճերը ուրախ ու զուարթ դուրս են թափւում ծակերից. սաւառնում են նրա ալետր գլխի շուրջը, պզպզում, վժվժում, թրռթրում են, և օդը թնդում է միլիոնաւոր միջատների ձայնից: Գտնւում են նրանց մէջ և այնպիսի չարաճճիներ, որ կծու համբոյրներ են մատուցա-նում ծերունու խորշամած երեսին: Բայց նա ամենևին ցաւ չէ զգում, միայն ձեռքով քշելով ասում է. «Ա՛յ շար սատա-նայ. ինչ վատութիւն է արել քեզ Խաչօն»:

Բաֆֆի

20.

Ռ Շ Տ Ո Ի Ն Յ Ի

25 կարելի տեսնել և չըհիանալ այդ առողջ, կենդանի ժողովրդով: Նա երբէք չէ թաւաժում, որպէս իր ծմակնե-րի մշտականաչ կիպարիսը: Նա երբէք չէ ծերանում, որպէս թաւուտների դարևոր եղևին: Հզօր կուրծքը մերկ, զօ-րաւոր բազուկները հոլանի, գլխին թաղբեայ կոնաձև բոլորը դրած և նրա վրայ դոյնդոյն թաշկինակներ փաթաթած, որոնց ծայրերը. ոսկեգոյն մագերի երկայն գիսակների հետ՝ թափւում են լայն թիկունքների վրայ. հագին մի կարճ քա-զախայ (բաճկոնակ) հագած, որի ամրութիւնը, երկաթեայ զրահի նման, կարող է դիմանալ ամենատուր դաշոյնի առաջի. ներ-քին հագուստը մագեղէն զուլ-զուլ անդրվարտիքի մէջ հաւա-քած, — դուք կը տեսնէք Ռշտունեաց լեռների այդ զաւակին՝

որ երկայն նիզակը ձեռքին, թեթեւ վազրի նման, անցնում է մի ապառաժից դէպի միւսը: Նրա նիզակը, որ երկու ծայ-րերում սև սուր երկաթներ ունի՝ ծառայում է և՛ իբրև դէնք, և՛ իբրև նեցուկ, որը գետնի մէջ ցցելով՝ յենւում է նրա վրայ և ոտիւններ է գործում սարսափելի վհերի վրայից: Այդ բոլորը այնպէս արագ է կատարւում, որ դու կարծում ես, թէ նա թռչունի նման թևեր ունի և օդի մէջ սլանում է:

Նրա թաղիքեայ փափուկ տրեխների տակերը ամբող-ջապէս դամած են սրածայր բեռներով, որ չըսահեն, չըսայ-թաքեն ժայռերի վրայ ման գալու ժամանակ: Գօտու մէջ խրած ունի մի կեռ խենջար, որի կտթը դերձանով կապած է պատեանին. այդ կապանքը նրա համար է, որ մինչև ար-ձակելը նրա բարկութիւնը անցնի. իսկ երբ մերկացրեց սու-րը՝ մինչև արեան մէջ չզովացնէ՝ իր տեղը չի դնի:

Թշնամու հետ անգութ է՝ իբրև դադան, բարեկամի հետ բարի է՝ իբրև հրեշտակ: Իր հովիտների բարձրահասակ սօ-սիների նման գեղեցիկ է նա: Երբ նայում է քո երեսին՝ դու զմայլում ես: Նրա այրական դէմքը այնպէս արձակ ու այնպէս պայծառ է, որպէս Ռշտունեաց պարզ երկինքը:

Ռշտունեաց պարզ երկնքի նման՝ այդ խաղաղ դէմքը յանկարծ մռայլում է, մթնում է, շանթեր է արձակում, երբ խաղաղ երկինքը փոխւում է և տեղի է ունենում վերա-հաս փոթորիկը... Այդ միջոցին նա չէ խօսում, այլ որոտում է, և այդ որոտման ձայնի մէջ դու լսում ես նախկին հայի ուժեղ բարբառը իր բոլոր կոշտ հնչիւնները քո հոգուն այն-քան հարադատ են, քո սրտին այնքան կախարչիչ են, որ յանկարծ ներշնչւում ես մի անբացատրելի սղկորութեամբ:

Բաֆֆի

21.

Ա. Ղ. Ա. Ս. Ի.

Աղասու անուշ բնությունը, բարի սիրտն ու հոգին քիչ մարդ կ'ունենայ: Այն հասակը հասել էր, քսան տարին անց կացել՝ նա դեռ հօրն ու մօր առջևն այնպես էր՝ ինչպես մէկ անմեղ գառ: Մէկ օր նրանց անհնազանդ չէր գտնուել, մի օր նրա բերանից մի թթու խօսք չէր լսուած. նրանց աչքին հանդիպելիս՝ նա նրանց միտքն իսկոյն հասկանում ու ամեն կերպ աշխատում էր, որ նրանց կամքը կատարէ: Գիտացիք բոլորը նրանով էին ուրախանում, նրա անունով երգում: Ամենքի աչքը նրա վրայ էր նրան էր գոլում, նրան էր օրհնում: Մէկին մի փորձանք պատահելիս կամ հոգս ունեցած ժամանակ՝ նա անձնանուիրութեամբ նրա ցանկութիւնը կատարում, իր փափաղին էր հասցնում: Բերանի պատառը հանում էր ուրիշին ուտացնում: Այնքան իր ապրանքին, իր հանդին ու տաւարին չէր զգուշանում, որքան իր զրացիների: Տանուտէրի որդին էր, աղքատի ու չքաւորի ընկերը: Ո՛րք էր գնում նրա դուռ—սփռոցն էր բաց անում կամ բըսակը. ո՞վ գութան*) չունէր՝ նրան իրանցն էր ուղարկում. ո՞վ փող չունէր որ մշակ վարձէ, այգումը բանեցնէ՝ ինքն առաջ ընկնում, գիւղի տղայքը հաւաքում ու գնում առանց կանչելու և խնդրելու, նրա գործը կատարում, այնպես որ երբ այգետէրը ներս էր մտնում այգին՝ աչքը սառած էր մնում և նրան կեանք ու արև էր մաղթում: Չատ ծնողներ երանէին տալիս նրա ծնողներին, որ այդպիսի բարի զաւակ ունէին: Որտեղ հրաւերը ու խնձոր էր լինում՝ նա էր հիւրերի գլուխն անցնում, նրանց կառավարում և ուրախացնում:

*) Մեծ արօր:

Նրա երկայն հասակը, նրա թուխ-թուխ աչքերը, նրա դալամով քաշած յօնքերը, նրա աննման գեղեցիկ գէմքը, նրա անուշ լեզուն, բազր ձայնը, նրա լայն թիկունքն ու բարձր ճակատը մարդու խելք էին տանում. տեսնողը երեսին նայելով չէր կշտանում: Սաղը ձեռքն առնելուն պէս՝ բարին, փայտին շունչ, հոգի, լեզու էր տալիս: Ուղիղ է, արևը երեսն այրել, գոյնը փախցրել էր. բայց ծիծաղելիս, երբ աչք ու յօնքը բաց էր անում՝ կարծես վարդ էր բացւում, երեսիցը լոյս թափում: Նրա հրացանի գնդակը ապարդիւն չէր անցնում: Սիրտը այնքան բարի էր, որ զուր տեղը թռչուն էլ չէր սպանում, մրջինը չէր կոխում. բայց երբ թուրքերը գնում այգին լցւում էին, կամ իրան էին ուղում սպանել կամ դրացուն՝ այն ժամանակ եթէ երկնքում էլ լինէր՝ ցած էր իջնում. գիւղի ծայրիցը ձայն տային՝ իսկոյն մի ակնթարթում պատրաստ էր. և եթէ բանը խօսքով չէր վերջանում՝ այն ժամանակ նա իր սրի, հրացանի ու բազկի շրնորհքն այնպես էր ցոյց տալիս, որ թշնամին մնում էր կատու դարձած, կամ նրա ձեռքին դոհ գնում:

Այնչափ ուժեղ էր, որ ձեռքը տղամարդու գօտիկը ձգելիս՝ հաւի ձագի պէս բարձրացնում, իր գլխի ծայրին էր հասցնում, պտոյտ տալիս և կրկին ցած բերում: Զի հեծնելիս՝ հէնց որ ձեռքը բարձրանում էր՝ առիւծ ձին խոնարհում էր ու մէջքը դէմ անում: Գոմշի կամ եզան պարանոցին մէկ սուր խփելով՝ այնպես էր դուրս կտրում, որ սրի ծայրը գետինն էր խրում: Յաճախ, կռուի ժամանակ, հէնց որ նրա ձայնը լսում էին՝ ճանճի պէս ցրւում, ցիր ու ցան էին լինում, կորչում: Մականունը Ասլան-Բալասի*) էին, գրել:

Բայց այսքան զարմանալի յատկութիւններն ունենալով՝ դարձեալ երեսայի հետ երեսայ էր, մեծի հետ՝ մեծ: Խանի, շահի առաջն այնպես էր կանգնում, պատասխան տա-

*) Ասլանի (առիւծի) զաւակ:

լիս, որ կարծես թագաւորի որդի լինէր: Ծիծաղն ու խնդուծիւնը նրա երեսից պակաս չէր երբէք, — այնքան պարզ էր նրա սիրտը, այնքան հանգիստ նրա խղճմանը, այնքան արդար նրա հոգին: Նրա ամեն մի խօսքը անդին գոհար էր:

Խ. Աբովեանց

22.

Ս Ա Լ Մ Ա Ս Տ

Պարտաստանի Ատրպատական կոչուած նահանգի ամենահարուստ գաւառներից մէկն է Սալմաստը: Նա բռնում է Ուրմիոյ ծովակի արեւմտեան ափերը և շրջապատուած լեռների ալիքաւոր բարձրութեամբ՝ կազմում է մի գեղեցիկ, բոլորակ հովիտ, որ ոռոգւում է Սոլայ գետով: Այդ գետը Սալմաստի նեղոսն է, որի բազմաթիւ ճիւղերի վրայ, մինը միւսի մօտ, շարուած են մեծ և փոքրիկ գիւղեր, որոնց գեկեցիկ երեսիցը ամենևին չէ համապատասխանում աղբատ բնակիչների անմխիթար վիճակին:

Սալմաստը որպէս հին ժամանակներում եղել է Հայաստանի բազմամարդ գաւառներից մէկը, այնպէս և այժմ նրա բնակիչների մեծ մասը բաղկացած է հայերից: Մնացեալ ազգաբնակիւթիւններին պատկանում են թուրքերը, հրէաները, ասորիները և քրդերը, — այդ բոլորը միասին վեր առած՝ հազիւ թէ հայերի կէս մասին են հաւասարում:

Երբ ջերմ, ամառնային օրերում մարդ հեռուից նայում է Սալմաստի պայծառ արեգակի ճառագայթներով լուսաւորուած հովտին, նա տեսնում է՝ դաշտերը, մշակուած աշխատասէր ձեռքով խոտանում են առատ հունձք. տեսնում է ցորենը, գարին, բրինձը, բամբակը և ընդհողենների ամէն

տեսակները ներկայացնում են մեծ առատութիւն. տեսնում է՝ մրգաբեր այգիները լիացած են պտուղների ամենաազնիւ տեսակներով. տեսնում է՝ խոտաւէտ արօտամարգերի վրայ արածում են տաւարների նախիրներ և ոչխարների հօտեր, — մի խօսքով, նա տեսնում է, որ բնութիւնը առատութեամբ թափել է այնտեղ իր հարստութիւնները: Նա սկսում է մտածել. «Ո՛րքան բախտաւոր ապրում են այստեղ մարդէկ... Իսկ այդ ճոխութիւնները, բնութեան այդ պարզեաները չեն պատկանում այն բիւրաւոր աշխատող ձեռքերին, որոնք դաշտերի վրայ, արևի կրակով բոցերի մէջ բրտինք են թափում:

Ահա գիւղերում այստեղ և այնտեղ բարձրանում են ամրոցներ, որոնք իրանց հսկարտ աշտարակներով և ատամնաւոր պարիսպներով իշխում են շրջակայքի վրայ. նրանց մէջ բնակում են «ազանները» իրանց ախտերով և մոլութիւններով. — ահա նրանց է պատկանում երկրի բոլոր բեղմնաւորութիւնը, նրանք են շռայլում մշակ մարդու աշխատաւոր ձեռքի վաստակը:

Սալմաստի հին քաղաքը կորցրել է իր անունը, իսկ նորը կոչւում է Դիլիման: Այս քաղաքում բնակում էին չորս ազգութիւններ — հայ, թուրք, ասորի և հրէայ. իւրարանջիւր ազգութիւն զետեղուած էր առանձին թաղերում: Հայերը ունէին երկու եկեղեցի, իսկ ասորիները՝ մէկ: Հին քաղաքը արժանի էր իր կոչմանը. այստեղ, կարծես, մի քանի քաղաքներ շինուած էին մինը միւսի վրայ: Նոր շէնք կառուցանելու համար նիւթեր պէտք չէին. բանդում էին գետինը և հողի տակից դուրս էին բերում ահադին քանակութեամբ աղիւս, կոփածոյ քարեր և շատ անգամ բացւում էր մի ընդարձակ ստորերկրեայ բնակարան: Ո՛րքան փորձանքներ, ո՛րքան յեղափոխութիւններ պէտք է կրած լինէր այդ քաղաքը. ո՛րքան ազգեր այնտեղ բնակել ու անհետացել էին, իսկ հայը, նրա նախկին բնակիչը, գեռ մնում է: Արաբներ

րից մնացել էր մի լայնատարած գերեզմանատուն միայն, գեղեցիկ զարդարած տապանաքարերով:

Հայերի տները թէև փոքրիկ էին, բայց հովանաւորուած պարտէզներով և ծառերով՝ գեղեցիկ տեսք ունէին: Տները շատ սերտ կերպով կցուած էին մինը միւսի հետ, այնպէս որ տանիքների վրայով կարելի էր հայոց թաղի մի ծայրից մինչև միւսը գնալ: Բոլոր տները ունէին գաղտնի հաղորդակնութիւն: Այդ հաղորդակցութիւնը պահպանուած էր զանազան ծակերի միջոցով, որ բացուած էին մի տնից միւսի մէջ: Ծակերը բացուած էին աննկատելի տեղերում: Նրանցից շատերը այնքան նեղ էին, որ մի ձեռք միայն կարելի էր անցկացնել, և ծառայում էին աւելի բանաւոր հաղորդակցութեան համար: Երբ պատահում էր մի անսովոր դէպք՝ մի քանի րոպէի մէջ թաղի միւս ծայրում արդէն գիտէին: Ամեն մի լուր, ամեն մի խօսք, ծակերի միջոցով, կայծակի արագութեամբ տարածւում էր ամբողջ թաղի մէջ, առանց մի մարդ իր տանից դուրս գալու: Ծակերից շատերը այնքան մեծ էին, որ կարելի էր, մանաւանդ վտանգի ժամանակ, մի տան կայքը թափցնել կամ տեղափոխել միւսի մէջ և կամ հարևանի մօտ ապաստան գտնել: Թագստի համար իւրաքանչիւր տան մէջ կային ստորերկրեայ մառաններ, որոնց գաղտնի մուտքը միայն տան տիրոջն էր յայտնի:

Բաֆֆի:

23.

Կ Ա Ր Ի Ն Կ Ա Մ Է Ր Զ Ր Ո Ի Մ

Կարին քաղաքը գտնւում է Եփրատ գետի ափունքների մօտ, թիւրքաց հայաստանի այն մասում, որը հին ժամանակ կոչւում էր Բարձր Հայք:

Հայաստանի ամեն մի թիղ հող հին ժամանակներից սկսած օտարները աշխատել են խել: յոյն, պարսիկ, արաբ, թաթար, թուրք և այլ ցեղեր Հայաստանին տիրելու համար նրան աւերել են, նրա բնակիչներին կոտորել: Արդարեւ քարքարոտութիւնների շատ էր ափանաւտես եղել և Կարինը:

Պատմութիւնից յայտնի է, որ գեռ Երգ դարում Ք. յ. Անատոլ անունով մի յոյն զօրավար հայոց Կարին գիւղը ամրացնելով քաղաք դարձրեց և ի պատիւ յունաց Թէոդոս կայսեր այդ քաղաքը Թէոդոպոլիս անուանեց: Այնուհետև քրիստոնեայ յոյները և կռապաշտ պարսիկները երկար կռուում էին իրար դէմ Հայաստանը իրար ձեռքից խլելու համար: Իսկ VII-րդ դարում Հայաստանի վրայ յարձակուեցին մահմեդական արաբները և տիրելով այդ երկրին գրաւեցին և Թէոդոպոլիս քաղաքը, որին տուին Արղուրում անունը, որ նշանակում է՝ յոյների (ուրում) երկիր: Արաբներից յետոյ հայաստանը աւերեցին թաթարները, որոնց ցեղերից մէկը, այն է թիւրքերը, վերջնականապէս հաստատուեցին Հայաստանում տասնութերորորդ դարի սկզբում: Այդ ժամանակից սկսած մինչս օրս Կարինը մնում է թիւրքաց ձեռքում: Զարմանալի չէ, որ այդքան փոփոխութիւններից յետոյ Կարինում այժմ դժուար է հին Հայաստանի յիշատակներ գտնել:

Կարինը այժմ թիւրքաց Հայաստանի ամենամեծ վարչական կենդրոնն է: Նա էրզրումի նահանգի կամ վիլայէթի գլխաւոր քաղաքն և առաջնակարգ ամրութիւնն է: Կարինը գտնւում է այն մեծ ճանապարհի վրայ, որը Տրապիզոնից տանում է Պարսկաստան: Կարինը թիւրքաց հայաստանի այն գլխաւոր առևտրական կենդրոնն է, ուր հայաստանի զանազան կողմերից հաւաքւում են ամեն տեսակ քերքեր ու ապրանքներ: Այսպէս, օրինակ, Բաղէշից բերում են Կարին կարմիր կտաւ, Վանից՝ շալեր, Արաբկերից՝ բամբակեայ մի զործուածք, որ կոչւում է մանիսա, Խարբերդից՝

գինի և մետաքսի մի գործուածք, որ կոչուում է գաղի, իսկ Բարձր Հայրի զանազան կողմերից ստացուում են մեծ քանակութեամբ գայլի, աղուէսի, կուզի և այլ թանձրամորթ գազանների մորթիներ:

Կարինը կապուում է Անդրկովկասի հետ Կարս քաղաքի միջոցով:

2ը նայած իր վարչական և առևտրական նշանակութեան՝ Կարինը շատ ողորմելի արտաքին տեսք ունի. նրա փողոցները նեղ են, ծուռ ու մուռ ու կեղտոտ. տները մեծ մասամբ փոքր են և անշուք. չեն երևում եկեղեցիների գլմբլթները, այլ քաղաքի զանազան կողմերում բարձրանում են մզկիթների մինարէներ:

Կարին քաղաքում ապրում են մօտաւորապէս 8 հազար տուն բնակիչներ, որոնցից հազիւ 3 հազար տունը հայ, իսկ մնացածը՝ թուրք: Բացի հայերից և թուրքերից կան նաև սակաւաթիւ պարսիկներ, եւրոպացիք և յոյներ: Հայերի թիւը պակասեց՝ երբ 1829 թուականի ռուս-տաճկական պատերազմից յետոյ հայերի մի մասը թէ քաղաքից և թէ շրջակայ գիւղերից, գաղթեց ռուսաց Հայաստան: Այդ գաղթականներն հաստատուեցին Ալէքսանդրապոլի, Ախալցխայի և Ախալքալաքի կողմերում:

Կարինի հայերը, ինչպէս և թիւրքաց Հայաստանի և Կ. Պոլսի բոլոր հայերը, խօսում են և գրում Արարատեան բարբառից տարբեր բարբառով: Թիւրքաց հայերի բարբառով են խօսում և այնտեղից գաղթած հայերը:

Այսպէս ահա նոր հայոց գրականական լեզուն կազմուած է երկու ճիւղից—արեւելեան կամ ռուսահայց (արարատեան) և արեւմտեան կամ թիւրքահայոց, (տարծնեան), իսկ Պարսկաստանում աւելի տարածուած է արարատեան բարբառը:

Լ. Ս.

24.

Օ Շ Ա Կ Ա Ն Գ Ի Ի Ղ Ը

Անողորմ է յուլիսեան արեգակը Արարատեան դաշտում: Չուրջդ ամեն ինչ այրւում է: Քրտնաթաթախ, մոծակներից ու մեղուններից խոցոտուած՝ ես և ընկերս վաղ առաւօտեան կառք ենք նստում Վաղարշապատ գիւղում: Մենք գնում ենք ս. Մեսրոպի գերեզմանը տեսնելու, գնում ենք միշտ երեսներս դէպի հիւսիս: Իսկ հիւսիսի ամենաբարձր կէտից, կապոյտ ու ժպտուն երկնքի միջից, մեզ նայում է գեղեցիկ Արագածը: Մեր ճանապարհը նոր է շինուած, խճուղի է. նա ողորում է բլուրների լանջերով, երկար շրջաններ է տալիս: Այդպէս չէ հին ժամանակների ճանապարհը. նա նեղ է ծուռ ու մուռ կտրում-անցնում է ուղիղ և համարձակ, կամ սողում է դէպի բարձր, կամ գլխիվայր ցած է վազում:

Օգը մեղմացել է և զովութիւն է տարածում. մենք ըսկսում ենք ազատ շունչ քաշել: Ահա և հռչակաւոր, անմահացած գիւղը: Մենք բարձրացել ենք մեծ բլուրի գլուխը: Որքա՜ն մեծ ու խոր ձոր է իր համար փորել Քասաղ գետը: Այգիների մի երկար տեսարան է բացւում.— Գեղեցիկ է Օշականը: Հին կամուրջի տակով, քարէքար ընկած՝ վազում են Քասաղի պարզ ջրերը: Կամուրջի միւս կողմը գիւղն է, որ վերելից գալիս է սեղմում ձորի բաշին, կախ ընկնում նրա լանջերով: Օշականը գեղեցիկ շրջականներ ունի. նա հարուստ է իր այգիներով, բայց և այդպէս, մեր այժմեան սովորական գիւղերից մէկն է իր փոքրիկ տներով, կեղտոտ փողոցներով: Սակայն ուխտաւոր այցելուին հիացնում է այս հասարակ գիւղի երկարամեայ գոյութիւնը: Ո՛ր ժամանակներից է նա մարութ պահել իր անունը: Հռչակաւոր մայրաքաղաքներ են եղել, որոնք այժմ մոխրի կոյտեր են. իսկ այս խոճուկ գիւղը հաստատ է մնացել իր ձորի ծայրին, ապրել է և ապրում է:

Մտնելով Օշական, ուր կարելի է ուղղել քայլերը, եթէ ոչ դէպի եկեղեցին: Մեր ժամանակների մի շինութիւն է դարձր զանգակատնով, մարուր և վայելուչ տեսքով: Աջ կողմի խորանում մի դուռ է բացւում, մի քանի աստիճան ցած էք գնում և ձեր առջև, քարէ կամարների մթութեան մէջ, սպիտակին է տալիս մի ցածրիկ, տափակ ու անդարդ քար: Ահա ս. Մեսրոպի գերեզմանաքարը...

Եկեղեցին մտնելիս՝ դուք ուշադրութիւն էք դարձրել քակի ծայրում բարձրացած քարէ գեղեցիկ, քառակուսի մի արձանի վրայ: Այժմ, ս. Մեսրոպի գերեզմանից հեռանալիս՝ այցելեցէք այդ արձանը: Նա հին չէ, շինուած է մեր օրերում: Նրան կանգնեցրել են ի յիշատակ Վահան Ամատունու, որ Մեսրոպի աշակերտներից էր, հայոց աշխարհի հազարապետ էր կարգուած և հօր պէս էր կառավարում երկիրը: Բայց Օշականի իշխան Վահան Ամատունին դրանից էլ աւելի աչքի ընկնող գործեր ունի: Նա Աւարայր դաշտի հերոսներից մինն է, Վարդանի, Ղևոնդ երէցի ընկերակիցը: Աւարայրի պատերազմում Ամատունեաց զնդի հրամանատարն էր. պատերազմում անվնաս մնաց, բայց պատերազմից յետոյ միւս նախարարների հետ Պարսկաստան թշուեց, ուր երկար տարիներ գերութեան մէջ էր գտնւում:

Սակայն Վահան իշխանի գլխաւոր երախտիքը այդ չէ: Նա թաղեց Մեսրոպին իր Օշականում: Մեծ ուսուցչի համար այդ էլ քիչ համարեց և նրա գերեզմանի վրայ եկեղեցի կանգնեցրեց, որի ցածրիկ, ստորերկրեայ խորշում մօտ 1500 տարի է, ինչ պահում է այդ գերեզմանը: Ուսուցիչն ու աշակերտը միասին. և աշակերտը այժմ էլ իր անկիւնից կարծես հիացմունքով է նայում այն պատերին, որոնց ետևում ծածկուած է ուսուցիչը...

Կէօ

25.

Ա Մ Ա Ռ Ը Ե Ր Ե Ի Ա Ն Ո Ի Մ

Ա

Ճաշուայ շոգն անց էր կացել: Սար ու ձոր գլուխները նորից բարձրացնում էին, որ փոքր շունչ առնեն: Արեգակը Մասիսի քամակիցը աչքը հանդարտ բաց էր արել, մունջ-մունջ Երևանի բերդին էր մտիկ տալիս և ուզում էր, որ կամաց-կամաց ներս մտնի:

Թանձր խաւարը, սև մառախուղը եկել, բոլոր դաշտերի, ձորերի երեսը բռնել, օդը ծանրացել էր:

Թռչունը տեղիցը չէր ուզում շարժուել, հաւը բնիցը գլուխը հանել: Ամեն տեղից տարը խաղաղուել, ամեն տեղից ձայն ու ձոր լռուել, պապանձուել էր:

Ջուր ջրողը առուի վրայ էր թեք ընկել, քնած մնացել, վար ու ցանք անողը՝ հանդումը, այգեպանը՝ իւր ծառի տակին, շուարումը քուն մտել, հանգստացել: Մարդ, կին, մանուկ գիւղերումն էլ չէին երևում... Հօտաղներն էլ իրանց գլութանի լծկանը բաց էին թողել, լուծը յետ արել ու մէկ ստուերի տակ գլութանը մէկ կողմը, եզները միւս՝ ջրերի ափին վեր էին թափուել, քաղցր քուն մտել: Նախիրը մէկ դաշտում, ոչխարի հօտը՝ միւս, շուար տեղը նստել, ծնօտ ծնօտի էին քսում, փնջացնում, որոճ անում: Հովին էլ, գլուխը մէկ քարի վրայ դրած, նղղել, աչքը կպցրել էր, որ շոգը քաշուի թէ չէ՝ վեր կենայ, հօտը իրիկնահովին մէկ լաւ խոտաւէտ տեղ տանի, արածացնի:

Արթուն շներից մէկը այս ցցի վրայ, մէկը միւս բլրի ծայրին, կամ հովուի ոտի տակին՝ գլուխը դրել, նօթերը կիտել, մարաղ է մտել, որ թէ գոզ, գայլ, գազան սիրտ անի, մօտենայ մէկէն իմէկ վրայ թռչի, պատառ-պատառ անի, իւր տիրոջ ոչխարները պահի: Մէկ կանաչ խոտ, մէկ

դալար թուփ կամ մէկ ծաղիկ ոչ մէկ տեղ չէր երեւում, որ մարդ հոտն առնէ, կամ երեսին մտիկ տայ, սիրտը բացուի ու իւր ճանապարհի երկայնութիւնը մոռանայ, կամ շողի ձեռիցն այրուած խորովուած մարմնին հովութիւն տայ: Երբեք էր սար ու ձոր, դաշտ ու հանդ չորացել, խանձուել, պապանձուել: Միմիայն խոտերի ցօղուններն ու թփերի սուր-սուր ծայրերն էին այստեղ այնտեղ ցից-ցից գլուխ բարձրացրել, տխուր, տրտում, մոլորուած, պաշարուած կանգնել մնացեւ:

Սև-սև գիշակներ ագռաւները կամ վախլուկ տուլաշներն էին հէնց մենակ մնացել, որ այստեղ, մէկ քարափի ծայրի, մէկ բուրձի գլխի, կամ թէ չէ ճանապարհի միջում իրար գլխի հաւաքուել էին, նստել, կամ պտոյտ էին գալիս, իրար կտցահարում, իրար թներից քաշում, որ մէկի գտած որսը ձեռիցը խլեն, բաժին անեն, իրանց ձագերին էլ տան կամ հետները տանեն: Օձ, կարիճ, մողես, բզեզ, ու ինչ կերպ զազան ասես, մորելս, մծեղ, հանդէս էին բաց արել: Որը մէկ թփի տակից. որը մէկ քարափի գլխից, որը խոտերի միջիւն կամաց-կամաց ժաժ գալով, պոչ ու գլուխը իրանց քաշելովն կամ ծլունդ լինելով, էլ յետ սուս անելով, կամ գետնի, ապառաժի վրայ սողալով, փշտացնելով, շուռցնելով, ֆշշացնելով, ծվվալով, ծղրտալով ոտք էին ելել: Մի որևէ պատածակի արանքից կամ քարի ծայրից էլ մէկ անճար բու, գլուխը վեր թողած, քիթ ու պոռնակ կիտած, ծանրացած, գետնին էր նայում, իւր սև օրը ողորում: Հաւի թշնամի ուրուրն էլ, թները փռած, ճանկերը սրելով, բաց ու խուփ անելով, կտուցը սրելով կամ կուրծքը քշքշելով երկնքի երեսին, գլուխը կուրծքի տակին քաշ գցած սուր աչքերն այս կողմն այն կողմն էր գցում, պտտում, պատրաստում, որ մի լիսպոր ճուղիկ ճանկի կամ մի անճար լոր վեք քաշի, քրքրի, փետրի ու իւր ազահ փորին մատաղ անի...

Այսպէս մեռել լուռել էր բնութիւնը ու ոչ մէկ շփուլ-թու մէկ տեղից չէր լսուում: Միմիայն հեռու տեղից մէկ բարակ քամի երբեմն փչում, ծառի տերևները սլալացնում, ժաժ էր գցում ու գոլ-գոլ մարդի երեսին, բերնին քերուշ ձեռք բռնում, շուտով անց կենում ու փշերի, խոտերի, քարափների, ձորերի մէջը մտնում:

Խ. Աբովեանց

26.

ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԴԱՇՏԻ ԱՌԻՕՏԸ

Ա

Առաւօտ էր, Արարատեան դաշտի լուսապայծառ առաւ-տոներից մէկը:

Արևի առաջին ճառագայթների ներքոյ՝ Մասիսի սպիտակափառ գագաթը փայլում էր վարդագոյն շողքերով, որ աչք էին շլացնում: Արագածի պսակաձև գագաթը չէր երևում: Նա դեռ պատած էր ձիւնի նման ճերմակ մշուշով, որպէս մի ամօթխած հարսիկ, որ սքողում է իր դէմքը անթափանցիկ շղարշով: Վանաշաղարդ դաշտավայրը, ցօղուած վաղորդեան մարդարիտներով, վառւում էր ծիածանի ամենանուրբ գոյներով: Փշում էր մեղմ հովիկը. ծաղիկները ժպտում էին, և դաշտի խաղաղ տարածութիւնը օրօրում էր սրանշելի ալեկոծութեամբ:

Գեղեցիկ էր այդ առաւօտը:

Թռչունները ուրախ-ուրախ ճախրում էին մի թուփից դէպի միւսը: Գոյնզգոյն թիթեռները, գոյնզգոյն ծաղիկների նման, ցանուած էին օդի մէջ: Սպիտակ արագիլը, կարմիր ոտները ուղիղ մեկնած, լայն թևքերով թափահա-րում էր, շտապելով դէպի Արարի մօրուտները: Չեռնասուն

եղջերունները, վայրենի վիժն ու այծեամբ, դուրս էին եկել Խոսրովի Արքայական անտառներից և ազատ համարձակ վազվզում էին չրջակայ մարզերի վրայ:

2էր երևում միայն մարդը:

Ամեն առաւօտ, արծաթեայ փողերի հնչիւնը, որսորդական բարակների մոնչիւնը, սիւպալանձ նժոյգների խըրխինջը խռովում էին սորամուտ անասունների վաղորդեան հանգիստը: Ամենի վարալը սարսափելով նետում էր մթին շամբուտների մէջ, իսկ թաւամաղ արջը ապաստանի տեղ էր որոնում: Իսկ այս առաւօտ չըկային նրանք — չըկային նախարարական իշխանադն պատանիները, որոնց որսորդական ուրախ զուարճութիւնները մի առանձին կենդանութիւն էին տալիս երէշաւտ դաշտավայրին:

Ամեն առաւօտ թռչունը կարգում էր իր մեղեդին, և նրա հետ լսելի էր լինում ժրաջան մշակի երգը: Փալում էր մանդաղը, եռում էր գործը, և ոսկեղէն հունձքը իր առատութեամբ վարձատրում էր վաստակաբեկ շինականի աշխատանքը: Իսկ այս առաւօտ չըկար հնձաւորը, չըկար և հերկավարը: Հասունացած արտը մնացել էր կիսաքաղ, և արօրը անգործ ընկած էր դեռ չվերջացած ախօսների մօտ:

Ամեն առաւօտ սուրբ տաճարի կոշնակի առաջին հրնշման հետ՝ զարթնում էր հովիւը: Ոչխարների անուշ բառանջը, արջառների ուրախ ձայնարկութիւնը, կենդանացնում էին խոտաւէտ հովիտները խիստ ախորժելի աղմուկով: Իսկ այս առաւօտ չէին երևում ոչ հովիւը և ոչ նրա հօտերը: Ցիրուցան զառնուկները թափառում էին սար ու ձոր և հայրակորոյս որբիկների նման կարծես որոնում էին հովուին:

Ամեն առաւօտ, երբ ծագում էր արևը՝ նրա առաջին ճառագայթները ողջունում էին շինական աղջիկների աշխատանքը: Կարմիր, դեղին, կապոյտ հագուստներով, որպէս կարմիր, դեղին, կապոյտ ծաղիկներ՝ սփռած էին լինում նրանք այգիներում, բանջարանոցներում և ագարակներ-

րում: Երգում էին և գործում էին: Եւ նրանց ուրախութեանը ձայնակից էր լինում երգասէր սոխակը: Իսկ այս առաւօտ չէին երևում անխոնջ մշակութիւնների այդ գեղեցիկ զարդերը: Այգիները մնացել էին անխնամ, ագարակները կորցրել էին իրանց սիրելի բանուորներին:

Աւեր բարձրացաւ, և որբան բարձրանում էր նա՝ այնքան Արարատեան ընդարձակ դաշտավայրը, որպէս մի հրակայական բուրվառ, խնկարկում էր իր վաղորդեան անուշահոտութիւնը: Ամբողջ հովիտը ծխում էր, գոլորշիանում էր:

Ծխում էին և դաշտավայրի վրայ խիտ առ խիտ սփռուած գիւղերը: Բայց այդ ջուրը չէր նմանում այն խաղաղ, կապտագոյն ծուխին, որ ամեն առաւօտ օձապտոյտ սիւնակներով վեր էր բարձրանում խրճիթների գմբէթաձև երդիկներից: Այդ ծուխը, ուն մառախուղի նման, ծածկել էր գիւղերը, և մերթ ընդ մերթ նրա մթին թանձրութեան միջից փայլատակում էին հրային կայծեր...:

Ծխում էին և մեծաշէն քաղաքները: Ծխում էր Դուինը, ծխում էր Արտաշատը. ծխում էր Վաղարշապատը, ծխում էր Էջմիածնի վանքը... Եւ թանձր ծուխը նսեմացնում էր Արարատեան դաշտի լուսապայծառ գեղեցկութիւնը...:

Ոչ որ չէր երևում: Ամենուրեք ախրում էր տխուր, աշնապատական դատարկութիւն: Դատարկ էին քաղաքները, դատարկ էին գիւղերը, դատարկ էին և ճանապարհները: Ի՞նչ էր պատահել: Պարծես թէ մի մահաբեր շունչ անցել էր այդ սքանչելի դաշտի վրայով և մարդկային ամեն արարած ոչնչացրել էր...:

Բ

Բայց ահա, դէպի Արտաշատ տանող ճանապարհի վրայ փոշի էր բարձրանում: Մնցնում էին մի խումբ ձիաւորներ: Չիանների հարուստ ասպաղէնքը, հեծեալների թանկագին գէնքն ու զրահը ցոյց են տալիս, որ այդ մարդիկը հասա-

րակ ճանապարհորդներ չեն: Մի վայելչագեղ երիտասարդ առաջ է ընկած, միւսները հետևում են նրան:

Նրանք հասան Արտաշատ քաղաքի կիսափուլ սլարիսպաների մօտ: Այստեղ երիտասարդը կանգ առաւ, մի քանի բոլակ իր տխուր հայեացքը դարձրեց դէպի աւերակ և տակաւին ծխող քաղաքը և ապա ճանապարհը ծռեց դէպի Տափերական կամուրջը: Նա գալիս էր հեռուից, շատ հեռուից, և այսպիսի հրդեհուած, անմարդացած քաղաքներ շատ էր տեսել իր ճանապարհի վրայ: Այս էր պատճառը, որ նրա քնքոյշ սիրտը կարծես թէ ամրացել էր, նրա վառ զգացումները կարծես թէ սառել էին, և նրա թախծալի աչքերում մի կաթիլ արտասուք անգամ չէր մնացել, որ թափէր դժբախտ Արտաշատի վրայ:

Տափերական կամուրջը միակ անցքն էր, որ Արտաշատից տանում էր դէպի Արաքսի աջ ափը: Նա հառաւ կամուրջին, բայց շանցաւ կամուրջը: Այնտեղ մէկին սպասում էր և լուռ մտախոհութեամբ նայում էր գետի վրայ:

Արեւ տակաւին փայլում էր, ծաղիկները շողշողում էին, թռչունները դեռ շարունակում էին իրանց առաւօտեան տաղերգը: Բնութեան այդ ընդհանուր սառնասրտութեան մէջ՝ վրդովուած էր միայն Արաքսը: Որպէս մի սգաւոր, որդեկորոյս մայր՝ պզտոր յորձանքներով որոտում էր, աղաղակում էր, հառաչում էր նա, հեղեղելով իր կանաչագարդ փերը: Որպէս մի ահարկու չլիշապ՝ փրփուր բերանում, կատաղի կերպով առաջ էր մղում, լայնանում էր, ընդարձակում էր և կարծես որոնում էր լափելու, կլանելու չայն շարագործին, որ անխնայ ձեռքով այրեց, անապատ դարձրեց գեղեցիկ քաղաքներն ու աւանները, որ զարդարում էին իր հրաշալի ափերը: Նրա կատաղութիւնը զսպում էր հսկայ չկամուրջը, որ սեղմել էր նրան իր բազմաթիւ կամարների ներքոյ:

Կամուրջի միւս կողմում, Արաքսի աջ ափի մօտ ընդարձակ, կանաչագարդ դաշտավայրը ծածկուած էր խիտ վր-

րաններով: Ուղտերի, ձիաների, ջորիների և փղերի երամակները արածում էին վրանների շուրջը: Զոխօրէն աճած խոտաբոյսերը առատ սնունդ էին մատակարարում այդ անասուններին: Այնտեղ դրած էր մի մեծ բանակ: Երիտասարդը նայում էր դէպի բանակը: Դա պարսից զօրն էր, որ եկել էլ աւերելու Արարատեան նահանգը առաջնորդութեամբ իշխան Վահան Մամիկոնեանի և ապստամբ Մերուժան Արծրունու:

Բաֆֆի

27.

Փ Ո Թ Ո Ր Ի Կ

Լուսինն արդէն բաւական բարձրացել էր, երբ ձկնորս Նաւօն իր գործը աւարտեց, ուռկանը հաւաքեց, նաւակի մէջ տեղաւորեց, այդ ժամանակ միայն վերեւ նայեց լուսնին և երկիւղից քար կտրեց: Լուսնի կարմիր բակը խիստ չարագուշակ էր. հովը սաստկանում էր, իսկ Սինակայ լեռների վրայ մի սև ամպ էր խտացել: Նաւօն փորձով գիտէր, որ այդ ամպը լաւ նշան չէ: Պէտք է շտապել: Նաւօն տեսաւ անհանգստութեամբ, թէ ինչպէս նաւակն օրօրում է աւելի և աւելի սաստիկ. ինչպէս առադատան ուռչում է, լայնանում:

Նա շտապով ջուալները նաւակի մէջ տեղաւորեց, առագաստը սնդաքրեց, սլարանն արձակեց, և հողմը նրա նաւակը տաշեղի պէս մղեց դէպի գիւղ:

Նաւօն արագութեամբ տարւում էր ուռած ալիքների վրայով և միևնոյն ժամանակ հայեացքը չէր հեռացնում Սինակայ սարերից: Այլ ևս ամպը չլայնանայ, հողմն իր ուղղութիւնը չփոխի, մտածում էր Նաւօն, մնացածը հեշտ է: Բայց նաւակը սլանում էր կատաղի արագութեամբ, առա-

գաստն ուռած էր, թիակներն էլ հարկաւոր չէին: Ամեն ինչ մոռացած՝ Նաւօն աչք չէր հեռացնում սի ամպից: Նա զգում էր, որ պէտք է շտապել: Ահա նա լճակի կիսումն է, մի փոքրիկ այսպիսի քամի, և նա ափին կըհասնի: Բայց սի ամպը լայնացաւ, վիշապի պէս հազար գլուխ շինեց: Առագաստն այնպէս է ուռած, որ մօտ է տրաքուելու, կայմը ճճում է, և նաւակը սլանում է ահաւոր կերպով: Նաւօն ինչ անելը չգիտէ, նա կ'ուզէր գոնեա առագաստն իջեցնել, բայց դա այնքան էլ հեշտ չէ, որեւէ պարանի մի փոքր ուշ արձակուելը կարող է նաւակը թերել և խորասուղել: Նաւօն կանգնել բռնել է գեկը, շփոթուած նայում է, թէ ինչպէս ծռում և ճռճում է փոքրիկ կայմը: Ալիքները բարձրանում, զարկում են նաւակին: Նաւօն մէկիկ-մէկիկ ջուրը թափեց ձկնով լի պարկերը, իր ամբողջ շամաթուայ աշխատանքը, բայց նաւակը չփրկուեց, և նա տնքում է ու ճռճում, կռանում է ու բարձրանում անդունդների վրայ: Բայց մօտ է ափը, շատ մօտ, Նաւօն տեսնում է եզրը, տեսնում է դաշտերը: Էլի մի փոքր, և նա կըհասնի: Բայց յանկարծ քամին փոխեց իր ուղղութիւնը, նա փչում է հակառակ կողմից, ափը և գիւղն իր ճրագներով փախչում են Նաւօն աչքերից և չուտով կորչում խաւարի մէջ: Նաւօն այժմ տարւում է դէպի լճակի հակառակ կողմը, դէպի այնտեղ, ուր գահաւիթում է ջրվեժը, և այնպիսի արագութեամբ, որ Նաւօն գլուխն է պտտում: Նա գցեց վերջին պարկը, գանակը հանեց, պարանները կտրտեց, առագաստը փլուեց, իսկ ինքը թիակները ձեռք առաւ և թիավարում է դէպի զիւզը, դէպի մօտիկ ափը բոլոր ուժով: Խզճէր, նաւակը տարւում է ուղիղ դէպի ջրվեժը, որ այժմ սարսափելի է: Մէնակ է Նաւօն երկրի և երկրի մէջ, կախուած անդունդների վրայ, թրջուած, գողալով, բայց դեռ աշխատում է փրկուել: Աստղ չկայ, քամին մոնչում է կատաղի կերպով, իսկ խաւարը բարձրանում է ու թանձրանում:

Այժմ Նաւօն մօտ է հակառակ ափին, մօտ ջրվեժին:

Նա նայում է սարսափած այն կողմը, ուր բացւում է ահաւոր ջրվեժի երախը, նայում է ու դողում ամբողջ մարմնով, էլ ոյժ չունի կռուելու ալիքների դէմ: Թիակներից մէկը վաղուց փշրուել է, իսկ միւսը վար է ընկնում թուլացած ձեռքից: Նա այժմ մտածում է որպէս վերջին փորձ ջրվեժին հասնելուց առաջ նետուիլ ալիքների մէջ և լողալով ափին հասնել: Նա լաւ լուրորդ է, այդ տարածութիւնը կարող է կտրել, յոյս ունի կտրել: Նա արդէն աչքով շափում է ջրային ճանապարհը, նայում է այն կէտին, ուր ինքը ափ դուրս կըգայ:

Յանկարծ կայմակը ճայթեց երկնքում սարսափելի որոտից յետոյ, փայլակը լուսաւորեց շրջակայքը մի վայրկեան: Նաւօն արդէն շատ մօտ է ջրվեժին, նա պարզ լուծ է նրա ալիքների ձայնը, կրկին նայում է ափին, խաւար է, էլ ոչինչ չի տեսնում: Փոթորիկը սոնում է, ջրերը լեռնանում են, էլի մի քանի վայրկեան, և Նաւօն իր նաւակով կըգահաւիթուի ջրվեժի բարձրութիւնից, ուստի նա կանգնում է, երեսը խաշակնքում, նետում է ջրերի մէջ և լողում դէպի ափը: Նա մերթ կորչում է ալիքների տակ, մերթ յայտնւում է, թե երբ ձգձգում և լողում բոլոր ուժով: Մօտ է ափը, մօտ է փրկութիւնը, և Նաւօն լարում է վերջին ոյժերը, փրփուրէ բլուրները պատում է և լողում առաջ: Էլի մի յուսահատական ճիգ է անում, և նա ալիքների թափով նետում է դէպի ափը և գետին ընկնում ուշաթափ:

Ա. Ահարոնեան

28.

Ա Ն Ձ Ր Ե Ի Ի Կ Ա Թ Ի Լ Ը

Փայլուն կաթիլը զարնան անձրևի
Մի օր հարց տըւաւ իր ընկերներին.
«Թնչն մինք այս հին, աղքատ խրճիթի
Լուսամուտն այսպէս բաղխում ենք ուժգին»:

Կաթիլներն իսկոյն տըւին պատասխան.
 --Այստեղ երկրագործ մըշակն է ապրում.
 Ուրախ աւետիք տալիս ենք նորան,
 Որ նորա արտը ծըլում է ծաղկում:
 Հարաման

29.

Գ Ա Ր Ն Ա Ն Ե Ր Գ

— Հալում է ձիւնը, վաղում առուն.
 Ժպտում է արդէն գարունը պայծառ.
 Հուտով կը երգեն սոխակներ սիրուն
 Եւ վառ կանաչով կը զուգուի անտառ:
 Անամպ, խաղաղ է կապուտակ երկինք,
 Ծաղկում, փթթում է չքնաղ բնութիւն.
 Եւ հզօր գարնան արեւը քաղցրիկ
 Ցօղում է երկրին լոյս ու ջերմութիւն:

Կեանք և բերկրանք է ամեն տեղ տիրում,
 «Գարուն» ես կարդում ամենքի դէմքին.
 Եւ նա է ողջից առաւել խնդում,
 Ով գիմացել է անթիւ ցաւերի...

Բայց կայտառ մանկանց խնդալից ձայները,
 Եւ անհոգ թռչնոց տաղերն զգայուն
 Ինչ պարզ ասում են, թէ ով առաւել
 Սիրում է նոր կեանք և ազատ գարուն:

Ա. ՊԼԵՂԵՔԻ

30.

Պարզկայ գիշեր...
 Աստղերն երկնքում լուռ պսպղում են.

Հուսնի շողերը դիպել են սարի
 Զինեռ կողերին, — կողերը ցոլում
 Պէժին են տալիս:

Ցրտաշունչ քամին
 Թեքը փռած փնջում է, թռչում.
 Սառած երկիրը ճարում-ճարճարում
 Զեան հատիկներով քարափի կուրծքը
 Ծեծում ու ծեծում...

Անծայր ճանապարհ...
 Առաջ եմ գնում — ուր, — ես չըգիտեմ.
 Սառոյց ու ձմեռ,
 Առաջ եմ գնում անյոյս, անրնկեր.
 Քամի ու գիշեր.
 — Ե՛խ, եթէ յանկարծ յոյս չողջողար, —
 Նա ինչ ողջունէ՞ր...

Ա. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

31.

Ա Ր Տ Ո Ի Տ

Արտուտիկ, ինչո՞ւ թըռչում ես վեր-վեր,
 Երկրնքէն ասում ես տըխուր տաղեր.
 Պարտէ՞ղ ու այգի ինչո՞ւ հեռ գընում,
 Քընքոյ՞ ձագերը՞ ուրտեղ ես հանում:
 — Ա՛խ, շատ են, շատ են իմ կըսկիծն ու ցաւ.
 Իմ մըտերիմը գնաց հեռացաւ.
 Հայ հողագործը — իմ սերտ բարեկամ,
 Թըշնամու ահէն գընաց գաղթական: —
 Այն օրից Հայոց դաշտը ամայացան,
 Բերրի արտերը փըշով լըցուեցան...
 Տափի վրայ չունիմ ես հանգըստութիւն,
 Ու այգոր համար երկինք եմ թըռչում:
 Երկինք եմ թըռչում ցերեկ, իրիկուն,
 Երգով աղերսում եմ միշտ Աստըծուն,
 Որ մեզ ոգորմի իր աջով գլծած,
 Հայ հողագործին անէ գերադարձ,

Հայաստան բերէ խեղճ հայ գեղջուկին.—
Այս է խորհուրդը իմ տըխուր երգին:

Ռ. Պատկանեան

32.

Հ Ա Տ Ի Կ

Լոյսը բացւում է. շուտ արտը գնամ,
Պատուեմ սուր խոփով ես կուրծքը հողի,
Իմ սիրուն հատիկ, քեզ նրան պահ տամ
Մինչև օրերը ամրան արևի:

Թաղեմ քեզ հատիկ, և դարդս քեզ հետ,
Թէ Աստուած ուզեց, դու կանանչեցիր,
Թող դարդս մեռնի գետնի տակ անհետ,
Դու ինձ մխիթար կրկին տուն դարձիր:

Եւ ջերմ աղօթքով Տիրամօր առջև
Ես մոմ կը վառեմ, ես խունկ կը ծըխեմ,
Որ քեզ պարգևէ մի առատ անձրև,
Որ քեզ միշտ սիրով նայէ խնդադէմ:

Բայց թէ այդ շնորհին մեղքերիս համար
Արժանի չըլինիմ, ծով կը դարձնեմ
Ես տաք քրտինքը ճակատիս արևու,
Որ քեզ, իմ հատիկ, ծարաւ չըթողնեմ:
Ծլիք, կանաչիք, ոսկէ սաւանով,
Ծածկիք իմ արտը ողջ ալեծածան,
Նոր այն ժամանակ անուշ չըլինով
Տուր ջարդուած սըրտիս մի քուն հանգստեան:

Յ. Յովհաննիսեան

33.

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Հ Ր Ա Ժ Ե Շ Տ

Մընաս բարեաւ, իմ հայրենիք,
Իմ մանկութեան օրօրան.
Քեզ պաշտել եմ ես վառ սըրտով,
Եւ կր պաշտեմ յաւիտեան:

Թէպէտ բախտը խըլում է ինձ
Նըւիրական քո գըրկից,
Բայց երբէք նա կարէ ջընջել
Սուրբ անունըդ իմ սրտից:

Ուր էլ լինիմ, ուր էլ ապրեմ,
Թէկուզ օտար երկրի մէջ՝
Սիրել եմ քեզ և այդ սէրը
Կը մնայ անխախտ ու անշէջ:

Մընաս բարեաւ, իմ հայրենիք,
Ինձ կեանք, արև պարգևող.
Մընաս բարեաւ... վերջին անգամ
Համբուրում եմ քո սուրբ հող:

Ա. Ծատուրեան

34.

Իմ հայրենիքին կարօտ մնացի,
Օտար աշխարհում, խեղճ որբի նման
Անտուն ու անտէր լուռ թափառեցի,
Մէն մէնակ, անոր ու անօգնական...

Իմ սիրտն այնտեղ է. ուր բարձրագույն է
 Լեռներն են հսկում այն երկրի վերայ,
 Ուր եղևիկները արծիւների հետ
 Անդունդից անդունդ թռչում են անահ:

Մայր իմ ժողովուրդ, դէպի քեզ կըզամ,
 Կըզամ դէպի քեզ, հայրենի աշխարհ.
 Ինչ որ վեհ ունիւմ, սիրով ձեզ կը տամ,
 Եւ սիրտս, կեանքս միայն ձեզ համար:

Ա. Իսահակեան

35.

Ե Կ Գ Ա Ր Ն Ա Ն Ա Ն Ջ Ր Ե Ի

Ե՛կ, գարնան արձրի, թափուիր յորդառատ
 Յրրտացած երկրի սառ կըրծքի վերայ.
 Թո՛ղ նորից երկիրն շունչ քաշէ ազատ,
 Թո՛ղ նորա կըրծքին ջերմ կեանքը եռայ:

Երկար նա տանջուեց դառնաշունչ ձմրան
 Յուրտ կապանքներում, քեզ ըստասելով.
 Նա շա՛տ համբերեց, կենսատու գարնան
 Քաղցր կարօտը ջերմ փայփայելով:

Թափուիր, այն անձրի, ինչպէս մարգարիտ,
 Ինչպէս երկնառաք ցօղը կենսաբեր,
 Ոռոգիր դաշտեր, անտառ ու հովիտ,
 Կանաչով պատիր լեռներ ու ձորեր:

Թո՛ղ յորդանալով աղբիւր ու գետակ՝
 Սառցէ շղթաներ անահ խորտակեն,
 Դուրս գան ափերից, վազեն համարձակ,
 Ազատ խոխոջան ազատ կարկաջեն:

Թո՛ղ քեզ լոյս-արև ժըպտայ սիրավառ,
 Եւ որպէս երկնից հաշտութեան նըշան՝
 Քո կաթիլներում փայլուն ու պայծառ
 Նա սիրով կապէ կարմիր ծիածան...

Ե՛կ, գարնան անձրի, թափուիր յորդառատ
 Յրրտացած երկրի սառ կըրծքի վերայ.
 Թո՛ղ նորից երկիրն շունչ քաշէ ազատ.
 Թո՛ղ նորա կըրծքին ջերմ կեանքը եռայ:

Ա. Ծատուրեան

36.

Թ Ռ Չ Ո Ի Ն Ն Ե Ր

Չա՛տ էի սիրում մանուկ հասակում
 Ես թըռչունների սիրուն ձագերին,
 Եւ որսում էի նոցա մեր այգում,
 Կանաչ, ցօղապատ թըփերի միջին:

Եւ հիւսում էի ամբողջ եռանդով
 Թաւոտ մամուռից բընքուչիկ բըներ,
 Հոգս էի տանում կարեկից սրբառով
 Մերկ ճուտիկներիս ցերեկ ու գիշեր:

Բայց ահա նորա թեւերուցան
 Եւ ազատ օդում ճախրել են ուղում.
 Ես բաց եմ անում դուռն ու պատուհան,
 Թո՛ղ անվախ թըռչեն, վըխտան թըփերում:

Թըռչո՛ւմ են նորա, երգում, ճըլվըլում,
 Անհուն ցընծութեամբ լըցւում է հոգիս.
 Եւ նորից նոցա ես յետ եմ կանչում,
 Նորա գալիս են — ունկնդիր խօսքիս...

Վիկտոր Հիւգօ

37.

Ե Ր Գ

Սիրուն գարուն, կանաչ գարուն,
Քեզ ինչ սրտով ողջունեմ.
Դու մեզ բերիր լաց ու արին—
Էլ ես ուրախ երգ չունեմ:

Երգում էի ջերմ կարօտով,
Դովբըդ անում ամեն օր:
Երբ մեր երկրում քո քաղցր հոտով:
Միշտ լցուած էր սար ու ձոր:

Երգում էի քնարըս լարած՝
Մեր կեանքի լոյս օրերում.
Երգում էի բլբուլ գառած՝
Քանի վարդ կար մեր երկրում:

Ախ, ինչ սրտով երգեմ հիմիկ,
Քեզ ինչ սրտով ողջունեմ.
Փուշ են դառել վարդ ու ծաղիկ,
Էլ ես ուրախ երգ չունեմ:

Մեր տուն ու տեղն — հող, աւերակ,
Մեր լոյս օրերն խաւարել.
Մեր յոյսերը սև մոխրի տակ,
Մեր դարձերը ծով դառել...

Ամալ ու թուխալ է եկել, պատել
Հայ եղբորըս սև կեանքին.

Երկա՛ր լալուց արցունքն հատել,
Էլ վերջ չկայ տանջանքին...

Սիրուն գարուն, կանաչ գարուն,
Քեզ ինչ սրտով ողջունեմ.
Դու մեզ բերիր լաց ու արին—
Էլ ես ուրախ երգ չունեմ:

Ա. Ծատուրեանց

38.

Բ Ա Ր Դ Ի Ն Ո Ի Վ Ա Ջ Ը

Բարդին սկսեց վազին նախատել,
Եւ ասաց նրան. «Ի՞նչ ես կուշ եկել,
Ես էլ որ չըլինիմ, շուար չըտամ քեզ,
Եթէ ինձանով չըգաս փաթաթուես,
Ասա ինձ, էլ ո՞վ քեզ կըպահպանէ,
Բարակ քամին էլ հոգիդ կը հանէ:
Ինձ մտիկ արա, տես ո՞ւր եմ հասել,
Ինձ պէս բարձրացիր, որ ամեն մարդ էլ
Քեզ մտիկ տալիս ապշի, հիանայ.
Զլինք ծռողին ո՞վ պատիւ կը տայ:
Ի՞նչ եմ անում ես քո ցիցն ու ձողին,
Քեզ պէս չեմ դողում բամու առաջին.
Մէկ տուտս գետնում, միւսը երկնքում,
Ոչ մի վտանգից ես չեմ վախենում:
Բայց ձեր խեղճ ցեղը հէնց դուրս է գալիս,
Գետնին է կաշում մէկ հով դիպչելիս.
Ափսոս այն պտուղ, որ դուր էր տալիս,
Այդ ինձ էր վայել, այս բարձր ծայրիս»:

Խեղճ վաղը բարդուն շատ ականջ դրաւ,
Եւ վերջը մի կարճ պատասխան տրաւ.
— Քո բարձր ծայրին, ես էլ եմ կարծում,
Խաղող էր վայել, ում է բան ասում,
Բայց այն ժամանակ ցցուած ճգները,
Կախ կը գցէիր մինչև ոտքերը.
Պտղատու ծառը խոնարհ է լինում,
Նա երբէք քեզ պէս չի գոռողանում,
Դու մխիթարուիր քո բարձր հասակով,
Մենք էլ մեր սլողի քաղցր ճաշակով:

Խ. Աբովեանց

39.

Գ Ա Ր Ո Ի Ն

Ո՛հ ինչ անուշ և ինչպէս զով
Առաւօտուց փրչես, հովիկ,
Ծաղկանց վերայ գուրգուրալով
Եւ մազերին կուսին փափկիկ:
Բայց չես, հովիկ իմ հայրենեաց,
Գընա, անցիր սրտէս ի բաց:

Ո՛հ, ինչ աղու և սրբազան
Ծառոց միջէն երգես, թռչնիկ.
Սիրոյ ժամերն ի յանտառին
Լզմայեցան ի քո ձայնիկ.
Բայց չես, թռչնիկ, իմ հայրենեաց,
Գընա, երգէ սրտէս ի բաց:

Ո՛հ ինչ մըրմունջ հանես, վտակ,
Ականակիտ և հանդարտիկ.
Քո հայելուդ մէջ անապակ
Նային զիրենք վարդն ու աղջիկ:
Բայց չես, վտակ, իմ հայրենեաց,
Գընա, հոսէ սրտէս ի բաց...

Մ. Պէշեկթաշեան

40.

Գ Ա Ր Ո Ի Ն

Գարուն է եկել նախշուն թներով,
Նախշուն թները պէս-պէս ձներով.
Գոյն-գոյն ծաղիկներ, կարմիր ու սպիտակ,
Վարդ, մեխակ, շուշան անուշ հոտերով:

Երկինք ու երկիր քեզ տօնեն գարուն
Ջի ես քան զամէն եղանակ սիրուն.
Նա անձրև ցօղէ առատ ի վերէն,
Դա օրհնել տայ քեզ եկուոր հաւերուն:

Ոսկի արևը փայլէ քեզ վերէն,
Կենսաբեր հովը փրչէ ի լեռէն,
Ա՛խ, ապիւ գարուն, եղանակ սիրուն,
Արդեօք դու ինչ բախտ բերիր ինձ Տէրէն:

Ռ. Պատկանեան

41.

ՇԻՆԱԿԱՆԻ ԱՌԱՒՈՏԵԱՆ ԵՐԳԸ

Այ մարդ, այսօր շատ քրնեցար, նընջեցիր,
Առաւօտեան հով ժամանակն անցուցիր.
Արեգակը ծովի ծայրէն ծագեցաւ,
Ջերմութիւնը ձորն ու դաշտը փրփուեցաւ:

Ընկերները վաղ արտերը գընացին,
Յորեն գարին գերանդիով հընձեցին,
Խուրձ կապեցին, բարդ բարդեցին դաշտումը,
Նըստան հանգչիլ կաղնիներու հովումը:

Այ մարդ, վեր կաց, սառը ջրով լըւացուիր,
Գօտիդ կապէ, գերանդիդ առ, դաշտ հասիր:
Քանի հով է՝ հունձ արա արտումըդ,
Հունձըդ հընձէ, մի ծուլանար դործումըդ:

Խուրձըդ կապէ, բարդըդ բարդէ, տուն արի,
Հանգըստացիր, երբ քո հունձըդ կատարի,
Բեր գերանդիդ կախէ պատէն քո տանը,
Ես իրիկուան կը պատրաստեմ սեղանը:

Այ մարդ հերիք ինչ որ այսօր քրնեցար,
Աչքըդ մէկ բաց, տես թէ որչափ ուշացար.
Մեր դըրացին վաղ անց կացաւ կամուրջէն
Վաղ լըռել է մեր գզիրը ձայնելէն:

Ի՞նչ ես պառկել, ի՞նչ ես քրնել, սիրական,
Արեգական շողը հասաւ մեր դրօշն.
Մի ծուլանար, ժամանակըդ խընայէ,
Այն պիտի մեզ բոլոր ձմեռը կերակրէ:

Ռ. Պատկանեան

42.

Հ Ա Մ Ե Ր Գ

Վտակը ժայռից ներքեւ է թռչում,
Թափ առած ընկնում բարերի գլխին,
Ջարկում աւազին, շաշում է, ճըշում,
Ճըշում անհանգիստ, փրփուրը բերանին:
Ինչպէս ծերունին ձայնով պառաւած
Ձայնակցում է իւր թռռիկի երգին,
Այնպէս է մօտիկ անտառը կամաց
Արձագանգ տալիս ջրի աղմուկին:
Սակայն բնութեան զուարթ համերգի
Անխօս ունկնդիրն յաւիտենական—
Ժայռը մտախոհ, իւր անյայտ մտքի
Ետեից ընկած, լսում է նրան:

Յ. Թումանեան

43.

Մ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Լ Ե Ձ Ո Ի

Մայրենի լեզու, մայրենի բարբառ,
Ախորժ ընտանի իմ հողու համար.
Առաջին դու խօսք աղանջիս հասած,
Դու սիրոյ քաղցրիկ առաջին յօգուած,
Մանկական լեզուիս թոթովանք տըկար,
Հընչում ես իմ մէջ դու միշտ անդադար:
Գեղեցիկ լեզու, հրաշալի լեզու,
Այդ ինչպէս քաղցրը հընչում ես ինձ դու.
Կամիմ աւելի քաջ ծանօթանալ
Քո ճոխ գանձերին, հոգով հայանալ.
Ասես թէ ահա կանչում էին ինձ
Պապեր ու հայրեր խոր գերեզմանից:

Հընչիր դու, հընչիր այժմ և յաւիտեան,
Մայրենի լեզու, բարբառ սիրական.
Արի, բարձրացիր հընութեան փոշուց,
Դու իմ հայ լեզու, մոռացուած վաղուց.
Էզգեցիր նոր կեանք սուրբ գրուածքներով,
Որ ամենայն սիրտ վառուի քո սիրով:

Ս. Նազարեանց

44.

Ա Ք Ս Ո Ր Ս Կ Ա Ն

«Վա՛ռ ծաղիկներ, անո՛ւշ բուրմունք դաշտերում:
Հիւր է եկել մայիսն ուրախ, գեղեցիկ.
Մի՛թէ ոչ մի ուրախութիւն չեն բերում,
Աքսորական, քեզ ո՛չ արեւ, ոչ ծաղիկ»
— «Այն ծաղիկներն, որ հայրենի աշխարհում
Քուցորել եմ ես և փայփայել սիրովա՛ռ՝
Այժմ մենակ, ես նոցա եմ միտ բերում...
Առանց նոցա մայիս չըկայ ինձ համար»:
«Աքսորական, նայիր. անշարժ չիրիմներ—
Նոքա անգամ ըսթափուել են, կեանք առել.
Այդ արեն է, նորա պայծառ, ջերմ շողեր,
Տըխուր նիրհած չիրմալայրում կեանք վառել»:
— «Ես յիշում եմ այլ չիրիմներ անբարբառ,
Եւ իմ ձեռքով յաւէտ փակած այլ աչեր.
Սիրելի չեն արքայաւիտ այս օտար
Ո՛չ երկինքը, ոչ արեւը կենսաբեր»:
«Աքսորական, տես, ինչպէս են թշննիկներ
Բըներ հիւսում թաւ անտառի խորքերում.
Օ՛, որքան կեանք, երջանկութիւն, մաքուր սէր
Նոցա գողտրիկ անուշաձայն երգերում»:

— «Ես յիշում եմ հայրենական իմ բընիկ,
Իմ պաշտելի նուիրական այն աշխարհ,
Ուր թաղել եմ հարազատներ, սիրելիք...
Օտար երկրում մայիս չըկայ ինձ համար»:
Վիկտոր Հիւգօ

45.

Լ ՈՒ Ս Ա Գ Է Մ Ի Ն

Ազատ ծովը կաշկանդել էր մառախուղ.
Քամի փըշեց— և նա ցրուեց, որպէս ծուխ.
Քամին ճամբին ասաց անշարժ նաւերին.
«Լուսադէմ է, առազաստներդ թո՛ղ բացուին»:
Եւ համեղով ծովի եզերքը՝ նա ուժգին
«Ելէ՛ք, ելէ՛ք»— զործի կոչեց ամենքին:
Անտառի խորքը սրլանալով շըշընջաց.
«Զարթիր, անտառ, կանաչ կուրծքդ շուտով բաց»:
Թռչնիկների աչքից խլեց անուշ քուն:
«Երգէ՛ք»— հնչեց նրա շունչը հովառուն.
Թռաւ նա գիւղ, գոշեց. «վեր կաց, գիւղի մարդ,
Լոյսը բացուել, քեզ են մնում դաշտ ու արտ»:
Հասկին ասաց, սլանալով արտի մօտ.
«Լցու՛իր, լցու՛իր քեզ ժպտում է առաւօտ»:
Ձանգակատան նա հասնելով՝ քաղցրալուր
Սուլեց. «Ժամկոչ», առաւօտեան դանգը տուր.
Բայց երբ մտաւ դերեզմաննոցն անբարբառ՝
Խուլ հառաչեց ու ասաց.
«Քընէ՛ք հանգիստ, մեռեալ մարդիկ, բար աշխարհ.
Ձեր ժամը դեռ չէ հասած...»
Լօնգֆէլդօ

46.

ԱՐԱՔՍԻ ԱՐՏԱՍՈՒՆՔԸ

Մայր Արաքսի ավերով
Քայլամուրդը գրնում եմ,
Հին-հին դարուց յիշատակ
Ալեաց մէջը պըտրում եմ:

Բայց նորա միշտ յեղյեղուկ,
Պըղտոր ջըրով եզերքին
Դարիւ դարիւ խըփելով
Փախչում էին յալագին:

— Արաքս, ինչո՞ւ ձրկանց հետ
Պար չես բռնում մանկական,
Դու դեռ ծովը չըհասած
Սըգաւոր ես ինձ նըման:

Ինչո՞ւ արցունք ցայտում եմ
Քու սէգ, հըպարտ աչերից,
Ինչո՞ւ արագ փախչում ես
Այդ հարազատ ավերից:

Մի պըղտորիլ յատակըդ,
Հանդարտ հոսէ խայտալով,
Մանկութիւնը քու կարճ է,
Հուտ կը հասնիս գէպի ծով:

Վարդի թըփեր թող բըռնին
Քու հիւրընկալ ավի մօտ,
Սոխակները նոցա մէջ
Երգեն մինչև առաւօտ:

Մըշտադալար ուռիներ
Սառ ծոցի մէջ քու ջըրին
Ձրկուն ոստըն ու տերև
Թող թաց անեն տապ օրին:

Ափերիդ մօտ երկելու
Հովիւր թող գան համարձակ,
Գառն ու ուլը քու վճիտ
Հուրը մըտնեն միշտ արձակ:—

Մէջքը ուռցուց Արաքսը,
Փըրփուր հանեց իւր տակից,
Ամպի նըման գոռալով
Հսպէս խօսեց յատակից:

«Խիզախ անմիտ պատանի,
«Նիրհըս ինչո՞ւ դարեոր
«Վըրդովում ես, նորոգում
«Իմ ցաւերը բիւրաւոր:

«Սիրելի մահից յետ
«Ե՛րբ ես տեսել որ այրին
«Ոտքից գլուխը պճնուի
«Իր դարդերով թանկագին:

Որի համար զարդարուիմ,
«Որի աչքը հրապուրեմ,—
«Չատերն ինձ են ատելի,
«Չատերին ես օտար եմ...

«Պար ժամանակ, որ ես էլ
«Ձրեղազարդ հարսի պէս
«Հազար ու բիւր պըշրանքով
«Փախչում էի ավերէս,

«Յատակըս պարզ ու վճիտ,
«Կոհակներս ուրուռն,
«Առևտարերը մինչև այգ
«Ջրրիս միջին էր լողում:

«Մինչ իմ որդիք,—ո՛վ զիտէ—
«Ծարաւ, նօթի, անտէրունչ
«Օտար աշխարհ յածում են
«Թոյլ ոտքերով կիսաշունջ...

— «Քանի որ իմ զաւակունք
«Այսպէս կու մնան պանդուխտ՝
«Ինձ միշտ սրգուոր կը տեսնէք.—
«Այս է անխաբ իմ սուրբ ուխտ»:

Էլ չի խօսեց Արաքսը,
Յորձանք տընց ահագին,
Օղակ-օղակ, օձի պէս,
Առաջ սողաց մոլեգին:

Ռ. Պատկանեան

ՀԱՄԱՌՕՏ ԲԱՌԳԻՐՔ

(ՀԱՅԵՐԷՆ—ՌՈՒՍԷՐԷՆ)

ՀԱՄԱՌՕՏ ԲԱՌԴԻՐՔ

ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ն. — ներգործական	գ. — գոյական	մ. — մակբայ
չ. — չէզոք	ած. — ածական	ծ. — ձայնարկութիւն
ր. — կրաւորական	շ. — շարկապ	սամկ. — սամկական
	դ. — գերանուն	

Ա. ա.

Արեղայ գ. — монахъ, инокъ.	Ախոռ գ. — конюшня.
Ագահութիւն գ. — жадность, алчность.	Ախորժ ած. դիւրեկան — пріятный.
Ագարակ գ. — ферма.	Ախորժակ գ. իշտահ — аппетитъ
Աղամանդ գ. — бриліантъ.	Ախորժիկ ն. ախորժ բան դգալ — чувствовать удовольствіе, пріязнь.
Ազգաբնակութիւն գ. — народонаселеніе.	Ախտ գ. հիւանդութիւն, արատ — болѣзнь, порокъ.
Ազդի ն. — вліять, внушать.	Ածխալաւառ գ. ածուխ ծախող — продавецъ угля.
Ազդու ած. — внушительный, вліятельный.	Ական գ. փռս — яма.
Ազիր ած. սիրելի, թանկագին — любимый, драгоценный.	Ականակիտ ած դուտ, մարութ, փայլուն — чистый, свѣтлый.
Ածղահայ գ. հոկայ — исполинъ, гигантъ.	Ականջեղ ած. — длинноухій.
Ալեծածան ած. ալիքներից շարժուող — волнуемый, колеблющийся.	Ակն գ. թանկագին քար, աշր, ջրի ակը — драгоценный камень, глазъ, источникъ.
Ալեկոծութիւն գ. ալեկոծում. — волненіе, штормъ на морѣ.	յական թօթափել մ: մի տկն թարթում — въ одинъ мигъ.
Ալիքաւոր ած. — волнистый.	

Ախթարթ ա. աչքի թարթելը — мигъ; мгновѣніе ока.
 Ահոս գ. — борозда.
 Ահօսել ն. ահոս գցել — бороздѣть.
 Ահ գ. երկիր, վախ — страхъ, ѹжась.
 Ահարկու ած. ահ գցող — наводѣищій ѹжась.
 Ահաւոր ած. երկիրալի, սարսափելի — ужасный, страшный.
 Ահեղ ած. страшный.
 Ահուլող գ. ѹжась, трѣпетъ.
 Ահելի ած. ահեղ — страшный, грозный.
 Աղալ ն. — молотъ.
 Աղբ գ. соръ, навозъ.
 Աղեկրտուր ած. սիրտը կատրող, կսկծալի — раздирающій, скорбный.
 Աղեղ գ. — лукъ, дуга.
 Աղերսել ն. աղաչել — умолять, просить.
 Աղերսանք գ. мольба.
 Աղրու գ. кирпичъ.
 Աղմկալից ած. шумный.
 Աղմուկ գ. шумъ.
 Աղու ած. աղբ՝ համը տեղը, անուշ — пріятный.
 Աղուամաղ գ. նորարոյս մաղ — пухъ, пушокъ.
 Աղտ ած. միջնաղ — тусклый.
 Ածել չ. ծլել, բազմանալ — расти, размножаться.
 Ամայանալ չ. անապատանալ — опустѣть.
 Ամայի ած. անբնակ — пустынный.
 Ամբառնալ ն. բարձրացնել — поднимать.
 Ամբրոսական ած. անուշահոտ — амброзическій, благоуханный.
 Ամհի ած. կատաղի — свирѣпый.
 Ամորել ն. կակղացնել, թեթեւացնել — смягчить — облегчить.
 Ամուրի գ. չափազանց — холостой, — якъ, неженатый.
 Ամրանալ չ. — крѣпнуть, укрѣпляться.
 Ամրոց գ. замокъ, укрѣплѣніе.
 Ամրութիւն գ. ամուր տեղ, ամրոց — твердыня, укрѣплѣніе.
 Այգ գ. լուսադէմ, ավազ, առշալոյս — разсвѣтъ, ѹтро, заря.
 Այանդակ ած. անճոռնի — уродливый, безобразный.
 Այծեամ գ. վայրի այծ — ди́кая коза, сѣрна.
 Այտ գ. երես, թուշ — лице, щека.
 Այր գ. քարայր, քարանձաւ, — пещѣра.
 Այր գ. տղամարդ — мужъ, мужчина.
 Այրական ած. — мужескій, мужественный.
 Անախորժ ած. անպարտական — непріятный.
 Այցելու գ. — посетитель.

Անակնկալ ած. անսպասելի — неожиданный.
 Անահ ած. անվախ — безстрашный.
 Անաղոտ ած. լուսաւոր — свѣтлый.
 Անապակ ած. մաքուր — чистый.
 Անառակ ած. — распу́тный.
 Անարդ ած. անպատիւ — презрѣнный.
 Անարդել ն. անպատուել — порицать.
 Անարարտ ած. — безмолвный.
 Անրան ած. անլեզու, անմիտ — безсловесый, неразумный.
 Անդ գ. коршунъ.
 Անդհահատելի ած. — неоцѣнимый.
 Անդուժ ած. դուժ չունեցող — безжалостный.
 Անդ մ. այնտեղ — тамъ.
 Անդամ գ. членъ.
 Անդարձ ած. — безвозвратный.
 Անդաւածան ած. անխաբ, անխարդախ — необманный, не лукавый.
 Անդորր ած. հանդիստ, խաղաղ — спокойный.
 Անդորրութիւն գ. — тишина.
 Անդունդ գ. խոր փոս, վիհ — пропасть.
 Անդրանիկ ած. անաղ. — старшій.
 Անդրալարարի գ. брѣюки паравары.
 Անդգալ ած. — безчувственный.
 Անրնհատ. ած. անդադար — непрерывный.
 Անիրաւ. ած. անարդար — несправедливый, неправый.
 Անրի ած. — колесо.
 Անխախտ ած. անշարժ — непоколебимый.
 Անխանջ ած. չգաղթող — неумимый, неустанный.
 Անխոս ած. խաղաղ — тихій, безмятежный.
 Անկեալ գ. — убогій, немощный.
 Անկեղծութիւն գ. սրտի պարզութիւն — искренность.
 Անկում գ. падѣніе.
 Անհետ(ք) ած. безслѣдный.
 Անհետանալ. գ. — исчезать.
 Անհուն ած. անեղբ. — безбременный.
 Անհրաժեշտ ած. հարկաւոր. կարեւոր — необходимый.
 Անհրաժեշտութիւն գ. — необходимость.
 Անձանուիրութիւն գ. անձանդոնութիւն — самоотверженность, самопожертвованіе.
 Անձապատանութիւն գ. անձախփտանութիւն — самоуверенность.
 Անձապար (լինել) չ. հաղանդուել — славиться.
 Անճոռնի ած. այլանդակ — безобразный, уродливый.
 Անմատչելի ած. անմեղանալի — неприступный.

Ամբիջական-ապէս ւծ. ւ. —
непосредственный. о.
Անէջ ւծ. չհանգչող неуга-
саемый.
Անշուշտ ւ. անկասկած - не-
сомненно.
Անշուր ւծ. անգարդ — безъ
украшенія, простой.
Անողորմ ւծ. — безжалостный.
Անողոր ւծ. անգութ, խոտ-
սիրտ — неумолимый, жес-
токій.
Անոշ ւծ. քաղցր — сладкій.
Անուանի ւծ. անուն ունեցող,
հաշակաւոր — именитый.
Անոր. ւծ. ոչ որ չունեցող. —
оставленный всѣми, без-
помощный
Անպարտելի ւծ. անյաղթելի
— непобѣдимый.
Անքրդով ւծ. անխոով, հան-
դիւտ — безмятежный, ти-
хий.
Անպաւ ւծ. — неистощимый.
Անտաշ ւծ. կոպիտ — нетеса-
ный, грубый,
Անտարբեր ւծ. անհոգ — без-
различный, безпечный.
Անտրունչ ւ. անտիրական, —
безхозяйный, безпризор-
ный.
Անտրունչ ւծ. հոռ — безро-
потный.
Անր ւ. происшествіе, про-
ходъ, переходъ.
Անոթ ւ. աման — сосудъ, ут-
варь.

Անոթի ւծ. նոթի, քաղցած —
голодный.
Անորէն ւծ. անիրաւ безза-
конный, несправедливый.
Աշտանակ ւ. — подсвѣчникъ.
Աշեղ ւծ. խոշոր աչքեր ունե-
ցող — съ крупными глазами.
Ապագայ ւ. ւծ. գալիք. —
будущій, ее.
Ապականել ւ. փշացնել, կեղ-
տոտել — портить, осквер-
нять.
Ապառաժ ւ. ժայռ — скала.
Ապահով ւծ. обезпеченный.
Ապաստան ւ. ապաստարան,
պաշտպարան — пристанище,
уб. жище.
Ապարանք ւ. շրեղ բնակարան,
պալատ роскошное помѣ-
щеніе, палата.
Ապարդիւն ւծ. անօգուտ —
безполѣзный.
Ապացոյց ւ. доказательство.
Ապշել չ. շատ դարձանալ —
изумляться.
Ապուշ ւծ. խելքը, ուշքը պա-
կաւ — полоумный.
Ապուշ կտրել չ. խելքը կորց-
նել — обезумѣть.
Ապտաճրել չ. դէնք բարձրաց-
նել — возстать.
Ապտաճրեցնել չ. սորի կանգ-
նեցնել — возбудить возста-
ніе, возмутить.
Ապտաճրութիւն ւ. — возста-
ніе.

Ապորինի ւծ. օրէնքի դէմ —
незаконный.
Աջող ւծ. удачный.
Անագաւոր ւ. փարագորք —
русъ, завѣса.
Անաշարկել ւ. предлагать.
Անաշիկայ. ւծ. — предстоя-
щій.
Անարինի ւծ. добродѣтель-
ный.
Անու ւ. ручей, канавка.
Անուտուր ւ. торговля.
Անոր փառք ւ. հանդիսուր
— торжественно.
Անացուած ւ. поговорка.
Անպաղէն ւ. ձիու արդուգարդ,
սարգուկարդ — сборъ.
Անպանակ ւ. стрѣмя.
Անպիտ ւ. ձիաւոր, թագադիր
— рыцарь, возлагатель ко-
роны,
Անտ ւ. այտակ — здѣсь.
Ատանուր ւծ. — зѣбчатый.
Արագիլ ւ. аистъ.
Արական ւծ. — мужскій.
Արանք ւ. միջոց, ճեղք — про-
межутокъ, щель.
Արարած ւ. твореніе, суще-
ствѣ.
Արարմունք ւ. փարմունք —
постѣпокъ, дѣйствіе.
Արար ւ. արածք — дѣяніе.
Արգելի ւ. խափանել — пре-
пятствовать, запрещать.
Արդիւնք ւ. օգուտ, քիւր —
польза, прибыль, продуктъ.
Արեղ ւ. արեղակ, հայոց տա-
մարի ու թիւրորդ ամիսը —
солнце, восьмой мѣсяцъ
армянскаго календаря.
Արեւհայեաց ւծ. արեւի կողմը
նայող — обращенный къ
солнцу.
Արեւա ւծ. արեւից այրած,
արեւակէղ — загорѣвшій отъ
солнца
Արեւելք ւ. востокъ.
Արեւմտեան ւծ. западный.
Արժուին ւծ. դարձուին, աչքա-
րաց — бдительный, живой,
бодрый.
Արժեանալ չ. դարձել — про-
буждаться.
Արժանաւորութիւն ւ. — дос-
тои ство.
Արի ւծ. քաջ — храбрый, му-
жественный.
Արհաւիրք ւ. սատիւր փախ,
սովորւմ — ужасъ.
Արհեստուր ւ. — ремеслен-
никъ
Արձագանդ ւ. — эхо, отголѣ-
сокъ.
Արժանք-դարձանք ւ. — удив-
леніе, диво
Արժանիւնի ւ. — пальма, фѣни-
ковое, дерево.
Արմիր ւ. — злаки
Արշալոյս ւ. заря.
Արշանք ւ. յարձակում —
походъ, нашествіе, набѣгъ.
Արոճանել ւ. արոճալ — жевать
жвачку.
Արջաւ ւ. տաւար — крупный
рогатый скотъ.

Արտ, արտորարդ գ. — па́шня, нива.
Արտաշատիկ ն. — выра́жать.
Արտարին ւծ. գրոհ — внѣш- ній.
Արտարով ն. քշել — изгна́ть, прогна́ть.
Արտահաներ գ. աշրի կողերի մագեր, թարթիշ — рѣс- нійцы.
Արտաշ գ. — жа́воронокъ.
Արցունք գ. արտաշունք — слѣзы.
Արրայ գ. թագաւոր — па́рь.
Արրուիր գ. պալատ — дво- ре́ць.
Արրուիր ւծ. па́рскій
Արր գ. փորր գուժան — соха́.
Արտաշարդ գ. արտաշարդի — па́стбище.
Աւազ գ. փաշ увы́.
Աւան գ. քիւղարար — селе́ние.
Աւանդել (նոգի) շունշը փշել,

մեկնել — и пу́стить ду́хъ, умерѣть.
Աւանդել (դառ) ն. — препо- дава́ть
Աւանդութիւն գ. преда́ние.
Աւարտել ն. վերջացնել — окан- чива́ть, заверша́ть.
Աւետիր գ. լաւ համբաւ — бла́говѣсть.
Աւերակ գ. փլատակ — разва- лины, ру́ины.
Աւերել ն. քանդել — разру- шить.
Ափսիւնդ գ. օշինդր — по- лы́нь.
Արարական գ. երկրից քշուած — изгнанникъ, се́йльный.
Բաղէ գ. со́коля, ястребъ.
Բաղմախորտիկ ւծ. տեսիլ տեսիլ կերակուրներով իր — много́вственный, съ раз- нообра́зными ку́шаньями

Բ. Բ.

Բազմել չ. նստել — возсе́дять, садиться.
Բազուկ գ. կուռ — рука́, пред- плѣ́чье.
Բակ (բանել, բոլորել) ն. շրր- ջապատել — (кружа́ть, ох- ватыва́ть).
Բահ գ. лопата́, за́ступъ.
Բաղխել, բախել ն. ցարկել, ծեծել — сту́чать, бить.
Բաղիանալ չ. բաղադրուել, կաշանալ — составля́ться,

состо́ять.
Բաճկանակ գ. վերարկու — по- лукафта́нь, камзо́ль.
Բաճրաշել գ. բաց փափկ խը- փել, հարուածել — бить.
Բանակ գ. ла́герь.
Բանաստեղծ գ. поэ́тъ.
Բանասիր ւծ խելացի — сло- ве́сный, разу́мный.
Բանիմաց ւծ. խելացի — ум- ный, свѣ́дущій,

Բանուոր գ. բանուր, մշակ — рабо́чий.
Բանջար գ. կանաչեղև — о- во́щъ, огоро́дное расте́- ние.
Բանջարանդ գ. — огоро́дъ.
Բաշ գ. гри́ва.
Բառանշ գ. — мыча́ние.
Բարակ ւծ. тонкі́й. գ. — бо́рзая соба́ка.
Բարբառ գ. խօսք, լեզու — сло́во, го́воръ.
Բարբարոս գ. վայրենի, օտա- րազդի, խտտաիրա — ва́р- варъ, жесто́кій.
Բարդ գ. գէղ — ко́пна. ւծ. сло́жный.
Բարդել ն գիղել, իրար փայ- ցնել — накла́дывать въ кѹ- чу, нагромо́ждать.
Բարեխից ւծ. — изобѣ́льный.
Բարեկենդան. գ. маслени́ца.
Բարեբար գ. բարիք անող — благоде́тель.
Բարձել գ. ծանր բան դնել, բեռնել — на́грузить, навя́о- чить.
Բարձրանդակ գ. բարձր տեղ — возвы́шенность, плоско- го́рье.
Բաղատութիւն գ. մեկնու- թիւն — толковáние, объяс- нѣ́ние.
Բեկոր գ. կտոր — кусо́къ.
Բեհեզ գ. բարակ կտառ — тон- кое полотно́, батистъ.
Բեղմնատրութիւն գ. պրտ- պրբերութիւն, արդատանդու-

թիւն — плодородіе, плодови- тость.
Բեռ գ. ծանրոց — но́ша, брѣ́мя.
Բեռնատրել ն. բեռնել, բար- ձել — обременя́ть, на́гру- зить.
Բերդ գ. крѣ́пость.
Բերկարի ւծ. արախալի — ра́достный, весѣ́лый.
Բերկրանք գ. արախալութիւն — ра́дость.
Բերրի ւծ. պաղատու — плодо- родный
Բերք գ. արդիւնք — произведе́- ние, продукъ.
Բեռն գ. մեխ, գամ — гвоздь; по́люсь.
Բզլղ գ. жу́къ.
Բլծամառ գ. большо́й палець.
Բլղ-բլղ (կանդնել) չ. փշ- րադուել, քիւմնել — ды́бомъ становиться.
Բիր — 10,000, Բիրտուր, անթիւ — безчи́сленный.
Բիրեղ գ. хруста́ль.
Բլրուլ գ. սոխակ — со́ловей.
Բլուր գ. — холмъ.
Բլոծ գ. ко́зывка.
Բղխել չ. դուրս վազել (ջրի) — вытека́ть.
Բճիճ գ. — яче́йка.
Բնակարան գ. կացարան — жили́ще.
Բնաջինջ անել ն. — истреб- лять.
Բնատրութիւն ն. характе́рь.
Բնաւ մ. բոլորովին, իսպառ — совсе́мъ.

Բնիկ ւծ. հարադատ — природ-
ный, родной.
Բոթ-բոթել և. հրել, բռնի
տալ — толкать.
Բոլորակ ւծ. կլորակ — круг-
лый; Գ. — кругъ, окрѹг-
лость.
Բոլորել և. շուրջ պատել —
окужать, обвести.
Բոլորոջ Գ. ծիլ — ростокъ,
почка.
Բովանդակուել ևր. ամփո-
փուել, պարտնակուել — со-
держать, заключать. въ
себѣ.
Բոտտ Գ. արդ — дождевой
червь.
Բորրոսնել և. — плѣснѣть.
Բորրորել Գ. բոցավառել — во-
спламенить, разжигать.
Բոց Գ. пламя.
Բու Գ. сова.
Բուկ Գ. բուրդ, կոկորդ —
горло.
Բուռ Գ. горсть.
Բուտ Գ. коралль.

Գ. Գ.

Գաղաթ Գ. կատար — вершина.
Գահ Գ. престолъ, тронъ.
Գահավիթել և. գահից գցել. —
низвергать.
Գաղթ Գ. տեղափոխութիւն —
переселѣніе.
Գաղթական Գ. переселѣнецъ.
Գաղթել և. переселяться.

Գուցնել և. — взрасти, произ-
водить.
Գորատան և. ծաղկանոց,
բաղա — цвѣтніе, садъ.
Գորգ Գ. աշտարակ — башня.
Գորդ Գ. — шерсть.
Գորել և. հոտ սխալել — бла-
гоухать, вѣять.
Գործունի Գ. — вѣяніе, бла-
гоуханіе.
Գորջ Գ. բույգ — башня.
Գորվառ Գ. кадило.
Գորգ — выюга, метель.
Գոնակալ Գ. բռնութեամբ իշ-
խող — деспотъ. тиранъ,
притыснитель.
Գոնութիւն Գ. — насиліе,
Գոնսր Գ. մուշտի — кулакъ.
Գրեայ ւծ. — перстяной.
Գրել և. մանրացնել — кро-
шить; մեծ-մեծ բրդել —
важно говорить.
Գոլ Գ. հասակ — ростъ,
Գոտան Գ. բախշ — бакча,
огородъ.
Գориայ Գ. — бѣржа.

Գանգուր ւծ խոճուճ. — кур-
чавый.
Գանձ Գ. հարստութիւն — со-
кровище, богатство.
Գարշելի ւծ. զգուելի — мѣрз-
кій, гнѹсный.
Գաւառ Գ. область, уѣздъ, про-
винція.
Գգուանի Գ. փայփայանի —
ла́ска.
Գեղեղել և. կլկացնել — про-
изводить трѣли.
Գեղձկութիւն Գ. простона-
рдіе.
Գեղջուկ Գ. գրկացի — просто-
людинъ, крестьянинъ.
Գեղեցկանիւտ ւծ. գեղեցիկ
գիրք ունեցող — красиво
расположенный.
Գեղնատուն Գ. գեղնափոր —
подземелье, землянка.
Գեղնափոր ւծ. Գ. подземель-
ный, подземелье.
Գերագին ւծ. աղնուագոյն —
благороднѣйшій, почтен-
нѣйшій.
Գերան Գ. брусъ, бревно.
Գերանգի Գ. коса.
Գերդաստան Գ. բոլոր տունը
ձառանկրով — семья.
Գերեգարձ Գ. գերութիւնից
դառնալը — возвращѣніе изъ
плѣна.
Գերել և. плѣնить.
Գերի Գ. плѣнникъ.
Գզգել և. растрѣпать; գզել
— чесать (шерсть),
Գզիր Գ. տանուտէրի օղնական
— десятникъ, староста.
Գլթ մ. գոնիւն — по крайней
мѣрѣ.
Գլթալ Գ. խղճալ — сжалиться.
Գլթաւ ւծ. գլթաւ, պարկաւ
— жалостливый, милосѣр-
дый.
Գլշակեր ւծ. աստղածի միւ
տաղ — ѣдящій падалъ,
хищный.
Գլշատել և. ծուլտել, պատա-
կտել — растерзать, разди-
рать.
Գլտակ Գ. երկար մազեր —
косы.
Գիրկ Գ. գոգ, ծոց — объятіе.
Գրտ Գ. — находка, открытіе.
Գլխարար ւծ. — съ поникшей
головой, унылый.
Գլորել և. փայլ գցել — пова-
лить, катить.
Գմբէթաձև ւծ. куполообраз-
ный.
Գնահատել և. գին դնել — оцѣ-
нивать.
Գնդակահարել և. — поражать
пулей, разстрѣлять.
Գնդապետ Գ. полковникъ.
Գնդասող Գ. — булавка.
Գոլ ւծ. — тепловатый.
Գորորշի Գ. շոգի — паръ.
Գորշիանալ և. շոգիանալ —
испариться.
Գոհանալ և. շնորհակալ լինել
— быть благодарнымъ, до-
вольствоваться.
Գոհացուցիչ ւծ. գոհացնող,
բախտար — удовлетворяю-

ишй, удовлетворительный.
 Գոհ ւած. բաւական—доволь-
 ный.
 Գոհար Գ. թանկագին քար—
 драгоценный камень.
 Գոգորիկ ւած. քնքոյշ, ախորժե-
 իկ—нѣжный, пріятный.
 Գոմ Գ. хлѣвъ.
 Գոմէշ Գ.—буйволъ.
 Գոյժ Գ. տխուր յուր, բոժ—
 печальная вѣсть.
 Գոյր Գ. կայր—имущество.
 Գոռ ւած. յանդուգն, հպարտ—
 дерзкій, гордый.
 Գոռոյ ւած. հպարտ.—гордый
 Գոռզանալ Է. հպարտանալ—
 возгордиться.
 Գոլարանի ւ. գոլել—хва-
 лить.
 Գոլք-գոլիտ Գ. գոլաւանք—
 хвала.
 Գորգ Գ.—ковёр.
 Գործագրել ւ. բանեցնել գործ
 ւածել—употреблять.
 Գործուածք Գ.—ткань.
 Գուժ Գ. жалость, состра-
 даніе.
 Գուժարել ւ—собирать, сло-

жить,
 Գունատ ւած. գոյնը կորցրած
 — блѣдный.
 Գուշակել ւ. предсказывать,
 прорицать.
 Գուշիկ ում. պառաւտի թիւից
 ծնօտը դէպի բերանը ներս
 բնկած съ ввалившимися че-
 люстями.
 Գուրգուրալ ւ. փաղարչել,
 փայփայել—ласкать, ле-
 лѣять.
 Գշտորել ւ. գջլել—отрывать,
 сорвать.
 Գահհիկ Գ. ևածիկ—мужикъ;
 ւած. грубый.
 Գրականական ւած.—литера-
 турный.
 Գրաստ Գ. բնական շնամուն
 —выючное животное.
 Գրակել ւ. հրապարակել, տիրել
 —привлекать, завладѣть.
 Գրաւիշ ւած. привлекатель-
 ный.
 Գրգռել ւ.—возбуждать, разд-
 ражать.
 Գոտեմարտել Է. իրար գօտիրց
 բռնած կռուել—бороться.

Գ. Գ.

Գաղար Գ. հանգիստ.—отдыхъ,
 покой.
 Գաղրել Է. յոգնել—утомлять-
 ся, уставать.
 Գալար ւած. թարմ, կանաչ—
 свѣжій, зеленый.

Գահիճ ւ.—палáть.
 Գայեակ Գ. няня.
 Գայլալիկ ւ. կիկլացնել, գեղ-
 գեղել—пріятно пѣть.
 Գայլալիկ Գ. գեղգեղանք—
 трель.

Գանդաղ ւած. ծանրաշարժ—
 медленный.
 Գաշոյն Գ. խանչալ—мечъ,
 кинжалъ.
 Գառնաշուռ ւած. суровый.
 Գառնութիւն Գ.—горець, о-
 горчѣніе.
 Գատաղ Գ. ձեռի թաթը—
 ручная кисть, запястье.
 Գաղապարտել ւ. մեղաւոր ճա-
 նաչել—осуждать.
 Գաղափճիւ Գ. приговоръ.
 Գատել ւ. գատաւան անել
 —судить; разсуждать.
 Գատողութիւն Գ.—разсужде-
 ніе.
 Գար Գ. հարիւր տարի, բար-
 ձրր գիրը—вѣкъ, столѣтіе;
 обрывъ; Գարիւ Գարիւ—
 волнами, валами.
 Գարբնել Գ. կռել—ковать.
 Գարգ Գ. վիշտ—горе.
 Գարիւր-գարաւոր ւած.—вѣко-
 вой.
 Գարման Գ. դեղ, յարգ—лѣ-
 карство; солóма.
 Գարմանել Գ. կերակրել ըր-
 ժշկել—прокармливать, ис-
 пѣлять.
 Գարպա Գ. մեծ դուռ, —ворота.
 Գաւաճանել Գ. մատնել—пре-
 дать, измѣнить.
 Գաւաճանութիւն Գ. դաւ, մա-
 տնութիւն—предательство,
 измѣна.
 Գեղձանիկ Գ.—канарейка.
 Գեղնապարտիկ Գ. դեղին թըն-
 չուն—иволга.

Գեռահաս ւած. տարիքը չը
 հասած—несовершеннолѣт-
 ній, юный.
 Գեղական Գ. թագաւորի կամ
 տէրութեան ներկայացուցի-
 չը օտար երկրում—по-
 слáнный, посолъ.
 Գերձան Գ. թել—нитка.
 Դէզ Գ. բարդ—копна; груда,
 куча.
 Դժգոհութիւն ւ. անբաւական-
 նութիւն.—недовольство.
 Դի Գ. կողմ—сторона.
 Դիակ Գ.—трупъ.
 Դիգել ւ. իրար վրայ բարդել
 —собирать въ кучу, нако-
 плять.
 Դիմանալ Է.—устоять.
 Դիմացկունութիւն Գ. стой-
 кость.
 Դիմաւորել Գ. անաչ գնալ
 հանդիպել—встрѣчать.
 Դիպակ Գ. парча.
 Դիտաւորութիւն Գ. մատարու-
 թիւն—намѣреніе.
 Դիտել Գ. наблюдать.
 Դիտմամբ Գ. գիտութեամբ—
 нарóчно.
 Դիրք Գ.—положеніе.
 Դիւր-դուր ւած. հեշտ, ախորժ
 лёгкій, пріятный.
 Դիւր գալ Է. ախորժել—прá-
 виться.
 Դիւանաշի Գ. գաղաւտանի
 գլխաւորը—главный судья.
 Դիւրարեկ ւած. հեշտ կոտորու-
 ող—лѣмкій, хрупкій.
 Դիւրահաս ւած.—пláвный.

Դրւցազն *զ.* հերոս, աստուած-
ների *ցնդից* — витязь,
герой.
Դրի *նամկ*, *ամբողջ*, *բոլոր*—
весь.
Դրրդեցնել *н.* — трясти, коле-
бать.
Դրրդալ, *իլ չ. գողալ*, *թնդալ*
— согнаться, греметь.
Դրրդոջուն *ած.* դրրդոջոցող

дрожащий.
Դուն *զ.* *նելս* — рыло, морда.
Դուն (պարսից) *զ.* արքունի
պալատ — дворецъ, порта.
Դունար *զ.* աղջիկ — дочь.
Դպիր *զ.* — чтець.
Դրամ *զ.* փող. — монета,
деньги.
Դրդի *զ.* — подстрекатель.
Դրոջակ *զ.* — знамя.

Ե. Ե.

Եաղուծ *զ.* յակինծ — яхонтъ.
Եաման *ծ.* աւաղ — увы.
Եափունջի *զ.* — бурска.
Եղեմ *զ.* փափկութեան տեղ,
դրախտ — эдемъ, рай.
Եղնիկ, եղնակ *զ.* հորթուկ.
մի տեսակ բղեղ — бычокъ,
жукъ рогаць.
Եղր եղերր *զ.* ափ — берегъ.
Եթիւմ *զ.* որր — сирота.
Եկամուտ *զ.* հասոյթ — доходъ.
Եկաւոր *ած.* եկած. приш-
лый, пришелецъ.
Եղեամ *զ.* ینهй.
Եղան *զ.* — вила.
Եղնի-եղնին *զ.* — ель.
Եղնիկ. *զ.* лань.
Եղջերու *զ.* олень.
Ենծարկել *ն.* — подвергать.
Եռալ *չ.* եռ գալ — кипеть.
Եռանդ *զ.* — энергия, ус-рдіе.
Երաժշտութիւն *զ.* — музыка.
Երախ *զ.* բերան. — ротъ,
пасть.

Երախտագիտութիւն *զ.* շնոր-
հակալութիւն — признатель-
ность, благодарность.
Երախտագարտ *ած.* որ պար-
տական է երախտիր — обя-
занный, облагодѣтельство-
ванный.
Երախտիր *զ.* յաւութիւն, բա-
րեկործութիւն — благодѣя-
ніе.
Երակ *զ.* դամար — вѣна.
Երամ-երամակ *զ.* խումբ —
толпа, стая.
Երամ-երամ, խումբ-խումբ —
стаями.
Երանական *ած.* երանելի, երա-
նի տալու արժանի — бла-
женный.
Երանութիւն *զ.* — блаженст-
во.
Երաշտ *զ.* засуха.
Երդիկ(ը) *զ.* — отверстіе
на кровль хижины.
Երդուել *չ.* — клѣсться.

Երերել *ն.* շարժել — колебать,
трясти.
Երերուն *ած.* շարժուն. — ко-
леблющийся.
Երեակայել *ն.* մտրի մէջ ձեա-
ցնել — вообразить.
Երեան հանել *ն.* աշկարայ,
ակնյայտնի դարձնել — об-
наружить, являть.
Երեոյթ *զ.* явлѣніе.
Երէշատ *ած.* որսի կենդա-
նիներով լի — обильный ди-
чью.
Երէց *զ.* քահանայ, մեծ — іер-
ей, священникъ; старшій.
Երիտասարդ *զ.* — юноша.
Երկարաւորուն *ած.* — голена-
стый.
Երկիւղ *զ.* վախ. — страхъ.
Երկնակամար *զ.* — небесный
сводъ.
Երկնաւար *ած.* երկնից ու-
ղարկուած — ниспосланный
небомъ.
Երեկ *ծ.* երանի — счастливъ
тотъ, кто.
Երջանկութիւն *զ.* բախտաւ-
որութիւն — счастье.
Երջանիկ *ած.* — блаженный,
счастливый

Զ. Զ.

Զայրանալ *չ.* բարկանալ — сер-
диться.
Զառիւլայր *զ.* դարուվար —
крутизна, бугоръ.
Զատիկ *զ.* պատէր, կարմիր
բղէղ — пасха; божья ко-
рѣвка.
Զատուել *զր.* բաժանուել —
раздѣлиться, отдѣлиться.
Զարգանալ *չ.* առաջանալ, ա-
ճել — расти, развиваться.
Զարհուրել, *չ.* սարսափել —
ужасаться.
Զարնել *ն.* դարկել, խփել —
бить.
Զգածուել *զր.* — расчувство-
ваться.
Զգայուն *ած.* զգացող — чув-
ствительный.

Զգնուլ *ն.* հագնել — надѣ-
вать.
Զեղիւ *ած.* անառակ — раз-
вратный.
Զեռուն *զ.* սողացող կենդանի
— гадъ.
Զեռեղել *ն.* տեղաւորել — раз-
мѣщать, расположить.
Զերթ *նել*, նման, ինչպէս —
какъ, подобно.
Զեփիւղ *զ.* հովիկ — зѣфиръ,
вѣтерокъ.
Զգուցնել *զ.* — внушить от-
вращѣніе.
Զէր *զ.* оружіе.
Զի *չ.* որովհետեւ — потому
что.
Զիրիւ *նամկ.* *զ.* աղբ — соръ,
навозъ.

Հինաթափ լինել չ. գէնրը
պցել, անձնատուր լինել
сложитъ оружіе, сдать.
Հինուորական գ. — военный,
вѣиискій.
Հղշալ չ. — каяться, сожа-
лѣть.
Հմայլել չ. հրճուել, հիանալ
восторгаться.
Հմայլեցնել ն հիայնել, յա-
փշտակել — очаровать.
Հմրուլտ գ. — изумрудъ.
Հնեել ն. բնեել — разбирать,
рзсзлѣдовать.
Հուլ-դուլ, դուլ-դուլ ւծ. չերտա-
ւոր полосатый.
Հով գ. հով — прохлада, ւծ.
прохладный,
Հովանալ չ. հովանալ — про-
хладитъся,
Հովարար ւծ. — освѣжающій.

Է. Է.

Էրէ գ. վայրի, որսի կենդանի — дичь.

Ը. Ը.

Ընդարձակ ւծ. լայնարձակ —
обширный.
Ընդդիմադրել ն. դէմ դնել,
դիմադրել — противостоять,
противодѣйствовать.
Ընդդիմանալ չ. հակառակել
— сопротивляться.
Ընդեղէն գ. բանջարեղէն —
бобовыя растенія.
Ընդհատել ն. — прервать.

Ընդմիջել ն. մէջ մտնել, ընդ-
հատել — перебивать, пре-
рвать.
Ընթանալ չ. գնալ, հոսել —
ходить, течь.
Ընթացք գ. գնացք, հոսանք
— ходъ, шествіе, теченіе.
Ընկղմել չ. տակը մտնել (ըրի
կայլն) խորամուկուել — по-
грузиться.

Ընկճել ն. ճնշել, խոնարհեց-
նել — угнетать, усмирять.
Ընտանի ւծ. — домашній,
Ընտիր-ընտրեալ ւծ. — избран-
ный, отборный.

Թ. Թ.

Թաղաժառանգ գ. թաղը ժա-
ռանգող — наследникъ пре-
стола.
Թաղուտ գ. ծածուկ տեղ —
потайникъ, мѣсто для ук-
рывательства.
Թաթախուել չ. обмакнуть-
ся, пачкаться.
Թալկանալ չ. տառապել, թու-
լանալ — томиться, изнемо-
гаться.
Թախծալի ւծ. տխրալի — гру-
стный, тоскливый, скорб-
ный.
Թախարդ գ. կենդանի բռնե-
լու գործիր, որոգայթ —
западнй.
Թալել ն. ծեծել, խփել — бить.
Թալ գ. кварталъ.
Թալիր գ. — вѣйлокъ.
Թանգարան գ. — музей, кун-
сткамера.
Թանձր ւծ. խիտ — густой.
Թաշկիւնակ գ. — носовой пла-
тѣкъ.
Թառամել չ. թռչնել — вѣннуть.
Թարախ գ. չարախ — гной.
Թարթել ն. աչրը բանալ փ-
կել — мигать, кивать.
Թաւալել ն. գլորել — катить,

вертѣть;
Թաւալուել չ. — валиться.
Թաւամալ ւծ. բրդոտ, մաղոտ —
косматый, махнатый.
Թաւիչ գ. մախուր — бархатъ.
Թաւոտ ւծ. թաւ, խիտ թանձր
густой, пушистый, мох-
натый
Թաւուտ գ. — дубрава, чаща.
Թափ գ. — напоръ, усиліе.
Թափանցել ն. ներս անցնել —
проникать.
Թափանցիկ ւծ. — прозрачный,
проницающій.
Թափառել չ. շրջել — блуждать,
скитаться.
Թաքուել ւծ. ծածուկ — тайный.
Թեղ դնել ն. դիզել — собирать
въ кучу.
Թերթերուել գ. թերթերուել —
рѣсннца.
Թեւորել ն. թեւ տալ — окры-
лять.
Թեքել ն. склонить.
Թեքել երեսը. ն. — отворá-
чиваться.
Թեր ընկնել — прислониться,
прилечь.
Թերուել չ. — склониться, о-
перѣться, своротить, гнуться

- Թէպէտ մ. Թէի—хотѣ.
 Թիւիլ գ. —весло, лопáта.
 Թիկունք գ. Թի, կնիւի—пле-
 чó, спина.
 Թմրութիւն գ. —онѣмѣніе, дре-
 мота.
 Թնդալ չ. մեծ ձայն հանել—
 гремѣть, шумѣть.
 Թնդանութ գ. пúшка.
 Թշուալ ան. խեղճ, ողորմելի
 —несчастный, жалкій.
 Թոթովիլ ն. —летѣть.
 Թոնիր գ. վառարան—печь.
 Թուիթ գ. тýтовая ягода.
 Թուիթակ գ. попугай.
 Թուիւ ան. մուիթ գոյն — тем-
 ный, смýглый.
 Թուիւս գ. մշռռ—тумáнь, об-
 лако.
 Թօթուիլ ն. Թօթափել—стрѣ-
 хивать; сбросить.
 Թրթուր գ. որդ—гýсеница.

Ժ. ժ.

- Ժամաստութիւն գ. Ժամերդու-
 թիւն—церковная слúжба.
 Ժամանում գ. —прибытіе.
 Ժանգոտել չ. ржавѣть.
 Ժանիր գ. գաղանի տամներ
 —клькй.
 Ժապալէն գ. —лѣнта, обшивка.
 Ժաւանգութիւն գ. —наслѣд-
 ство.
 Ժայռ-ժէն գ. ալաւաթ—ска-
 ла.
 Ժսոր գ. աղմուկ, շփոթ —су-
 матóха, шумъ, смятѣніе.
 Ժպիտ գ. —улыбка.
 Ժրաջան ան. —գործունեայ,
 աշխատասէր —дѣятельный,
 трудолюбивый.

Ի. ի.

- Իգական ան. —женскій.
 Իմաստութիւն գ. —мúдрость.
 Իմաստուն ան. —мúдрый.
 Ինքնապիրութիւն գ. —само-
 любіе.
 Իշխանաձուկ գ. —форель.
 Իշխանութիւն գ. —власть;
 княжество.
 Իսպառ մ. բոլորովին, բնաւ
 —совсѣмъ.
 Իրա մ. սուղապէս—на са-
 момъ дѣлѣ.
 Իրաւացի ան. արդարացի—
 справедливый, правильный.
 Իւրացնել ն. սեփականել—
 присвоить, усвоить.

Լ. լ.

- Լաթ գ շոր—тряпье, ло́скуть.
 Լակոտ գ. շան ձագ—щенóкъ.
 Լայնածաւալ ան. լայնատա-
 րած, ընդարձակ —обшир-
 ный.
 Լայնատարած ան. ընդարձակ
 широкó раскинутый, об-
 ширный.
 Լանջ գ, կործք —грудь.
 Լանջագեղ ան. գեղեցիկ կրծ-
 քով—съ красивой грудью.
 Լար գ. —струна.
 Լարել ն. լարը ձիւ քաշել—
 натягáть, натягивать
 (струны).
 Լափել ն. խոփել—жрать.
 Լեղի գ. —желчь.

Խ. խ.

- Խաթէր համար—պատուի հա-
 մար изъ уваженія.
 Խաթուն գ. տիկին—барыня.
 Խայծ-խայծ (կարմրել). տեղ-
 տեղ (կարմրել) —мѣстами
 созрѣвать.
 Խայտալ չ. ուրախ թռչկոտել
 —прыгать отъ радости,
 рѣзвиться.
 Խայտալակ ան. ամօթալի—
 постыдный.
 Խանգարել ն. —разстрóбить, на-
 рушать, мѣшать.
 Խանձել ն. ալրել—обжигáть.
 Լիճ գ. —óзеро.
 Լիւար ան. փափիկ փափկ.
 Լողորդ գ. —пловець.
 Լոր գ. լորամարդ—перепѣлка.
 Լուլայ գ. խողովակ—трúбка,
 сосúлька.
 Լուծ գ. —ярмó, я́го.
 Լուսադմիւն մ. լուսարացն
 на разсвѣтѣ.
 Լուսամուտ գ. —паштóւհան—
 окнó.
 Լուսաւորութիւն գ. —просвѣ-
 шеніе, освѣщеніе.
 Լուրջ ան. խելքը գլուխը, դժուար
 —трѣзвый, серьезный.
 Լրտեսել ն. —подсмáтривать,
 шпиóнить.

կառկած անքով նայել — недо-
вѣрчиво смотрѣть, коситься.
Խթել ն. հրել, քրուշ տալ —
толкать.
Խիզախ ան. համարձակ, վրո-
տախ — смѣлый, дерзкій, увѣ-
ренный.
Խիղճ գ. խղճմտանք — совѣсть.
Խիտ ան. թաւ, թանձր — гу-
стой.
Խղճմտանք գ. խիղճ, ամօթ —
совѣсть.
Խճուղի գ. խիճով ծածկուած
ճանապարհ — шоссе.
Խնամատարութիւն գ. — попе-
чѣніе, опека.
Խնամել ն. հոգալ — заботиться,
пенсiя.
Խնամի գ. свать, свойствен-
никъ.
Խնայել ն. մեղքանալ — жалѣть,
щадить.
Խնդաղիւն ան. ուրախաղիւն —
весѣлый, радостный.
Խնդութիւն գ. ուրախութիւն,
ցնծութիւն — радость.
Խնդրակ գ. մարդ օրոնդ, ան-
տուրակ — искатель, нароч-
ный.
Խնկարկել ն. խոնկ ծխել —
кадить, курить табакъ.
Խնկանաւէր ան. — душистый,
окуренный ладанемъ.
Խնկելի ան. անտուրի — обо-
жаемый, достопочтенный.
Խնկոր գ. կերուխոլ — пир-
шество.
Խնոցի գ. իւր հարկու աման

— посуда, въ чемъ быють
масло, маслобойня.
Խշխշալ չ. шелестѣть.
Խոթոթել չ. մոլորութիւն, կախել
— нахмуриться, дѣлаться
угрюмымъ.
Խոթոթ ան. — угрюмый.
Խոխոջալ չ. կարկաշել — жур-
чать.
Խոհանոց գ. — кухня.
Խոդխոդել ն. սպանել — убивать,
умерщвлять.
Խոյս տալ ն. խուսափել — из-
бѣгать.
Խոնարհ(ու)ել չ. զիջանել,
նոյստանալ — смириться,
преклоняться, покориться.
Խոնաւ ան. նամ — сырой.
Խոպոպ գ. локонъ.
Խորատուել ն. ընկղմել — пог-
рузить.
Խորհել ն. մտածել — думать,
размышлять.
Խորհրդակցել չ. — совѣщаться,
совѣтоваться.
Խորհրդաւոր ան. խորհուրդ
ուսնոյ — тайственный.
Խորշ գ. անկիւն — уголъ, уг-
лубленіе.
Խորշոմ գ. կնճիւր — морщина,
складки.
Խորշումել չ. կնճումել — пок-
ряться морщинами.
Խորտակել ն. ջարդել, կոտր-
տել, քանդել — разломать,
разрушать, сокрушать.
Խորր գ. խորութիւն — глубь,
глубина.

Խոցել ն. վիրաւորել — ранить,
огорчать.
Խուլ գ. խոհիթ — сакля, избѣ.
Խուրձ գ. — снопы, пучокъ.
Խութ գ. — արորի կամ գութա-
նի երկաթ — дѣмехъ.
Խութր գ. փախթ — рогожка.
Խոտերախ ան. խոտերան,
անոնի — горячий, неукро-
тимый.

Խտանալ չ. թանձրանալ —
сгущаться.
Խտտել ն. գրկել — обнимать.
Խրախուսել ն. քաջալերել —
ободрять, поощрять.
Խրել ն. խոթել — вонзѣть, по-
грузить.
Խրոխտ ան. հպարտ — гордый.
Խրտնել չ. վախնալ — пу-
гаться.
Խօսակից գ. — собесѣдникъ.

Ծ. ծ.

Ծածանուել չ. շարժուել — ко-
лебаться, развѣваться.
Ծածկոց գ. ծածր — крыша,
покрывало.
Ծաղկազարդ գ. ան. — вѣрбное
воскресеніе, украшенный
цвѣтами.
Ծաղկաթաւալ ան. ծաղկնե-
րի մէջ թաւալուող — волюю-
щійся въ цвѣтахъ, устѣ-
нный цвѣтами.
Ծաղկավառ ան. — блещущій,
украшенный цвѣтами.
Ծամ գ. հիւսած մաղեր — коса.
Ծայրայեղ ան. շափից դուրս
— чрезмѣрный.
Ծիածան գ. ծիրանի գօտի —
радуга.
Ծիրան գ. абрикось.
Ծիրանի ան. пурпуровый; գ.
пурпуръ.
Ծլունդ լինել չ. թռչկոտել,

դառնալ — прыгать, вскаки-
вать.
Ծխահան գ. ծխնալոյզ — дымо-
вая труба.
Ծխի գ. դան կրունկ — пет-
ля (дверная), крюкъ.
Ծծումք գ. — сѣра.
Ծղրտալ չ. ծուռ, ճշալ — пи-
щать, кричать.
Ծղոտ գ. — стѣбель.
Ծմակ գ. — չուար տեղ, անտառ
— тѣнистое мѣсто, лѣсъ.
Ծնեքել գ. (բոյս) — спаржа.
Ծնոտ գ. ծամելիքներ, շանտ
— челюсть.
Ծորել չ. ծոր տալ — струиться,
сочиться.
Ծոց գ. գոգ, գիրկ — объятіе,
пазуха.
Ծուլն գ. ծիւծիւ եղած
կառտանք — лохмотье, лос-
кутки.

Ծռէր կրկնել (ղնիլ) ն. — пре-
клонить козёна.
Ծվալ չ. շարժուել, արկած-

Կ. Կ.

Կա թւայ գ. — котёл.
Կալ գ. — гумно, житница.
Կալանաւոր գ. կապուած,
բանաւորուած — взятый
подъ стражу, узникъ,
арестантъ.
Կալանաւորել ն. взять подъ
стражу, заключить въ тюрь-
мѣ.
Կալուոր գ. կալուոր — моло-
тильщикъ.
Կալուած գ. — помѣстье.
Կալարդիւ շո. чарующий.
Կալ շո. — хромой.
Կալար գ. капуста.
Կալիւր գ. — дубъ.
Կամակորու թիւն գ. յամակու-
թիւն — упрямство.
Կամար գ. գոտի — сводъ,
поясъ.
Կամարակապ շո. — сводча-
тый.
Կամնել ն. молотить.
Կայծ գ. պլծ — искра.
Կայծակ գ. — молнія.
Կայմ գ. — мачта.
Կայտառ շո. ուրախ, գուարժ-
— весёлый, рёзвый.
Կայր գ. գոյր — имущество,
Կանգուն գ. футь.

ուել — колебаться, волно-
ваться, колышаться.
Կաշկանդել ն. կապել — связы-
вать.
Կաշկակ գ. — сорóка.
Կապանք գ. ոտի կամ ձեռի
կապ — окóвы.
Կապարճ գ. նետերի աման —
колчанъ.
Կապերտ գ. խալիշայի տեսակ
— коверъ, паласъ.
Կառապան գ. — кучеръ.
Կառուցանել ն. շինել — стро-
ить.
Կասել-կալել ն. — молотить.
Կասկածոտ շո. — подозри-
тельный, мнительный.
Կատաղի շո. — бѣшенный,
разъярённый.
Կատար գ. կապաթ, ծար —
вершина.
Կատուտեղ շո. կատուտեղ
копачья порода.
Կարագ գ. — сливочное масло.
Կարեկից շո. ցաւակից — со-
чувствующий.
Կարեկցութիւն գ. ցաւակցու-
թիւն — сочувствие, соболѣз-
нование.
Կարիճ գ. скорпионъ.
Կարիք գ. կարոտութիւն, պէտք
нужда.
Կարկաջառ շո. журчащий.

Կարկանել ն. մեկնել, պարզել
— протягивать,
Կարկուտ գ. — градъ.
Կարմրախէտ-կարմրախայտ գ.
(ձուկ) родъ форели.
Կարմրատակել չ. կարմրել —
краснѣть, рдѣть;
Կարոտագին շո. կարոտով —
тоскливый;
Կարոտեալ շո. խեղճ — нуж-
дающийся, бѣдный.
Կարոտ լինել — պէտք ունենալ
— нуждаться.
Կաւէ շո. — глиняный.
Կարաւ գ. — куроπάтка.
Կեղծաւոր շո. կեղծոր — лице-
мѣрный, притворный.
Կենարար շո. կենդանացող
животворный, оживляющий,
Կենարար շո. — оживляющий
Կեռ շո. ծուռ — кривой.
Կեռաւ գ. գրիւս — черешня.
Կերպաւ գ. սեռաւորէ կտոր
— шелковая матерія.
Կինճ գ. վայրենի խոզ — кабанъ
Կիր գ. — извѣсть.
Կիրճ գ. — ущелье.
Կից շո. կպած, բովր-смеж-
ный.
Կծկել ն. սղմել — свернуть
клубкомъ, корчить, сжи-
мать.
Կծու շո. դառն, կծու — горь-
кий, ѣдкий, язвительный.
Կկու գ. — кукушка.
Կկորուկ գ. աղնիւ խոնկ —
ладанъ, олимпиа.

Կնճիւր գ. — морщина, узелъ.
Կնճել ն. сморщить.
Կնքել ն. մհրել, մկրտել — за-
печатать, крестить.
Կոթ գ. — рукоятка, рѣчка.
Կոխել-կոխկալել ն. — попи-
рать ногами, наступать,
мѣть.
Կոծ գ. լաց, ողբ — плачь, ры-
дание.
Կոկ շո. — гладкий.
Կոկոնել չ. բողբոջել — пуска́ть
пóчки.
Կոկորդ գ. որկոր — глотка.
Կոհակ գ. արիւր — волна, вода-
ной валь.
Կող գ. — бокъ.
Կողպտել ն. թալանել — гра-
бить.
Կողով գ. բթոց, զամբիւղ —
корзина.
Կոնաճի շո. շարարի դիւրի ձե-
ռակցող — конический.
Կոշտ շո. կոպիտ — грубый.
Կոտր ընկնել չ. սնանկանալ —
обанкрѣтиться.
Կոր շո. ծուռ — кривой; աշ-
քերը կոր — աշքերը խոնար-
հած — съ опущенными
глазами.
Կորանալ չ. ցնդես, сгиба-
ться.
Կորեակ գ. — про́со.
Կործանել ն. քանդել, վայր ձը-
գել — разрушать, повалить.
Կորուտ գ. — потеря, утрáта,
гибель.

Կուզ գ. խաղողի ողկոյդ — ви-
ноградная кисть.
Կուզ գ. կուզիան, սապառու
— горбатый.
Կուզ գ. куніца.
Կուշտ ւծ. сытый; գ. — бокъ;
կշտիւ ւ. — възлѣ.
Կուկ ւծ. կոսած, ամուր — ко-
ванный, крѣпкій.
Կուկ գ. թիւ ձեար — рука.
Կուսակալ գ. կողմնապետ —
начальникъ края.
Կուիածոյ ւծ. տաշած, կոկած
тёсанный.
Կուանալ չ. — нагибаться.
Կուսապաշտ գ. կուար պաշտոյ
— идолопоклонникъ.
Կուխալ չ. թուխն նստած
հաւի պէս կակաւ — ку-
дэхтатъ.
Կութեւի չ. յենուել — опираться.
Կանակ գ. քաճակ — спина.
Կուռնիկ գ. — журавль
Կովակ չ. վշտանալ — печаль-
диться, огорчаться.

Կովիծ գ. — печаль, скорбь.
Կտաւ գ. — полотно, холстъ.
Կտաւհատ գ. — կտաւի բոյս —
лѣнь.
Կտուց գ. — клювъ.
Կտրիծ գ. — դոշակ, քաջ — уда-
лой, молодець.
Կտրուկ ւծ. սար, հատու-
խիտ — острый; рѣзкій.
Կտցահարել ն. կտցել, կտու-
ցով բրբրել — клевать
Կրակապաշտ գ. огнепоклон-
никъ.
Կրել ն. տանել — нести.
Կրիայ գ. черепаха.
Կրթութիւն գ. ուսում, դաս-
տիարակութիւն, վարժու-
թիւն — образованіе, воспи-
таніе, упражненіе.
Կրճեւի (ստամներր) ն. —
скрежетать зубами.
Կրտսեր ւծ. տարիքով պատիկ
— младшій.
Կցել ն. միացնել — присоеди-
нить.

Հ. Կ.

Հա գ. դրութիւն — состояние.
Հալածել ն. քշել, նեղել — пре-
следовать, притѣснять;
Հալին է — տեղն է — подѣломъ.
Հակառակորդ գ. — против-
никъ, соперникъ.
Հալորդակցութիւն գ. յարա-
բերութիւն, մասնակցու-

թիւն — оношеніе, сообще-
ніе, соучастіе.
Հաճար գ. — рожь
Հաճել չ. հաւանութիւն տալ,
ախորժել — благоволи́ть,
соизво́лить.
Հաճոյր գ. հաճութիւն, բաւա-
րանութիւն — соизво́леніе,

удовольствие.
Համապատասխանել չ. համե-
մատ, համաձայն լինել —
соотвѣтствовать
Համարձակ ծա. смѣлый;
Համբաւ գ. լուր, տեղեկու-
թիւն, հոշակ — слухъ, мол-
ва, слѣва.
Համեոտ ւծ. պարկեշտ —
скромный.
Համերգ գ. концертъ.
Հայեացք գ. взглядъ.
Հայրենակից գ. соотечест-
венникъ.
Հանապաղ մ. միշտ — всегда.
Հանգուցեալ գ. ւծ. — покой-
ный, — къ
Հանդէլ չ. հանգստանալ —
поко́иться, гаснуть.
Հանդ գ. արտ, մշակուած
դաշտ — нѣва, пашня.
Հանդէս գ. տօնախմբութիւն
ժողով — торжество, собра-
ніе.
Հանդիպել չ. պատահել —
встрѣчаться, попадаться.
Հանդիսական. հանդիսատես —
зритель торжества.
Հանդիսատես գ. — зритель.
Հանդիսաւոր ւծ. — торже-
ственный.
Հանճար գ. ճարտար խելք,
բարձր շնորհ — гений, да-
рованіе.
Հանճարեղ ւծ. մեծ շնորհ
ունեցող — гениальный, да-
ровитый.
Հաշիւ գ. счѣтъ, отчѣтъ; —

տեւծել — сводить счѣты,
провѣрять счѣтъ.
Հառաշանք գ. հառաշ, հեծե-
ծանք — стонъ, вопль.
Հառաշել չ. հեծեծալ — стонать.
Հասակակից գ. сверстникъ.
Հասկ գ. հացարոյսերի գլուխ
— колосъ.
Հասուն ւծ. հասած — зрѣлый.
Հասունանալ չ. հասնել — соз-
рѣвать.
Հատիկ գ. зѣрнышко
Հատնել չ. սպառնել, պակա-
սել — изсякать
Հատուցանել գ. առածը վերա-
դարձնել — отплатить.
Հարամ ուսմիւ. անսուրբ — не-
чѣстый.
Հարել ն. խփել, կտրել — удар-
ять; косить, տառնները
հարուցել (առաւ) — оскѣ-
мину набѣль.
Հարկ գ. տուրք — подать.
Հարկաւ մ. իհարկէ — конечно.
Հարուած գ. դարկ — ударъ.
Հացկերոյթ գ. կերութիւն —
пиръ, угащеніе.
Հաւատեալ մ. ճիշտ, հաս-
տատ — навѣрное
Հաւկիթ գ. ձու — аяцѣ.
Հաւք գ. թռչուն — птица.
Հեղնարար մ. ծաղարար —
проничееки, насмѣшливо.
Հեղիկ ւծ. — кроткій.
Հեծնել չ. (ձի) նստել — са-
диться верхомъ.
Հեծութիւն գ. հեծեծանք, հա-
ռաշանք — томленіе, стонъ

рыданіе.
 Հեկեկալ չ. հեկկալ—рыдѣть.
 Հեղեղատ Գ.—потокъ.
 Հեղեղել Ն.—наводнять.
 հետաքրքրութիւն Գ.—любопытство.
 Հետևանք Գ.—результатъ. послѣдствіе.
 Հետևակ Կ.—пѣшіі.
 Հետք Գ.—слѣдъ.
 Հերթապահ Գ.—дежурный.
 Հերթ Է—рѣшական է—доложно.
 Հերկավար Գ. հերկարար—пахарь.
 Հիալ չ. ծանր շնչել—задышаться.
 Հիք Գ.—тяжелое дыханіе, хрипъ.
 Հիօր Կծ. զօրեղ, ուժեղ—сильный, мѳщный, могущественный.
 Հէր, էր Ը. ինչու—зачѣмъ.
 Հէրթաթ ուղ. առակ—сказка.
 Հիանալ չ. զմայլուել—восторгаться, восхищаться.
 Հիացմունք Գ. հիացք—восхищеніе, восторгъ.
 Հիմնել Ն. հիմք դնել—основать.
 Հիւթ Գ.—сокъ.
 Հիւս Գ. ձեան շեղ—сугрѳбъ.
 Հիւել Ն.—плести, вить.
 Հիւսիս Ն.—сѣверъ.
 Հիւրընկալել Ն. հիւր ընդունել—принимать гостей, угощать.
 Հլու Կծ. հնազանդ հպատ-

կուող — послушный, покорный.
 Հնարք Գ.—средство, возможность, чары.
 Հնարագետ Կծ. — изобрѣтательный, находчивый.
 Հնամուր—հնամուր Գ. հնանդ—косарь.
 Հնուց Ը. հին ժամանակից—издревле.
 Հոլանի Կծ. մերկ—голый.
 Հողմ Գ. քամի—вѣтеръ.
 Հոն Գ.—кизиль.
 Հոլով Գ.—удоль.
 Հոսել չ. ընթանալ—течь.
 Հովանավորել Ն. շուքի, թևի տակ պահել—отѣнять, покровительствовать.
 Հովանուն Կծ.—свѣжій, вѣющій прохладой.
 Հովիկ Գ. զեփրու—зѣфиръ.
 Հովիտ Գ. ձոր—долина.
 Հոտաւետ Կծ. անուշահոտ—благовоанный, душистый.
 Հորիզոն Գ.—горизонтъ.
 Հորիզոնական Կծ.—горизонтальный.
 Հորսելի Գ.—вила.
 Հունձ Գ.—жатва, уборка хлѣба, покосъ.
 Հուպտալ Ն. սեղմել—прижимать, тѣснить.
 Հուր Գ. կրակ—огонь.
 Հանալ չ. քարձք ձայնով ծրծաղել—громко смѣяться, хохотать.
 Հռչակ Գ. համբաւ, փառք—слава.

Հռչակաւոր Կծ. знаменитый.
 Հոփոց Գ. մոմոց—ворчанье.
 Հովայ Գ. վիթխարի—великанъ, исполинъ.
 Հովել Ն. աչք ունենալ, արթուն կենալ—присматривать, слѣдить, бдѣть.
 Հովորութիւն Գ.—надзоръ, присмотръ.
 Հրածեղ Գ.—прощаніе.
 Հրականչ Կծ.—огнистый.
 Հրամանատար Գ. командиръ.
 Հրամանադան լինել.—нарушить приказъ, ослушаться.
 Հրաշէկ Կծ. կրակ դարձած—раскаленный.
 Հրաշարակ Գ. ատեն, մէյդան—собраніе, площадь.

Հրաշար Ն.—приманка, соблазнъ, прелесть.
 Հրաշարել Ն. գրակել—привлекать, соблазнять.
 Հրային Կծ.—огненный.
 Հրացան Գ. կրակ ջանող—ружье.
 Հրգհել Ն. կրակել—поджигать.
 Հրէշ Գ.—чудовище.
 Հրէս ուսուց. ահա, ահաւարկ—вотъ.
 Հրովարտակ Գ. հրամանագիր գրамота, указъ.
 Հօտ Գ.—стадо, паства.
 Հօտակ Գ. գութանի սպառազոր—поконщикъ воловъ (при плугѣ),

Չ. ձ.

Չախողակ Կծ. ձախորդ—неблагопріятный.
 Չայարկութիւն Գ. ձայն հանելը—крикъ, междомѣтіе.
 Չանձրանալ չ. բեղարել—тяготѣться, скучать.
 Չերբակալել Ն. կալանավորել—захватить, арестовать.
 Չի Գ. կերպ—манера, форма, видъ.
 Չիթ Գ. ճրագի իւր—растительное масло, деревянное масло.
 Չիւարթ Գ. ձի փարձեցնող—выѣзжающій лошадей, бе-

рѣиторъ.
 Չիւարթ Գ.—кѳнка.
 Չիթենի Գ.—оливковое дерево.
 Չիթհան Գ. ձիթի գործարան—маслобѳня.
 Չկկուլ Գ.—зимородокъ (птица).
 Չող Գ. երկար փայտ—шесть, длинная палка.
 Չուել Ն. միացնել—соединять.
 Չոր Գ.—долина, лощина.
 Չրի Ը.—дѳромъ.

Ղ. Ղ.

Ղալամ *նամկ*. զրիշ — перо.
 Ղեկ. *զ*. — руль.
 Ղորդ *նամկ*. ուղիղ, ճշմարիտ,
 — правда, верно.
 Ղոշակ *նամկ*. կտրիճ — моло-

дѣцъ.
 Ղուրրան *նամկ*. մատակ, դոհ,
 — жертва.
 Ղողանջել *զ*. — звенѣть.

Ճ. Ճ.

Ճախրել *զ*. թռչել — парить,
 летать.
 Ճակատագիր *զ*. վիճակ, բախտ
 — судьба.
 Ճակատամարտ *զ*. — битва,
 сраженіе.
 Ճայթել, *զ*. պայթել, շառ-
 չել — разразиться, трещать.
 Ճանկ *զ*. — когти.
 Ճանկել *ն*. ճանկը գցել — взѣтъ
 въ когти, схватить.
 Ճաշակ *զ*. համ — вкусъ.
 Ճարակ *զ*. արածելու խոտ,
 կերակուր — кормъ, пища.
 Ճարպիկ *ած*. — ловкій.
 Ճարպիկութիւն *զ*. — ловкость.
 Ճարտարագրող *զ*. — искусно
 пишущій.
 Ճարտարութիւն *զ*. վարպե-
 տութիւն — искусство, умѣ-
 ніе, мастерство.
 Ճարել ճարճել *զ*. — трескаться.
 Ճղնաւոր *զ*. աշխարհի զուար-
 ճութիւններէն հեռացած,
 ճղնող կրօնաւոր — отшель-

никъ.
 Ճեղքել *ն*. — расколѣть, сдѣ-
 лать трѣщину.
 Ճիգ *զ*. ջանք, աշխատանք —
 усиліе, стараніе.
 Ճիգ անել, ճիգ թափել *զ*. —
 дѣлать усиліе, усердно
 стараться.
 Ճիթ *նամկ*. *զ*. ճութ, ողկոյղ
 виноградная кисть.
 Ճիծու, ճրճի *զ*. — червь.
 Ճիշ *զ*. — пискъ.
 Ճիպոտ *զ*. ճիւղ առանց տերե-
 ների — пруть.
 Ճիտ *նամկ*. վրդ — шѣя.
 Ճլլլալ *զ*. ճռուողել — чирѣ-
 кать, щебетать.
 Ճկուն *ած*. гибкій.
 Ճղաւել *զ*. ճղալ — пищать.
 Ճղալ *զ*. ճղաւել — пищать.
 Ճմել *ն*. ճմրտել, ճղմել —
 мять, сжимать.
 Ճնճուկ *զ*. воробей.
 Ճնչել *ն*. — угнетать, давить.
 Ճոխ *ած*. չրեղ, փարթամ —
 роскошный, богатый.

Ճոխացնել *ն*. — չրեղացնել обо-
 гатить, разукрасить.
 Ճոխութիւն *զ*. — роскошь, бо-
 гатство.
 Ճոն *զ*. գղակ կարող — шапоч-
 никъ.
 Ճշալ *զ*. — пищать, кричать.
 Ճշանակ *զ*. — трещетка.

Ճալոտ *ած*. չարալոտ — гноя-
 щійся.
 Ճռան *զ*. ճշանակ — треще-
 тка.
 Ճռուողիւն *զ*. — щебетаніе.
 Ճոճիլ *ն*. — качать.

Մ. Մ.

Մալանուն *զ*. աւելի անուն —
 прозвище.
 Մակարդել *ն*. մէրան քցել,
 թանձրացնել — проквасить
 (молоко), сгущать.
 Մակերևութ *զ*. — поверхность.
 Մահակ *զ*. բիր փայտ — дуби-
 на, палка.
 Մահապարտ *զ*. մահուան դա-
 տապարտում — осужден-
 ный на смерть.
 Մաղել *ն*. մաղից անցկացնել,
 ցնցրդկել — просѣвать (че-
 резъ сѣто).
 Մաղթել *ն*. խնդրել, աղաչել —
 просить, умолять.
 Մամուռ *զ*. — мохъ.
 Մայթ *զ*. тротуаръ.
 Մանանխ *զ*. — горчица.
 Մանգալ *զ*. — серпъ.
 Մանեակ *զ*. վզի զարդ — оже-
 редь.
 Մանել *ն*. — прясть.
 Մանուշակաղոյն *ած*. — фиоле-
 товый.

Մանրամանութիւն *զ*. — под-
 робность.
 Մաշել *ն*. հաշել, ուժառիւտ
 անել — изнурять, обезси-
 лить, изнашивать (платье).
 Մաշկապատ *ած*. — обтѣнутый
 кожей.
 Մաշկել *ն*. կաշին հանել — сди-
 рать кожу.
 Մաշիկ *զ*. կոշիկ — башимакъ.
 Մառախուղ *զ*. մէգ — туманъ,
 мгла.
 Մառան *զ*. գինու, ուտելիք
 պահուտ — кладовая, пог-
 ребъ.
 Մատակ *զ*. էգ կենդանի — сам-
 ка, кобыла; буйволица.
 Մատակարարել *ն*. բաժանել
 տալ — раздавать, снабжать.
 Մատաղահաս *ած*. մատաղ —
 юный, молодой.
 Մառնել *ն*. — измѣнѣть, преда-
 вать.
 Մարագ *զ*. խոտանոց — сѣн-
 никъ.

Դարաղ զ. դարան - засада.
 Դարգ զ. — лугъ.
 Դարդարիտ զ. — жемчугъ.
 Դարմանդ (հովեր) ւծ. մեղմ
 մայկի; тихій.
 Դարմար զ. — мраморъ.
 Դարակոց զ. կուրի աշտարակ
 — бастіонъ, башня.
 Դարանդի զ. կուրի — бороть-
 ся, биться.
 Դարաղ զ. — кустарникъ, хво-
 ростникъ.
 Դարանի զ. մրցի — бороться.
 Դերակ զ. — гвоздика.
 Դեմամե զ. ւծ. — сановникъ;
 великій.
 Դեմատու զ. — богачъ, вель-
 можа.
 Դեկեի ն. բաղարեի, պար-
 դի (ձեռք), հեռանալ — объ-
 яснять; протѣгивать, уѣз-
 жать, отчалить.
 Դեղեղի զ. անուշ երգ — ме-
 лодія.
 Դեղմի ծա. — нѣжный, тихій.
 Դեղրակաթ ւ. մեղրածոր —
 производящій медъ.
 Դեղրամե զ. воскъ.
 Դեմամարտի զ. — единобор-
 ствовать.
 Դեմալոր ւծ. մէն-մէնակ մի-
 աշնակեաց — уединённый,
 одиночный.
 Դեմարի ն. ապրեղում — шёлкъ.
 Դերթ-մերթ ւ. երբեմն-եր-
 բեմն — то-то, или-или.
 Դերեի ն. отвергать, отка-
 зать.
 Դերկացնի ն. — обнажить.
 Դերկ ւծ. տկոր — голый.
 Դերենայարար ւ. — машиналь-
 но.
 Դգիթ զ. — мечеть.
 Դէրի զ. պուրակ, անտառ —
 роща.
 Դթամ ուսմի. իրրի թէ — какъ
 будто.
 Դժեղ զ. մոծակ — мошка, ка-
 маръ.
 Դիարան ւծ. համաձայն, վա-
 նական — единодушный, со-
 гласный; членъ братіи.
 Դինարէ զ. մզկիթի աշտարակ
 — минареть.
 Դինդեռ ւ. երբոր դեռ — меж-
 ду тѣмъ какъ.
 Դիշտ զ. — насѣкомое.
 Դիշակայր զ. — середина, сре-
 да.
 Դիշոց զ. ժամանակ, արանք,
 հար — время, промежутокъ
 средство; կարճ միջոցում —
 вскорѣ.
 Դլուի զ. — мякнуть.
 Դլու զ. — копѣть, дымить.
 Դերի ն. գամի, խրի, մրց-
 նի — вбить, пригвоздить,
 вколотить.
 Դդի ն. քշի — гнать.
 Դդիտալ զ. փղձկի, դառնա-
 ւիտ լալ — всхлипывать, на-
 дрываться, изнывать.
 Դդո զ. — мѣля.
 Դնալ ն. — ждать, оставаться.
 Դնու զ. մառախուղ — туманъ.
 Դոգ զ. զրազաշտական հրո-

նի պաշտօնեայ, կախարդ —
 магъ, волхвъ.
 Դոկիին ւծ. կառարի — ярост-
 ный, бѣшенный.
 Դոկան ծա. մոլի, արատա-
 ւոր — порочный.
 Դոկանդ ւծ. — ярый, фа-
 натическій.
 Դոկուի զ. ճանապարհից չե-
 դուի — заблуждаться.
 Դոդէ զ. ящерица.
 Դոբի զ. — саранча.
 Դոթի զ. шкура.
 Դոթորի զ. скорбѣть, на-
 дрываться, ныть.
 Դունդ ւծ. հարս հեմոյ.
 Դուշտակ զ. քուր — шуба.
 Դուշարի զ. — покупатель.
 Դուրալ ն. — просить подаѣнія.
 Դուրացիկ-կան զ. պորմու-
 թիւն խնդրոյ — нищій.
 Դուր զ. молотъ.
 Դալ ւծ. — мрачный.
 Դալուի զ. помрачиться.
 Դառալ զ. — ворчать.
 Դանալ զ. — реветъ.
 Դուլթը կախի զ. — насу-
 питься.
 Դուր զ. — ясли.
 Դադուի զ. դիտարուի
 — намѣреваться.
 Դադուի թիւն զ. — намѣреніе.
 Դադրալ ւծ. մարդ զրա-
 դուի, մտախոհ — задум-
 чивый.
 Դախոս ւծ. — задумчивый,
 размышляющій.
 Դախոսու թիւն զ. մտած-
 մունք — раздумье, размыш-
 ление.
 Դաժու թիւն զ. — дума.
 Դեդի ծա. հալապարի, բա-
 րեկամ — вѣрный, другъ.
 Դերակի ն. մարակոյ խիւի —
 бичевать, понукать, хле-
 стать.
 Դրթմի ծալ զ. ворчать.
 Դրմի զ. — шептать, роп-
 тать.
 Դրմունք զ. — шопотъ, ропотъ.
 Դրրի զ. փոթորիկ — бѣя,
 вихрь.
 Դրցի զ. կուրի — бороться.
 Դորու զ. անտիկ ցիւ — ти-
 на, омутъ.

Յ. :

Յածի զ. թափառի — блуж-
 дать, скитаться.
 Յակիթ զ. — яхонтъ.
 Յածալ զ. շատ անգամ — часто.
 Յածա ւծ. կամար — упрямый.
 Յածա զ. խօսից չղաղակ,
 կամակորի — упрямиться.
 Յանդի զ. համարձակուի
 — дерзать, осмѣливаться.
 Յանդիմանի ն. — упрекать,
 дѣлать выговоръ.

Յանդուգն ւծ. дерзкій.
 Յանձնարարութիւն գ. — пору-
 чение.
 Յանցանք գ. մեղք, սխիւթ —
 проступокъ, преступление.
 Յանցաւոր ւծ. մեղաւոր ви-
 новный.
 Յաջորդել չ. մէկի տեղը բռն-
 նել, հետեւել — заступать,
 преёмствовать, последовать.
 Յաւել (աչքը) ն. սկսել, աշ-
 քը տնկել — устремлять, впе-
 рить.
 Յասմիկ գ. — жасминъ.
 Յատկութիւն գ. յատկ բան
 свойство, черта.
 Յարգանք գ. պատիւ — уваже-
 ние.
 Յարդ գ. դարման — солома.
 Յարկ գ. կտուր — кровля; этажъ.
 Յարմար ւծ. — удобный.
 Յաւելմ մ. յաւելան — вѣчно.
 Յափշտակել ն. — похищать,
 плѣнять.
 Յեղափոխութիւն գ. փոփոխու-
 թիւն — измѣнение, превра-
 щение, переворотъ.
 Յեղեղուկ ւծ. փոփոխական —
 измѣчивый, непостоян-
 ный.

Յենուել չ. — опираться.
 Յետքից մ. յետից — сзади.
 Յիշատակել ն. — упоминать.
 Յիշողութիւն գ. память, во-
 споминание.
 Յոգնել չ. դադարել — уставать,
 утомляться.
 Յոխորտանք գ. պարծենկոտու-
 թիւն — кичливость, хвас-
 товство.
 Յոյժ մ. — очень.
 Յորդանալ չ. ամից դուրս գալ
 — выйти изъ береговъ.
 Յորդ ւծ. անստ — обильный.
 Յորդանալ ւծ. շատ անստ —
 обильный.
 Յորձանք գ. — бурное течение,
 водоворотъ.
 Յուզել ն. — волновать.
 Յուսկտուր ւծ. յոյս կտրած
 — безнадѣжный.
 Յուսկտական ւծ. — отчаян-
 ный.
 Յուտակ ւծ. իտակ — чистый.
 Յօդուած գ. կապ, գրութիւն —
 связь, статья.
 Յօժարել չ. — согласиться.
 Յօժար ւծ. կամաւոր — добро-
 вольный.
 Յօնք գ. — брови.

Ն. ն.

Նահ չ. նոյնպէս — также.
 Նաղ անել չ. նաղիլ — нѣжить-
 ся, ломаться.
 Նաղելի ւծ. պանծալի, պա-

տուական — словный, пре-
 лестный.
 Նաղիկ ւծ. քնքոյշ — нѣжный,
 тонкій.

Նախագաւիթ գ. նախաննակ
 — передняя, преддверье.
 Նախանձախնդիր ւծ. նախան-
 ձաւոր, բարի նախանձով լը-
 ցուած — ревностный, рев-
 нительный; — լինել — сорев-
 новать.
 Նախատել ն. անպատուել —
 поносить, бранить.
 Նախարար գ. երկրի իշխան —
 нахараръ, владѣтельный
 князь.
 Նախընթօր — канунъ, пред-
 шествующий день
 Նախիր գ. տաւարի երամ —
 стадо (крупнаго рогатаго
 скота).
 Նախնական ւծ. հին — древній.
 Նախնիր գ. — предки.
 Նախշուն ւծ. զարդարուն —
 разукрашенный, разрисо-
 ванный.
 Նահապետ գ. — родоначаль-
 никъ, патріархъ.
 Նահանգ գ. губернія.
 Նաւագնաց ւծ. — судоходный;
 գ. — мореплаватель.
 Նաւատորմիկ գ. նաւերի խումբ
 — флотъ.
 Նաւորդ գ. — морякъ.
 Նեղանալ չ. — обижаться, без-
 покориться.
 Նեղութիւն գ. — стѣснение, бѣд-
 ствіе, огорчение.
 Նենգաւոր ւծ. — коварный.
 Նենգութիւն ւծ. նենգ, խա-
 բերայութիւն — коварство,
 обманъ.

Նետել ն. ձգել — бросать, ме-
 тать.
 Ներդաշնակութիւն գ. քաղ-
 քահնութիւն — гармонія.
 Ներկայացնել ն. — представ-
 лять.
 Ներշնչել ն. вдохнуть: ներ-
 շնչուել լը. — проникаться.
 Նեցուկ գ. յենարան — подпора,
 опора, защита.
 Նղովել ն. անիծել — прокли-
 нать.
 Նոյս գ. ձի — конь.
 Նիգ գ. փականք — задвѣжка,
 засовъ.
 Նիզակ գ. տէգ — дротикъ, ко-
 пье, пижа.
 Նիզակահար անել ն. նիզակով
 ասանել — поразить копьемъ.
 Նիհար ւծ. լղար — худой, то-
 щій.
 Նիրհ գ. քուն — сонъ, дремота.
 Նիւթ գ. — матеріаль.
 Նկուղ գ. — погребъ.
 Նղղալ չ. քուն տանել, թուշ-
 նալ — клонить ко сну, ос-
 лабѣвать.
 Ննչել չ. քնել — спать.
 Նշանագիր գ. տառ, գիր —
 письменный знакъ, буква.
 Նշանել ն. նշանադրել — обру-
 чать; пѣлиться.
 Նշարել ն. — примѣчать.
 Նշոյլ գ. շող, լոյս, նշան — про-
 блескъ, свѣтъ, признакъ.
 Նորածիլ ւծ. նորարդրոյ —
 вновь распускающийся.
 Նուագարան գ. երաժշտական

գործիր; երգեհոն — музы-
кальный инстру́ментъ, ор-
ганъ.
նուաղել չ. սկսածով, թուա-
նալ — уменьшаться, осла-
бѣвать.
նուաղել չ. անոտանալ, թու-
լանալ — меркнуть, ослабѣ-
вать.
նուածել ն. տիրել — завоевать,
покорять.
նուիրական ան. սուր — свя-
щенный.
նուշ գ. բաղամ — миндаля.
նուր ան. բարակ — тонкій,

рѣдкій.
նուառակ գ. — цѣль.
նուեմացնել ն. խաւարցնել,
մթնացնել — затмѣвать; по-
мрачить.
նվոց գ. — ныть.
նրբանալ չ. հուրանալ — рѣ-
дѣть, стать прозрачнымъ.
նոթեր կրտել — жонкьер կարել
— насѣпиться.
նոթի ան. անոթի, բաղամ —
голодный.
նուր ան. ջրալի — жидкій, рѣд-
кій.
նուրանալ չ. — рѣдѣть.

Ե. 2.

նալակել ն. բարձել (պցել) սու-
րի վրայ — нести на пле-
чахъ.
նահ գ. օգուտ — польза, выго-
да, интересъ.
նահաւոր ան. օգտաւէտ — по-
лезный, выгодный.
նաղ գ. ջուղ — роса.
նաղ տալ, շաղել ն. ցրել, ցը-
րի տալ, ջուղել — разсыпать,
оросить, обрызгать.
նաղակաթ ան. ջուղակաթ — ро-
сийский.
նամրուտ գ. եղեգնուտ — место
заросшее камышомъ.
նանթ գ. կայծակ — молнія,
перуны.
նաշել չ. гремѣть, браться.
նաշին գ. — бряцанье, шумъ.

նառ գ. չարիր — зло; ան. кра-
снотый.
նառագունել չ. կարմրել —
краснѣть, рдѣть.
նարական գ. հոգևոր տալ —
духовная пѣснь, шараканъ.
նարիշար ան. միմեանց մօտ շա-
րուած — подрядъ, другъ за
другомъ.
նալի գ. — тропинка.
նեղ գ. (ցորենի) куча, вѣлка.
նեմ գ. порогъ.
նեմա գ. — шелковичный червь.
նեւտ գ. խաւ, կտոր — полоса,
слой, осколокъ.
նէկ ան. կարմրի և դեղնի մի-
ջին գոյնը — красноватый,
рыжевѣтый.
նէկ գ. շինութիւն — построй-

ка, зданіе,
նէկ ու շնորհ, շնորհալիութիւն —
благообразность, благовидность.
նիթ գ. կաթիլ — струя, капля.
նինական գ. поселянинъ.
նիտակ ան. ուղղամիտ, ան-
նիւ — прямой, честный.
նիրիմ գ. գերեզմանաբար, ի-
շտակարան, գերեզման —
надгробный памятникъ,
гробница.
նիացնել ն. կուրացնել — ослѣп-
лять.
նիր գ. վրդ — шея.
նիար գ. բոզ, բարակ լաթ —
вѣаль, крепъ, газъ.
նիր(ք) գ. բնատուր խելք, ո-
ղորմութիւն — дарованіе; ми-
лость.
նիլուել չ. չմել — растерять-
ся, запутаться.
նիջալ չ. փափալ — шептѣть.
նոգի գ. գորշի — паръ.
նոգ գ. նշոյլ, ծառագայթ, փայլ
— лучъ, блескъ.
նոզոզուն ան. փայլուն — сія-
ющий.
նոզալ, շոզոզալ չ. փայլել —
сіять.
նոյել ն. փաղարշել — ласкать,
гладить растеряться.
նուարել չ. չմել — ошелом-
ляться.
նուկայ գ. փածաքանդ, հրա-

պարակ — рынокъ, базаръ,
площадь.
նուշան գ. лилія.
նուրթ գ. անուկ, ան — губа,
уста; край.
նուր գ. շուար, սուր — тѣнь.
նուր ու հանդիսով — торже-
ственно.
նույլել ն. փայլել — расто-
чать, мотать.
նուկել ն. ուղղել — исправлять-
нудитъ.
նուրի չ. չրիկալ — плѣска-
ть, плѣпаться.
նուշիւն գ. — шорохъ, шелестъ.
նուշակար գ. — окрѣстность.
նուշանակ գ. կամար — кругъ,
рама.
նուշակարիւղ գ. — ограда.
նուշել չ. թափանել — стран-
ствовать, бродить.
նուի ն. քուի — терѣть, прика-
саться, гладить.
նուլթու գ. չվլթոյ, չուկ —
переполохъ, шумъ.
նուլթ գ. смущеніе, смятеніе.
նուլթել ն. խաղաղանել, խաղ-
անել — стущать, смѣшивать.
նուլի գ. — трѣніе, прикосно-
веніе,
նուի ան. ծոխ, արդ ու դար-
դով — роскошный.
նուշակել — ն. դիւղել (անով,
մատով) — прикасаться, о-
щупать.

П. п.

Աղկորութիւն գ. — воодушевление.
 Աղորմոր ած. մոլորապտուտ — извилистый, изгибам.
 Աղկոյզ գ. խաղողի կուղ — виноградная кисть.
 Աղորմած ած. — милостивый.
 Աղորմելի ած. խղճալի — жалкий.
 Աղորմութիւն գ. — подавние, милостыня,
 Աճ գ. խօսելու, գրելու ձև — форма рѣчи, слогъ, стиль.
 Անիալ չ. — быть.
 Առողի ն. ջրել — орошать.
 Ատ գ. ճիւղ — вѣтвь, вѣтка.
 Ատիկան գ. — полицейский.
 Ատրիւն գ. թռիչք — прыжокъ.
 Ատտառել չ. թռչկառել — прыгать.
 Ավկան գ. — океанъ.
 Ատարապիկ ած. — босый.
 Արք գ. — сирота.
 Արդան կարմիր, որդից ստացուող կարմիր ներկ — кошениль, красная краска.
 Արդ գ. — червь.
 Արդ գ. խաղողի տունկ — виноградная лоза.
 Արդայթ գ. թակար, դաշտ — западня, козни.
 Արոճալ ն. — жевать жвачку.
 Արոշել ն. սահմանել, գանահանել — определять, различать.
 Արոշում գ. վճիռ — определение,
 րѣшение.
 Արտալ չ. ամպի պէս գոռալ — греметь.
 Արտ գ. արտուլ — громъ, грохотъ.
 Արջ գ. գաղանի բուն — берлога, логовище.
 Արաւ ն. охотиться.
 Արարողութիւն գ. — охота, ловля звѣрей.
 Աւժապա ած. ոյժը հասած — обезсиленный.
 Աւժգին ած. ուժեղ — сильный.
 Աւժգնութիւն գ. ոյժ, դօրութիւն — сила, мощь.
 Աւրուր գ. — бисеръ.
 Աւ գ. ալժիկ — козленокъ.
 Աւն գ. վէդ — бабка (кость).
 Աւելցել ն. ճամբորդել միասին — сопутствовать, сопровождать.
 Աւղորութիւն գ. ճամբորդութիւն — путешествие.
 Աւրի գ. ճանապարհ — дорога, путь.
 Աւղել ն. — поправлять, направлять.
 Աւղութիւն գ. — направление.
 Անկնդիր ած. ուշ գնող — внимательный; գ. слушатель.
 Աւշ(ք) գ. ուշադրութիւն, յիշողութիւն — внимание, память.
 Աւշաթափ լինել, ուշաթափուել չ. ուշը կորցնել — потерять

сознание, падать въ обморокъ.
 Աւշունց տալ չ. հայհոյել — ругать.
 Աւել չ. փրուել, տողել — надуться, пухнуть.
 Աւր գ. ուսնի — ива, верба.
 Աւկան գ. ցանց, թոռ — неводъ, сѣть.
 Աւուժնառու գ. ուսում առնող — учащийся.
 Աւուժնաորել ն. ուսանել — изучать.
 Աւտա ուղ. փարպետ — мастеръ.
 Աւտի չ. այս պատճառով — поѣтому.
 Աւաղ գ. — тѣсли, таборикъ.
 Աւանալ չ. — отрезаться.
 Աւար գ. ցին — коршунъ.
 Ար դ. — нѣкто: ամեն ար — արարանչիւր — каждый.

Չ. չ.

Չարագուշակ ած. — злобный.
 Չարաղէտ ած. թշուառ — зло-счастливый, бѣдственный.
 Չարածճի ած. — шаловливый, шалунъ.
 Չարաթ գ. (նաւղ.) գլխի աղուխ — головной платокъ.
 Չարք գ. չար ողինք — злыѣ дѣхи.
 Չարահաս ած. — взрѣслый.
 Չինար գ. ուսի (ծառ) — чинара.
 Չիլի գ. սեպ — клинъ.
 Չուել չ. ճանապարհ ընկնել — выступить въ путь.
 Չուել ն. — выпучить (глаза).
 Չրաւր ած. աղբառ — бѣдный.
 Չրնալ ած. անհամ — безподобный.
 Չօլ գ. (նաւղ.) степь.

Պ. պ.

Պախարակել ն. փառաբանել, պարուել — хулить, порицать.
 Պահ գ. պառ. ժամանակ — постъ, время.
 Պանդուխտ գ. փարիք, օտարական — находящийся на чужбинѣ, переселенецъ.
 Պանծալի ած. գովելի, պարծանքի արժանի — славный.
 Պաշար գ. — запасъ.
 Պաշարում գ. չրջապատում — осада.
 Պաշտելի ած. խնկելի — обожаемый, достойный поклонения.

- Պաշտօն *զ.* պարապմունք —
должность, занятіе.
Պապակ *զ.* սաստիկ ծարաւ —
сильная жажда.
Պապակել *չ.* — жаждать.
Պապանձուել *չ.* լռել — без-
молвствовать, молчать.
Պատանի *զ.* — отрокъ.
Պատանք *զ.* մեկածի փաթա-
թանք — саванъ, покрывало.
Պատառ *զ.* կտոր — ломотъ, ку-
сокъ.
Պատառուած *զ.* բացուած —
расщелина, прорѣха.
Պատեան *զ.* թրի տման —
ножны.
Պատկանք *ած.* ամօթ, յար-
գանք — стыдливость, поч-
тёніе.
Պատշգամ *զ.* балкѳнъ
Պատուէր *զ.* խրատ, հրաման,
կարգադրութիւն — настав-
леніе, приказаніе, распоря-
женіе.
Պատուարել *ն.* — защищать,
пріютить.
Պարան *զ.* թով, շուան — ве-
рѣвка, арканъ.
Պարարտ *ած.* գէր, շաղ —
жирный, тучный.
Պարգել *ն.* մեկնել — проти-
влять, разяснять.
Պարզկայ *ած.* պարզ — свѣт-
лый, ясный.
Պարծանք *զ.* հպարտութիւն,
փառ — гордость, слава.
Պարծենալ *չ.* հպարտանալ —
гордиться, кичиться.
- Պարտութիւն *զ.* յաղթուել —
пораженіе.
Պետ *զ.* գլուխ — глава, вла-
дыко.
Պետա ւծ. կոպիտ, հայհոյա-
կան — грубый, ругательный.
Պէլանալ *չ.* ապուշանալ, չըլա-
նալ — одурѣть.
Պէծիւ տալ *ն.* պայծառ չող-
շողալ — ярко сіять, искриться.
Պէտք *զ.* կարիք — нужда.
Պիղծ *ած.* կեղտոտ, գարշելի
— гадкій, мерзкій.
Պլշել (աշբեր) *ն.* — тарáщить.
Պլպլացնել *ն.* պապղեցնել, փայ-
լեցնել — придавать блескъ.
Պլպլալ *չ.* сіять, пылать.
Պլտորել *ն.* мутить.
Պճնուել *չ.* գարգարուել, դու-
գուել — наряжаться.
Պնակ *զ.* փսկ — бли́до, миска.
Պողպատ *ած.* պողպատ —
стальной.
Պշանք *զ.* փաճուճանք, նաղ-
ուսաղ — украшеніе, жеман-
ство.
Պռնել *զ.* չրթուել, պռօշ — губá.
Պոպղալ *չ.* փայլել, չողշողալ —
сверкать, блестѣть.
Պոպղուն *ած.* փայլուն — сіяю-
щій.
Պոռկ-պուռկ *զ.* կակ տման
— горшѳкъ, кувшинъ.
Պրգա *զ.* ջրամբար — водоёмъ,
бассейнъ.
Պրպրալ *չ.* դէն դէն ընկնել
— кружиться, вертѣться.

Ջ. չ.

- Ջահ *զ.* люстра.
Ջանք *զ.* գիւ. աշխատանք —
усіііе, стараніе.
Ջատաղով *ած.* պաշտպան —
защитникъ.
Ջերմեանդութիւն *զ.* տար ե-
րանք, հաւատար — ревность.
նáбожность.
Ջերմութիւն *զ.* — теплотá.
Ջիգեար *զ.* (նամի.) լեարդ —
печень.
Ջորի *զ.* мулъ.
Ջուալ *զ.* տոպրակ, պարկ —
мѣшѳкъ.
Ջուհակ *զ.* ուտայնանի — ткачъ.
Ջրվէժ — водопадъ.

Ռ. ո.

- Ռազմ *զ.* պատերազմ — бѣтва,
бой, война.
Ռէս *զ.* գիւղապետ, տանուտէր
старшина.
Ռեւինէ ւծ. резинѳвый.

Ս. ս.

- Սաղ *զ.* երաժշտական գործիք
— азіятская гитáра.
Սաթ *զ.* բահիրբար — янтáръ.
Սալ *զ.* — наковальня.
Սահել *չ.* սղղալ — скользять.
Սահուն *ած.* — пла́вный, сколь-
зкій.
Սահուակ *զ.* — сáни.
Սաղարթ *զ.* ճիւղ տերեւի,
տերեւ — листвá.
Սամոյր *զ.* — собо́ль.
Սայթաբել *չ.* սլքուել — споты-
каться.
Սայլակ *զ.* — повѳзка.
Սանամայր *զ.* — кумушка, крѣ-
стная мать.
Սանձակոճ *ած.* սանձահար,
սանձը քաշած — обѳздан-
ный.
Սանձարձակ *ած.* — необѳздан-
ный.
Սանձել *ն.* սանձը հագցնել
սանձահարել — взнудать,
укротить.
Սանահամար *զ.* — морѳзъ.
սтѳжа.
Սարեկ *զ.* — скворецъ.
Սաւաննի *չ.* բարձր թռչել,
սլանալ — парить, взлетѣть.
Սարու *զ.* (նամի.) թախտ, նրս-
տան, (բարից, հողից)
скамья, тахта.
Սգալ *չ.* — печáлиться, сѣто-
вать, оплакивать.
Սգաւոր *ած* սուգ ունեցող —
скорбѳщій, печальникъ,
унылый.
Սիւ *զ.* дыня.

Սեղմել ն. սղմել — сжимать, тѣснить.
 Սենեկապետ գ. — камергёръ.
 Սեպանի չ. ցցուել — быть крутымъ, торчать.
 Սեպացած ւծ. — полѳгій, крутой.
 Սեռ գ. ցեղ — родъ, полъ.
 Սեր գ. սերուցք, սերունդ — сливки; родъ, происхождение.
 Սերտ ւծ. հաստատուն, պինդ, անխզելի тѣсный, крепкій, неразрывный.
 Սէղ ւծ. հպարտ, ամբարտաւան — гордый, надменный.
 Սթափուել չ. արթնանալ — пробуждаться.
 Սրգապանծ ւծ. — горделивый.
 Սրիակէզ ւծ. սիրուց այրուղ — пылающий любовью.
 Սրբաբա ւծ. սրբակէզ — воспламенѣнный любовью.
 Սլանալ չ նետի պէս թռչել — промчаться, нестись.
 Սլաք գ. նետ — стрѣла, стрѣлка.
 Սլարածն ւծ. նետածն — стрѣлообразный.
 Սղոյ գ. пилъ.
 Սնունդ գ. կերակուր — пища.
 Սնուցանել ն. կերակրել — питать, кормить.
 Սողալ չ. — ползти.
 Սովալ չ. սարսիփել — ужасаться.
 Սովուժ գ. սարսիփ — ужасъ, содроганіе.
 Սովել չ. քաղցել — голодать.
 Սովազար գ. վաճառական — торговецъ. купецъ.
 Սորամուտ ւծ. — укрывающійся въ нѳрахъ, разсѣли-
 нахъ.
 Սուղել ն. ծեփ տալ — шту-
 катѳрить, лѣпить.
 Սուղ գ. — печаль, трауръ.
 Սուղուել չ. խորանուզուել, ըն-
 կրղմել — тонѳть, погрузить-
 ся.
 Սուել չ. չվաղնել — свистать.
 Սունկ գ. грибъ.
 Սպայ գ. офицеръ.
 Սպառազինել ն. զինանրել —
 вооружать.
 Սպառցնել ն. истощать
 Սպանալ չ. — угрожать.
 Սպանալից ւծ. — угрожаю-
 щій.
 Սպասուր գ. ծառայ — слуга.
 Սպարապետ գ. գլխավոր զորա-
 վար — главнокомандующій
 войска.
 Սպի գ. վէրքի նշան — шрамъ,
 рубецъ (отъ раны).
 Սպրտակափառ ւծ. շատ սպի-
 տակ, սպրտակափայլ — свѣ-
 тозарный, бѣлоснѣжный.
 Ստահակ գ. լիրր, անկարգ —
 наглый, дебошёръ, без-
 чинный.
 Ստամորս գ. — желѳдокъ.
 Ստացական գ. — расписка, кви-
 танція.
 Ստրերկրեայ ւծ. — подзем-
 ный.

Ստորապ գ. — подѳшва (горы).
 Ստուգել ն. ստույգը, ճիշդը
 գանել — провѳрять.
 Ստուեր գ. չուար — тѣнь.
 Ստուերախիտ ւծ. — тѣнистый.
 Ստրկութիւն գ. — рабство.
 Ստրուկ գ. — рабъ.
 Սրահ գ. դահլիճ зала.
 Սրարշա ւծ. արագ վազող —
 быстрый, несущійся, стре-
 мительный.
 Սրիկայ գ. դատարկապորտ, ւ.
 ցած — мошенникъ, прохо-
 димецъ; подлый.
 Սրինգ գ. դուդուկ — свирѣль.
 Սրտաթափ ւծ. սիրտը ելած,
 սրտաբեկ — нацѳганный,
 оробѣлый.
 Սրտակտուր ւծ. սրտանաչ, չրն-
 շակտուր — дѳшу раздраю-
 щій, залыхающійся.
 Սրտածմիկ ւծ. սիրտակտուր,
 սիրտ ծմրող — сердце сжима-
 ющій, трѳгательный.
 Սրտախնդուել չ. քաջարուել
 — ободраться.
 Սրտատրոփ ւծ. — трепещу-
 щій.
 Սփռել ն. փռել, տարածել —
 разстилать, разсѣять.
 Սփռոց գ. скатерть.
 Սփռնել չ. գունատուել —
 блѣднѣть.
 Սրանչելի ւծ. հրաշալի — изу-
 мительный, дивный.
 Սրողել ն. քոյ դցել, վարա-
 դուրել — завѣсить, закры-
 вать.
 Սուտփրին գ. սուտփրին, տե-
 րիկ ձայն — шелестъ.

Վ. վ.

Վազր գ. դափնան — тигръ.
 Վալ գ. որթ, խղողի ողկոյղ
 — лоза, вингородная кисть.
 Վախրուկ ւծ. վախկոտ — тру-
 сливый.
 Վախճան գ. վերջ — конецъ.
 Վահան գ. щить.
 Վաղորդեան ւծ. ամառուեան
 — ранній, ѳтренній.
 Վայել է — прилично, пристой-
 но.
 Վայելել ն. օգտուել — пользо-
 ваться, вкушать.
 Վայելչաղեղ ւծ. — красивый.
 Վայելչակաղ ւծ. վայելուչ
 կաղմուածք ունեցող — красивый
 наружности, стройный.
 Վայելչութիւն գ. վայելք, դու-
 արձութիւն — наслаждение,
 удовольствие, пристройность.
 Վայր գ. տեղ — мѣсто; վայր Մ.
 վէր, վար — внизъ.
 Վայրկեան գ. — мину́та, мигъ.
 Վանդակ գ. — клетка.
 Վաշտ գ. — отрядъ.
 Վառ ւծ. պայծառ, ջերմ —
 яркій, горячій, пламенный.
 Վառեկ-վառիկ գ. цыплѣнокъ.

Վաստակ *զ.* աշխատանք, երաշտիր трудъ, заслуга.
 Վաստակարեկ *ած.* աշխատանքից դադարած — утруждённый, усталый.
 Վաստակել *չ.* դադարել, աշխատել — уставать, зарабатывать.
 Վարագոր *զ.* — занавѣска, завѣса, ширма.
 Վարազ *զ.* վայրի խոզ кабан.
 Վարել *ն.* վարուցանք անել, կառավարել — пахать; управлять.
 Վարձ *զ.* плата, вознаграждение.
 Վարձատրել *ն.* — вознаграждать.
 Վարձկան *զ.* — наемникъ-ый.
 Վարուն *զ.* — самецъ голубь.
 Վարունգ *զ.* խիար — огурецъ.
 Վարչական *ած.* — касающийся управления, административный.
 Վարպետ *զ.* ուսուցիչ — мастеръ.
 Վեհ *ած.* մեծ ու բարձր — возвышенный.
 Վեհանձնութիւն *զ.* մեծահոգութիւն — великодѹшіе.
 Վեհապանծ *ած.* վեհ բարձրագոյն — величественный.
 Վեհափառ *ած.* — святѣйшій.
 Վեղար *զ.* կրօնականների գրքի ծածրը — клѣбукъ.
 Վերահաս *ած.* վրայ հասնող — настигающий.
 Վերահսկել *ն.* — надзирать.
 Վերաբարձ *ած.* վեր բարձ-

րացող — возвышенный, высокій.
 Վերացնել *ն.* բարձրացնել, ունենացնել — поднимать, уничтожать.
 Վերելք *զ.* — подъѣмъ.
 Վերնայարկ *զ.* — верхній этажъ.
 Վէդ *զ.* ճան — бѣжки.
 Վէդիր *զ.* վզուկ — визирь, вельможа.
 Վէրք *զ.* рана.
 Վրնգվրնգալ *չ.* — быть, визжать.
 Վրթ *զ.* այծեամի տեսակ — газель.
 Վրթխարի *ած.* հսկայական — гигантскій, исполинскій.
 Վրճարանութիւն *զ.* վէճ — споръ.
 Վրհ *զ.* փոռ, անդունդ — яма, пропасть, бѣздна.
 Վրճակ *զ.* ճակատագիր, բախտ, դրութիւն — судьба, жребій, положеніе.
 Վրշապ *զ.* հրէշ, մեծ օձ — чудовище, драконъ.
 Վրշտ *զ.* դարդ, ցաւ — горе, скорбь.
 Վրրակապ *զ.* վերրի կապ — повязка.
 Վրրաւոր *ած.* — раненый.
 Վրտալ *չ.* բազմութեան մէջ անդադար շարժուել — кишеть, сновать.
 Վկայութիւն *զ.* վկաների աւտը, մարտիրոսութիւն —

свидѣтельство, мученичество.
 Վհատել *չ.* բաշուծիւն կորցնել — падать дѹхомъ.
 Վճիռ *ած.* մարուր — чистый, свѣтлый.
 Վշտանալ *չ.* դարդ անել, ցաւել — горевать, огорчаться.
 Վնդել *ն.* ուսով. քշել — выгонять, вытолкать.
 Վսեմ *ած.* բարձր, վեհ — высокій, возвышенный.
 Վսեմափայլ *ած.* — сіятельный.
 Վստահ *ծա.* հաւատացած, հա-

մարձակ — увѣренный, смѣлый.
 Վստահութիւն *զ.* — увѣренность, смѣлость.
 Վտակ *զ.* աղբիւր — ручей.
 Վտանգ *զ.* — опасность.
 Վտիտ *ած.* նիհար, լիար — худой, тощій, чахлый.
 Վրան *զ.* — палатка.
 Վրդովել *ն.* խռովել, յուզել — волновать, огорчать.
 Վրէժխնդիր լինել *ն.* վրէժ անել — мстить.

Տ. տ.

Տակաւին *մ.* դեռ ещё.
 Տաղ *զ.* երգ — пѣснь, гимнъ.
 Տանիր *զ.* կտուր — крыша, кровля.
 Տանուէր *զ.* տանուէր, դիւղապետ, զեղապետ — домохозяинъ, староста, родоначальникъ.
 Տաշիլ *ն.* — тесать.
 Տաշիկ *զ.* — щепка, стружка.
 Տաշտակ *զ.* տաշտ, թաւ — корыто, лоханка, тазъ.
 Տապ *զ.* խորշակ, շոգ — зной, жаръ.
 Տապակել *ն.* — жарить на сковородѣ.
 Տապան *զ.* նաւակ, սնդուկ — ковчегъ, сундукъ.
 Տապանաբար *զ.* գերեզմանաբար — надгробный памятникъ.

Տառապել *չ.* հեծել, շարշարուել — изнывать, томиться, мучиться.
 Տառապ *զ.* — горлица.
 Տարաբախտ *ած.* դժբախտ, անբախտ — несчастный.
 Տարածութիւն *զ.* — разстояніе.
 Տարափ *զ.* սաստիկ անձրեւ — ливень, проливной дождь.
 Տարրեր *ած.* գանգաւ — разный, различный.
 Տարրեր *զ.* — стихія.
 Տարր *զ.* (հող, ջուր, օդ, հր), մաս — стихія; элементъ.
 Տարորինակ *ած.* անորինակ — безпримѣрный, странный.
 Տաւար *զ.* — рогатый скотъ.
 Տաւիկ *զ.* գուսли, арфа.
 Տափ *զ.* գետին — земля.
 Տափակ *ած.* плоскій.

Տափարակի գ. տափակ տեղ —
плоскость, равнина.
Տեղալ չ. թափուել անձրեւել
литься, дождить.
Տեղեկանալ չ. — освѣдомиться,
разузнать.
Տեսարան գ. — зрѣлище.
Տեսք գ. կերպ — видь.
Տեւել չ. продолжаться.
Տէրութիւն գ. — господство,
государство.
Տիղմ գ. ցել — грязь, тина.
Տխմար ան. յիմար — глупый.
Տկար ան. թոյլ, հիւանդ —
слабый, больной.
Տնտեսութիւն գ. — хозяйство.
Տնրալ չ. հառաչել — стонать,
охать.
Տնրոց գ. հառաչանք — стонъ.
Տոգորել ն. թաթախել, թրջել
— увлажнить, намочить.
Տօթ գ. շոգ — зной, жара.

Տոգորուած ան. ներշնչուած —
успитанный, проникнутый.
Տոկոս գ. — процент
Տոհմ գ. ցեղ — родъ, фамилія.
Տուժել չ. տուգանքը քաշել —
поплатиться.
Տուլալ գ. — граць (птица).
Տունջեան ան. ցերեկուայ —
дневной; տիւ — տունջեան
(տիւն) գ. — день, днѣ.
Տաւտ գ. ծայր, վերջը, պոչ —
конецъ, край, хвостъ.
Տուրք գ. հարկ, նուէր — по-
дать, приношеніе.
Տպաւորութիւն գ. — впечат-
лѣніе.
Տրեխ գ. — лапти.
Տրորեւ ն. топтать, мѣть.
Տրտում գ. տխուր, դարձաւ —
грустный.
Տրտունջ ն. գանգատ — ропотъ,
жалоба.

Յ. ց.

Յախաւել գ. — вѣвникъ.
Յայտել չ. բղխել, թափուել —
брызнуть, хлынуть.
Յանց գ. թոռ — неводъ, сѣть.
Յաւաքար ան. հիւանդոտ —
больной, болѣзненный.
Յաւագորէն ն. — скѣрбно, бо-
лѣзненно.
Յել անել, ն. ցելել, պառել
разрывать.
Յից գ. — коль.
Յից-ցից բիդ-բիդ — прямо-

стоймѣ, дыбомъ.
Յաղարիս գ. եղաղարիս — бу-
цефаль.
Յնծալ, ցնծին տալ չ. խնդալ,
ուրախանալ — радоваться.
Յնծութիւն գ. ուրախութիւն,
խիւղ — радость, восторгъ.
Յնքամբ ան. — вздорный,
мечтательный.
Յնքը գ. երազանք, խնդու-
մանք մտածանք — мечта,
бредъ, призракъ.

Յնցել ն. շարժել — потрясать.
Յնյոտի գ. հին, պատկառած
ղգեստ — ветшь, рублище.
Յոյալ չ. շողշողալ, փայլել —
сиять, блестять.
Յուլ ն. եղ — быкъ, волъ.
Յրցամ տալ ն. ցրցնել, արու-
կել — окроплять, вспыски-
вать.
Յցել ն. խրել — втыкать, вон-

зять.
Յօղապատ ան. — покрытый ро-
сой.
Յօղ գ. — роса.
Յօղել ն. թրջել, շաղշալ կա-
թել — оросить, обрыз-
гать.
Յօղուն չ. բոյսի բուսը — сте-
бель.

Փ. փ.

Փախուկ գ. փախտախան —
бѣглець.
Փաղարչել ն. փորձորել, փալ-
փայել — ласкать, лелѣять.
Փայտախել չ. փայլ տալ —
сверкать.
Փայտախում գ. — сверканіе,
сияніе
Փառարանել գ. փառաւորել —
прославлять.
Փառաւոր ան. — честолюбивый.
Փարախ գ. — мѣсто загѣна
скотѣ.
Փարատել ն. ցրուել, բժշկել
разсѣять, исцѣлить.
Փարիստեան ան. կեղծաւոր —
фарисейскій, лицемерный.
Փարշ գ. кружка.
Փափաղ գ. աստիկ ցանկու-
թիւն, տենչ, իղձ — сильное
желаніе.
Փեթակ գ. — улей.
Փեշ գ. — фалда.

Փեաւոր գ. — перо.
Փէշակ գ. պարագանք, ար-
հեստ — заніе, ремесло.
Փթթել չ. ծաղկել, բացուել —
цвѣсти, распускаться.
Փլուել չ. փլչել, փուլ գալ —
рѣшиться.
Փնչել չ. — мычать, храпѣть.
Փշշայնել գ. — шипѣть.
Փշրել, փշրտել ն. — разбивать
въ дребезги, раскрошить.
Փշուր, փշրանք գ. — кроха,
крошка.
Փոթորիկ գ. աստիկ քամի, —
մրրիկ — бѣря, гроза.
Փոթորկուել ն. մրրկուել —
волноваться, взбаламутить-
ся.
Փոխաւորդ գ. փոխարինող, տե-
ղալ — замѣститель; ви-
карій.
Փոկ գ. երկար կաշի — ремѣнь.
Փող գ. խողովակ, կոկորդ, դը-
րամ — труба, горло, денѣга.

Փոյթ զ. հոգս—забота.
 Փորձանք զ. փորձութիւն—ис-
 пытаніе, пытка.
 Փորձել ն.—испытать.
 Փոյս զ.—грабли.
 Փոյսել ն.—сгребать граб-
 лями.
 Փուշ զ.—колючка, тернь.
 Փսել ն. փսել—разстилать.

Փրկանք զ. փրկութեան գին,
 տուանք — выкупъ, искуп-
 ление.
 Փրկարար ւծ.—спасительный.
 Փրկել ն. աղաթել — спасать.
 Փրցել ն. ցոկել — сорвать.
 Փրփրալից փրփրաւորուած ւծ-
 пенный, запенный.

Ք. ք.

Քաղաքացի զ. — гражданинъ,
 — горожанинъ.
 Քաղահան զ. քանրոր տեղորդ
 բոլորից մարբել — полоте.
 Քանի ն.—процѣдить, выжи-
 мать.
 Քամել (ցորեն) ն. բամբակ
 տալ — вывѣять.
 Քայլամոր գնալ շ. — блуж-
 дать, бродить.
 Քայր զ. քայլուածք — шагъ,
 походка.
 Քանակութիւն զ. — количе-
 ство.
 Քաշ տալ ն. քաշել — воло-
 чить, тащить.
 Քաջ զ. գեղ, սղիր — духи.
 Քառակուսի զ.—четыреуголь-
 никъ, квадратъ ւծ. четыре-
 угольный.
 Քարածուխ զ. — каменный
 уголь.
 Քարաք զ. քարածառ, աղա-
 քածի կող — утѣсь, бокъ
 скалы.

Քարտուղար զ. տեղաւոր —
 секретарь.
 Քաւթան (նամուկ) զ. պատ
 (հայհայտան) — старый,
 дряхлый.
 Քաւոր զ. կնքահայր — кумъ,
 крестный отецъ.
 Քերել ն. մարբել — скоблить,
 очищать.
 Քծիծաղ ւծ. ծաղր, բծի տա-
 կից ծիծաղող — насмѣшка,
 насмѣшливый.
 Քնար զ. лира.
 Քննողական ւծ. — испытую-
 щий, критический.
 Քնրուշ ւծ. нѣжный.
 Քշոց զ.—рипиды.
 Քոթթ զ. արջի կորիւն, շան
 տնակ — медвѣженокъ; мось-
 ка.
 Քուր զ. բուրդի գդակ — шапка.
 Քուլայ զ. клѣкъ, клѣчья,
 хлопья.
 Քուր զ. մազեղէն, պարկ —
 одежда кающагося, влася-

նիւն; сума.
 Քուրր զ. — шуба.
 Քշուշ տնի շ. բուշուշել, ունի
 արնիւ, աղ բրբրել — ко-
 паться въ навозѣ, разыски-
 вать зерно въ сорѣ, рыться.
 Քսիւն տալ ն. բոթել, հրել —
 толкать.

Քտի զ.—кошелекъ.
 Քուլթիւն զ. չարախօսութիւն,
 բանասիրութիւն — злословіе,
 клевета.
 Քրտնաթոր ւծ. потный.
 Քոթկել ն. (նամուկ) ծեծել —
 колотить, бить.

Օ. օ.

Օձապտոյտ ւծ. սղորապտոյտ,
 դաշարուն — извилистый,
 зигзагами.
 Օղ զ. օղակ, кольцо, звено.

Օրորան զ. օրրան, օրորոց —
 колыбель.
 Օրորել ն.—качать, убаюки-
 вать.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. Մ Ա Ս Ն

(Ե Ր Ր Ո Ւ Տ Ա Ր Ի)

Ա.

1. Մարմնի անդամների վեճը, եզրադուս	5
2. Պապը և թոռնիկը, Գրմի.	6
3. Բաջասիրտ գորտը, ժողովրդական	7
4. Էշը առիւծի մորթով, եզրադուս	7
5. Առիւծն և մուկը, ժողովրդական	8
6. Ազանութեան հետեանքը, Ս. Նազարեանց	9
7. Թութակն ու սոխակը, Ղ. Աղայեանց	10
8. Հայրը և որդիք, Լ. Տոլստոյ	11
9. Հին գրոյց, Ղ. Աղայեանց	11
10. Երկու խոփ.	14
11. Երկու ճանապարհորդ.	14
12. Երկու բարեկամ և արջը, Խ. Աբովեան	15
13. Սողոմոնի դատաստանը, Աստուածաշունչ	16
14. Ապրելու համար հաց է պէտք.	17
15. Երկու գիւղացի ընկերներ.	18
16. Ճարպիկութիւն և վախկոտութիւն, Պլուտարքոս	19
17. Գողացուած ձին, Ս. Նազարեանց	20
18. Եղբայրական սիրոյ օրինակ.	21
20. Վեհանձնութիւն.	22
21. Մի հոգի երկու մարմնի մէջ, Ս. Նազարեանց	23
22. Ճնճղուկ, Տուրքենեկ	24
23. Կատուն և առիւծը, ժողովրդական	25
24. Գառն և գայլը, Կրիլով	27

26. Մարդը ու հրէշը, Գ. Բարխուդարեան	29
27. Ուկի ձկնիկ, Պուշկին	37
28. Ասացուածներ եւ առակաւոր խօսքեր.	47
29. Խոզն ու արծիւը, Վ. Փափաղեանց	49
30. Գարուն է, Պ. Պոռեանց	50
31. Ծաղկազարդ, Ղ. Աղայեանց	51
32. Թաթխման երեկոյ, Ծերուկ	53
33. Դրնդէզ, Պ. Պոռեան	55
34. Մայիս, Ղ. Արիշան	56
35. Ամառ, Ղ. Աղայեանց	57
36. Առաւօտ, Գ. Սրուանձտեանց	58
37. Ամառնային երեկոյ, Պոռեանց	60
38. Աշունք, Պոռեանց	62
39. Զբօրնէք, Պոռեանց	62
40. Զմեռ, Խ. Աբովեանց	64
41. Մուրառ նահապետը, Պոռեանց	66
42. Վանդակում փակուած թութակի երգը, Բաֆֆի	68
43. Հասօի երգը, Բաֆֆի	69
44. Զորս եղբայր, Գամառ-Քաթիպա	70
45. Զմեռ, Գամառ-Քաթիպա	71
46. Գիշեր, Ս. Շահաղիգեան	71
47. Մուկն եւ կատունը, Խ. Աբովեանց	72
48. Ծառերն ու կացին, Խ. Աբովեանց	72
49. Երազ, Ս. Շահաղիգեան	73
50. Մայրիկս, Աւ. Իսահակեանց	74
51. Փիղը եւ քոթոթը, Կոխով	75
52. Աշտարակ, Ս. Շահաղիգեան	76
53. Աղուէս եւ խաղող, Կոխով	77
54. Երգ պանդուխտ պատանեկի, Դոդոխեան	78
55. Էշ եւ սոխակ, Ղ. Աղայեանց	79
56. Կկու, Գեւէր	81
57. Սոխակ եւ օձ, Գամառ-Քաթիպա	81
58. Երգ մեռնող հայրենասէրի, Ս. Շահաղիգեան	82
59. Վայր ընկնող աստղեղ, Ս. Նալբանդեան	83
60. Երկու քոյր, Թ. Պատկանեան	87
61. Շունն ու կատուն, Յովհաննէս Թումանեան	89
62. Արծիւն ու կաղնին, Յովհաննէս Թումանեան	91
63. Աղքատ կին, Ս. Նալբանդեան	92

Բ. Մ Ա Ս.

(Զ Ո Ր Ո Ր Գ Տ Ա Բ Ի)

1. Արծիւն և հաւը.	97
2. Հազարան բիւլբիւլը և սըհակ թռչունը. Գ. Սրուանձտ.	98
3. Իմաստուն ջուհակը. Գ. Սրուանձտեանց	99
4. Մուրացկան. Տուրգենեւ	101
5. Երկու հարուստ. Տուրգենեւ	102
6. Անտունները.	102
7. Մեծ ճանապարհին. Ա. Ահարոնեան	105
8. Երեխաները. Ա. Ահարոնեան	109
9. Լեռներում. Ա. Ահարոնեան	114
10. Աղբիւր. Ռ. Պատկանեան	121
11. Աղանիներ. Տուրգենեւ	125
12. «Փշուրժ քմ խաչ». Ա. Ահարոնեան	127
13. Ուխտաւորներ. Գերենիկ Գեմիլըեան	132
14. Մերութան Արծրունի և Մմբատ Բագրատունի. Կ. Կ.	134
15. Հայոց տառերի գիւտը. Կ. Կուսիկեան	140
16. Արցախ և Սիւնիք. Լ. Սարգսեան	134
17. Վարդանայ պատերազմ. Լ. Սարգսեան	149
18. Տանուտէր Խաչօր տունը. Բաֆֆի.	155
19. Գիւղացու կեանքը. Բաֆֆի.	158
20. Ռշտունցի. Բաֆֆի	160
21. Աղասի. Գ. Արովեան.	162
22. Սալմաստ. Բաֆֆի	164
23. Կարին կամ Էրզրում. Լ. Սարգսեան	166
24. Օշական գիւղը. Լէօ	169
25. Ամառը Երևանում. Խ. Արովեան	171
26. Արարատեան դաշտի առաւօտը. Բաֆֆի	173
27. Փոթորիկ. Ա. Ահարոնեան	177
28. Անձրեւի կաթիլը. Հարուման	179
29. Գարնան երգ. Ա. Պլեչէեւ	180
30. Պարզկալ գիշեր. Ա. Իսահակեան	180
31. Արտուտ. Գամառ-Փաթիպա	181
32. Հատիկ. Յ. Յովհաննէսեան	182
33. Վերջին հրաժեշտ. Ա. Մատուրեան	183
34. Իմ հայրենիքին Ա. Իսահակեան	183
35. Եկ գարնան անձրև Ա. Մատուրեան	184

36. Թռչուններ, Հիւզօ	185
37. Երգ. Ա. Մատուրեան	186
38. Բարդին ու վազը. Խ. Արովեան	187
39. Գարուն, Մ. Պէշիկթաշլեան	188
40. Գարուն, Ռ. Պատկանեան	189
41. Շինականի առաւօտեան երգը. Ռ. Պատկանեան	190
42. Համերգ. Յով. Թումանեան.	191
43. Մայրենի լեզու, Ս. Նազարեան	191
44. Աքսորական, Հիւզօ	192
45. Լուսադէմին, Լօնգֆելդ	193
46. Արաքսի արտասունք, Գամառ-Փաթիպա	194

Համառօտ բառգիրք 204—243

181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0243181

